

Kompendium knihovnictví 4

Marek Timko
(ed.)

Moravskoslezská vědecká knihovna
v Ostravě

Marek TIMKO (ed.)

Kompendium knihovnictví 4

Ostrava, 2025

CIP

TIMKO, Marek, ed.

Kompendium knihovnictví 4 / sest. Marek Timko. - 1. vyd. - Ostrava : Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2025. 180 s. - ISBN 978-80-7054-358-0

Klíčová slova

knihovnictví, čtenářství, dějiny knihy, sociální média, knižní trh, čtenář, čtení, implicitní čtenář, modelový čtenář, teorie čtenářské odezvy, teorie kognice 4E, enaktivní mysl, enaktivní teorie čtení, zkušenostní výbava čtenáře, vtělený čtenář, mentální knihovna, knihovny, biblioterapie, mentální resilience, digitální wellbeing, informační hygiena, celoživotní učení, digitální gramotnost, digitální vzdělávání, e-learning v knihovnách, flipped learning, informační gramotnost, kritické myšlení, mikroučení, moderní vzdělávací přístupy, převrácené učení, filmová katalogizace, otevřená propojená data, informační vědy, informační chování, vyhledávání informací, intuitivní vyhledávání, analytické strategie, uživatelská rozhraní, interakce člověk-počítač, umělá inteligence, generace Z, competitive intelligence, rešeršní strategie, digitální databáze, informační zdroje

Recenzovali:

prof. PhDr. Dušan Katuščák, PhD.

prof. Ing. Milan Konvit, PhD.

Autoři: © 2025

Jan Halada (Univerzita Karlova v Praze)

Irena Prázová (Univerzita Karlova v Praze)

Marek Timko (Slezská univerzita v Opavě)

Tereza Lysoňková (Knihovna Bedřicha Beneše Buchlova, p. o.)

Michaela Dombrovská (Slezská univerzita v Opavě)

Zuzana Šidlichovská (Škoda Auto Vysoká škola o.p.s.)

Ladislav Cubr (Národní filmový archiv)

Klaudia Kudličková (Ústřední knihovna ČVUT)

Richard Papík (Slezská univerzita v Opavě)

© Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2025

Tato publikace je distribuována pod licencí Creative Commons Attribution 4.0 International Licence CC BY (uveďte autora)

ISBN 978-80-7054-359-7 (brožovaná)

ISBN 978-80-7054-358-0 (online, PDF)

Obsah

Předmluva (M. Timko)	7
-----------------------------------	----------

Budeme i nadále číst knihy? A proč? (J. Halada, I. Prázová)	9
--	----------

Úvodem 10

1 Kniha jako služebně nejstarší médium 10

2 Fenomén knihy ve svých funkcích jako výtvar lidského ducha a ruky 12

3 Kniha v posledních pěti letech, její metamorfózy a reakce na nejrůznější krize 15

4 Sociální sítě a jejich vstup do života a světa čtenářů 22

5 Jak se kniha dostává ke čtenáři 26

6 Quo vadis, kniho? 33

Od „neviditelného“ ke vtělenému čtenáři (M. Timko)	39
---	-----------

Úvod 40

„A vy jste kdo? Čtenáři?“ 41

„Neviditelnost“ *implicitního* čtenáře – W. Iser 44

Modelový čtenář – U. Eco 46

Teorie *čtenářské odezvy* a *interpretační společenství* – S. Fish 47

Vtělený čtenář, enaktivní mysl a mentální knihovna – M. Caracciolo a K. Kukkonen 50

Závěr 57

Biblioterapie jako příspěvek knihoven k digitální resilienci (T. Lysoňková, M. Dombrovská)	63
--	-----------

1 Biblioterapie v kontextu informační hygieny 64

2 Biblioterapie jako koncept a metoda 65

3 Ohlédnutí za vývojem biblioterapie 66

4 Rozdělení, cíle a účinky biblioterapie 68

5 Biblioterapeutická literatura 71

6 Inspirace ze zahraničí: bajkoterapie v Polsku 72

7 Předpoklady a podmínky pro realizaci biblioterapie 75

8 Aplikace biblioterapie podle cílových skupin 85

9 Doporučení pro cílové skupiny 97

10 Budoucnost biblioterapie v českých veřejných knihovnách 103

Moderní metody digitálního vzdělávání (Z. Šidlichovská).....109

- 1 Úvod 110
- 2 Role a význam vzdělávání v digitálním věku 110
- 3 Metody digitálního vzdělávání 111
- 4 Přínosy e-learningu pro vzdělávání 113
- 5 Příklady e-learningových systémů 115
- 6 Moderní vzdělávací přístupy pro podporu rozvoje knihoven 117
- 7 Microlearning (mikroučení) 117
- 8 *Flipped Learning* (převrácené učení) 118
- 9 Závěr 119

**Filmová katalogizace a koncept díla: komparace s knihovnickou praxí
(L. Cubr).....125**

- Standardizace v knihovnách a filmových archivech 126
- Specifika filmových archivů 127
- Čtyři vrstvy filmového díla 129
- Závěr: dvě cesty k jednomu ekosystému děl 137

**Informačné správanie v kontexte vyhľadávania informácií
(K. Kudličková)139**

- Na úvod 140
- Modely informačného správania 141
- Informačný štýl pri vyhľadávaní 142
- Všeobecné charakteristiky pre informačné
správanie súčasnej *generácie Z* v akademickom prostredí 144
- Informačné správanie v kontexte vyhľadávania informácií 145
- Rešeršné stratégie 146
- Intuitívne vyhľadávanie 148
- Analytické stratégie 149
- Používateľ a používateľské rozhranie (UI) –
interakcia s informačnými systémami 151
- Záver 153

**Tematika competitive intelligence a obchodních a firemních informací
v knihovnicko-informační praxi (R. Papík)157**

- 1 Chápání a pojetí tématu *competitive intelligence* a souvisejících témat 158
- 2 Knihovnicko-informační sféra a CI 159
- 3 Zpravodajský cyklus a informační cyklus 162
- 4 Databáze a další elektronické informační zdroje pro CI 165
- Závěr 170

O autorech175

**Kompendium
knihovnictví
4**

Předmluva

Vážené čtenářstvo,

jsme upřímně rádi, že po roce vám můžeme představit další, v pořadí už čtvrtý díl *Kompendia knihovnictví*, které vydává Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě. První díl vyšel v roce 2022 a každý další svazek vycházel s jednoletým odstupem¹. Pořád „se držíme“ stejného cíle, který v Předmluvě ke druhému svazku formuloval jeden z jeho editorů – prof. Dušan Katuščák: „... zpřístupňovat aktuální poznatky z oblasti knihovnictví a informační vědy a praxe široké odborné veřejnosti, zejména však studentům bakalářského a magisterského stupně vzdělávání“, tedy „... shromáždit odborný obsah v kompendiích tak, aby pomohl studentům zvládnout základy oboru a nejnovější trendy pro státní závěrečné zkoušky.“² I tento svazek má tedy primárně vzdělávací cíl, ať už prostřednictvím odborně, přehledově či případově zaměřených studií, nebo prostřednictvím esejistického žánru. Erudovaným, přesto srozumitelným jazykem i stylem, jsou prezentované příspěvky adresované také širšímu čtenářstvu, tedy nejenom čtenářstvu odbornému a oborovému, ale i tomu laickému. Výše zmíněné vzdělávací cíle se proto nemusí nutně omezovat jenom na studující v knihovnických a informačně vědních oborech (LIS – *library and information science*). Oproti předchozím svazkům kompendií knihovnictví, je tento třetí svazek zaměřený více na obor knihovnictví a disciplíny s knihovnictvím související či v knihovnictví aplikovatelné; ať už je to téma *čtení tištěných knih* (společný příspěvek doc. Jana Halady a dr. Ireny Prázové), literárně vědních *konceptů čtenáře* (příspěvek

- 1 KATUŠČÁK, Dušan a Libuše FOBEROVÁ, Richard PAPÍK, Marek TIMKO, Lucie VALJENTOVÁ (2022). *Kompendium knihovnictví 1*. 1. vydání. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna. 304 stran. ISBN 978-80-7054-306-1. V elektronické podobě dostupné z: <https://www.msvk.cz/data/filemanager/source/dokumenty/Kompendium%20knihovnictvi%201.pdf>;
KATUŠČÁK, Dušan a Libuše FOBEROVÁ (eds.) (2023). *Kompendium knihovnictví 2*. 1. vydání Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě. 279 s. ISBN 978-80-7054-331-3. V elektronické podobě dostupné z: <https://www.msvk.cz/data/filemanager/source/dokumenty/Kompendium%20knihovnictvi%202.pdf>;
TIMKO, Marek, ed. (2024). *Kompendium knihovnictví 3*. 1. vydání. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě. 416 s. ISBN 978-80-7054-345-0. V elektronické podobě dostupné z: <https://www.msvk.cz/data/filemanager/source/Kompendium%20knihovnictvi%203%AD%203%20e-kniha.pdf>
- 2 KATUŠČÁK, Dušan a Libuše FOBEROVÁ (eds.) (2023). *Kompendium knihovnictví 2*... s. 4.

dr. Marka Timka), *biblioterapie* v kontextu *digitální resilience* (společný příspěvek Mgr. Terezy Lysoňkové a dr. Michaely Dombrovské), *digitální gramotnosti* a *digitálního vzdělávání* (příspěvek dr. Zuzany Šidlichovské), nebo téma *katalogizace filmových dokumentů* (příspěvek dr. Ladislava Cubra). Také informačně vědní témata (v kombinaci s knihovnickou praxí) mají v našem konvolutu své čestné místo, a to ve dvou příspěvcích. První se věnuje *informačnímu chování* v kontextu *vyhledávání informací* (příspěvek Mgr. Klaudie Kudličkové), druhý se zabývá problematikou obchodních a firemních informací v knihovnách a podporou aktivit typu tzv. *competitive intelligence* (příspěvek doc. Richarda Papíka).

Vážené čtenářstvo, v závěru této *Předmluvy* bych chtěl ve jménu celého redakčního a vydavatelského týmu poděkovat především autorstvu, které svými příspěvky naplno využilo možnost prezentovat a v čtenářsky atraktivní formě (a jsme přesvědčení, že i v podobě obecně sdílné a srozumitelné) popularizovat aktuální poznatky z oblasti knihovnictví a informačních věd. Věříme, že se tím alespoň částečně přibližujeme ke vzdělávacím cílům, a to s pocitem a projevem hluboké pokory před skutečností, že cesta za poznáním je cestou bez konce. A nakonec bych chtěl vyjádřit upřímně poděkování všemu čtenářstvu (nejen tohoto) kompendia a to s důrazem na čtenářstvo z řad aktuálně studujících! A stejně jako v závěru *Předmluvy* předchozího svazku chci vám/nám všem popřát hodně *intelektuální zvědavosti, kritické reflexe a inspirativního čtení!*

Mgr. Marek Timko, Ph.D. (editor)

Ústav bohemistiky a knihovnictví

Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Slezská univerzita v Opavě

a Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě

(4. prosince 2025)

Budeme i nadále číst knihy? A proč?

Jan Halada – Irena Prázová

Katedra marketingové komunikace
a public relations

Fakulta sociálních věd

Univerzita Karlova v Praze

halada@fsv.cuni.cz

ORCID: 0000-0001-7938-1376

Institut komunikačních studií
a žurnalistiky

Fakulta sociálních věd

Univerzita Karlova v Praze

irena.prazova@fsv.cuni.cz

ORCID: 0000-0002-5718-9807

Abstrakt

Většinu z nás kniha jako služebně nejstarší médium provází po celý život, ale to neznamená, že nejsme konfrontováni s jejími proměnami a způsoby, jak se do našich rukou dostává. Přehledový příspěvek shrnuje její historické proměny, ale především se zaměřuje na vývoj posledních let, kdy jsme byli svědky zásadních a prudkých změn v nabídce a poptávce čtenářských preferencí. Spolu s tím sleduje nově používané marketingové a technologické nástroje na knižním trhu, lišících se od tradičních způsobu nabídky, a zároveň i obnovený zájem mladé generace o knihy, především na sociálních sítích. Jak se kniha dostává ke čtenáři dnes a jakou můžeme očekávat její budoucnost? A jaká bude reakce čtenářů, knihoven, médií, sociálních sítí a ostatních uživatelů? To všechno jsou otázky, kterými se budeme zabývat.

Klíčová slova

Čtenářství, dějiny knihy, sociální média, knižní trh

Abstract

For most of us, books, as the oldest medium, accompany us throughout our lives, but that does not mean that we are not confronted with their transformations and the ways in which they come into our hands. This overview article summarizes their historical changes, but focuses primarily on developments in recent years, when we have witnessed fundamental and rapid changes in supply and demand in reader preferences. It also looks at the new marketing and technological tools used in the book market, which differ from traditional methods of supply, as well as the renewed interest of the younger generation in books, especially on social networks. How does a book reach readers today and what can we expect for its future? And what will be the reaction of readers, libraries, the media, social networks, and other users? These are all questions we will address.

Key words

Reading, history of books, social media, book market

Úvodem

Na otázku, zda i nadále budeme číst knihy, pak ti, co doposud četli a čtou, jistě odpoví, že to tak bude. Vždyť většinu z nás kniha jako služebně nejstarší médium provází po celý život, ale to neznamená, že nejsme konfrontováni s jejími proměnami a způsoby, jak se do našich rukou dostává. Tématem tohoto příspěvku proto budou její historické proměny, ale především se zaměříme na vývoj posledních let, kdy jsme svědky zásadních a prudkých změn v nabídce a poptávce čtenářských preferencí. Spolu s tím budeme sledovat nově používané marketingové a technologické nástroje na knižním trhu, lišících se od tradičních způsobů nabídky, a zároveň budeme věnovat pozornost i obnovenému zájmu mladé generace o knihy a četbu, a to především na sociálních sítích. Jak se dnes kniha dostává ke čtenáři a jakou můžeme očekávat její budoucnost? A jaká bude reakce nakladatelů, knihkupců, distributorů, autorů, čtenářů, knihoven, médií, sociálních sítí a ostatních uživatelů? To všechno jsou otázky, na které musíme společně hledat odpovědi.

Umberto Eco (1995) ve svých úvahách na téma kniha konstatoval, že četba je biologickou potřebou lidstva a že žádná technologie ani obrazovka nedokáže ohrozit tradiční potřebu čtení. Tehdy ještě nemohl zmínit digitální proměny našeho života, avšak je jisté, že kniha doposud dokázala reagovat na všechny změny, vyrovnávat se s nimi, a tak můžeme předpokládat, že tomu bude jak v současnosti, tak i v budoucnosti. Náš způsob čtení a vnímání textu, jenž je naší biologickou potřebou, si tuto potřebu uchová, přičemž podstata i funkce zůstanou nezměněny. A protože je kniha důležitým informačním médiem, zdrojem kultivace, kratochvíle i potěšení z četby, tak věrme, že to bude platit i nadále.

1 Kniha jako služebně nejstarší médium

„Kniha je jako zahrada, kterou nosíš v kapse.“ (arabské přísloví)

Již od vynálezu písma je kniha naším stálým průvodcem a hrála i doposud hraje v našich životech velmi důležitou, a přímo nezastupitelnou roli. Plní celou řadu funkcí a jako nesporně nejstarší literární komunikační prostředek vždy vypovídá o člověku a době. A v rovině subjektivního sdělení a objektivní výpovědi zobrazuje naše pocity, nálady, přání i obavy, ale rovněž inspiruje, radí nám, stejně tak, jako nás utěšuje či baví.

A i když kniha doposud nemá svou vlastní specifickou vědní disciplínu, je již od svých počátků s některými vědami spojena, a zároveň přitom dokáže

reagovat i na jejich stále se rozšiřující portfolio a vždy na ně navazuje. A tak jako svébytný a osobitý fenomén tu figuruje a mnohdy na první pohled zdánlivě vegetuje v marginální podobě, ale ve skutečnosti vždy tvoří adekvátní součást v řešení určitého problému, a dokonce může být i imanentní složkou konkrétní vědecké disciplíny. Petr Voit ve své *Encyklopedii knihy* píše, že vše: „... ukazuje k tomu, že tištěná kniha jako prostředek komunikace a jako krásný předmět muzejní či sběratelské povahy přežije následující staletí navzdory tlaku elektronických médií“ (Voit, 2006, s. 447).

Kniha má totiž svou empirickou zkušenost v podobě výtvaru nejen ducha, ale i ruky, a tak je vždy rovněž součástí kultury každého lidského společenství a individuálních životů. Proto měla kniha v dějinách vždy velký význam, mnohdy i poněkud nadsazený, určité zvláštní postavení, jež ve své společenské funkci často nahrazovalo možnost sebevyjádření, které pak příslušelo jiné oblasti společenského, kulturního, ale i sociálního, ekonomického či přímo politického života. A mnohdy proměny knižní kultury sloužily i jako předobraz problémů, které se následně staly součástí naší každodennosti. Samotná existence knihy, její autoři a čtenáři, nakladatelé a knihkupci, čtenářské komunity, všichni tak velmi citlivě dokázali reagovat na probíhající změny, předjímat je, zachycovat a uchovávat. Proto jsou knižní kultuře vlastní problémy, které v jevové formě zasahují do spektra žité skutečnosti a tím také vždy znovu a znovu ožívují a ozřejmují svou podstatu.

Když Marshall McLuhan popisoval náš věk informací, označil médium za poselství, které si vyžaduje „... simultánního využití našich schopností. Nejlépe si v něm odpočineme tehdy, když jsme co nejintenzivněji do něj vtaženi, do značné míry podobně jako umělci všech dob“ (McLuhan, 1991, s. 319), což platilo a stále platí pro knihu jako služebně nejstarší literární médium i dnes a bude platit jistě také zítra.

A tak jako komplex tvůrčích nápadů a jejich provedení se kniha přes všechny historické peripetie, kterým byla vystavena, dokázala vyrovnat i s konkurencí – očekávanou i tušenou – nově zrodivších se rivalů. Reagovala na to změnou své technické, umělecké či vizuální podoby, mnohé z onoho nového vstřebala do sebe, ať už v mlčky trpěné podobě, či naopak v obohacení sebe sama. Odpověděla na mohutný nástup periodik, rozhlasu, televize, zachytila i další nebezpečí z komiksů, videokazet, nástupu digitálního světa, e-knih, audioknih, sociálních sítí a nejnověji i z umělé inteligence. Musela zareagovat obsahem i formou, rozšířit své žánry, oslovit nové skupiny čtenářů. Vyrovnala se s problémem masového čtenáře a oslovila ho prostřednictvím paperbacku, aby se stejně tak vyrovnávala s problémy tisku, kvality papíru a dalšími technickými inovacemi i dalšími změnami.

Akceptovala kult hvězd, celebrit, influencerů, bloggerů, sama tyto osobnosti i marginální postavy začlenila do svého boje o čtenáře, začala vyzývat a uvádět

nové a na staré zapomínat. Dokázala se tvářit jako výsostné umělecké dílo i jako periferní odpad kultury, o to vše vede spory, přičemž má tím na mysli i svou vlastní propagaci, marketingové a nejrůznější formy nabídky a prodeje. Kniha sama si dokáže vytvořit image a v příhodné době nás oslovit. Ostatně je těžké pro kohokoliv z nás, čtenářů, představit si svůj život bez knihy.

2 Fenomén knihy ve svých funkcích jako výtvor lidského ducha a ruky

„Kdo nezná váhu slov, ten nemůže znát lidi.“ (Konfucius)

Když uvažujeme o knize jako o výtvoru lidského ducha a ruky, tak vždy, i přes začátky písemné kultury, začínáme Gutenbergovým vynálezem knihtisku. Skoro všichni pak v této souvislosti připomínají, co tento epochální vynález znamenal pro další vývoj a osudy lidstva. Faktem je, jak uvádí Pravoslav Kneidl ve svém díle *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, že se ono „umění knihy“ velmi rychle „... rozšířilo po kulturním světě a od těch dob stálo a stojí při vší činnosti a práci jednotlivce i společnosti“ (Kneidl, 1989, s. 51). Od prvního období dějin tištěné knihy, tzv. prvotisků či inkunábulí (do roku 1500), přes období humanismu a renesance, reformaci, kdy vychází velké množství náboženských, ale také již vědeckých a uměleckých knih, začínají rovněž vycházet ve větším počtu lidové tisky, kalendáře, kroniky, stejně tak i dobrodružné romány. A v souvislosti s tím se objevují i první velké nakladatelské podniky, věhlasné tiskárny, antikvariáty a také existují i knihovny, obyčejné i univerzitní. Pochopitelně, že nejrychlejší tempo rozvoje knihtisku je spojeno s evropskými zeměmi.

Málokdy si uvědomujeme určité souvislosti s tiskem knih. Zprvu je vydávána kniha tiskaři, často s podporou mecenášů, ale to již známe z antiky, někdy s podporou autora, prodej zajišťuje knihař, jenž knihu rovněž svázal, později však již definitivně, v souvislosti s narůstajícím knižním obchodem, se tu objevuje také nakladatel, a to jako rozhodující osobnost, v podobě, v jaké ho známe dnes. A ke knižnímu obchodu již patří pravidelné pořádání knižních trhů a veletrhů, počínaje Lipskem a Frankfurtem nad Mohanem, ale i Lyonem a dalšími městy. A ještě je tu důležitý jeden faktor ve vztahu mezi autorem a nakladatelem, a to copyright, zavedený poprvé v Anglii v roce 1709; mezinárodní úmluva, tzv. *bernská dohoda*, je až z roku 1886. A cenzura? Nejprve se objevuje na frankfurtském knižním veletrhu v roce 1485, aby pak provázela knihu již neustále. Michel de Montaigne si ještě v šestnáctém století pochvaluje, že „... obcování s knihami má

výhodu, že knihy slouží věrně a snadno. U mě sloužily knihy po celý můj život a provázejí mě všude“ (Montaigne, 1995, s. 75), ale cenzura tu již byla skoro celé století. Když pak Voltaire píše svůj satirický pamflet *O strašlivém nebezpečí čteny*, tak jen upozorňuje na skutečnost, že kniha je zároveň největší hrozbou pro jakoukoliv podobu diktatury či autoritativních režimů, a proto se již od jejich počátků pálí knihy na hranicích, přichází cenzura a jsou pronásledováni spisovatelé. Asi proto Victor Hugo považuje knihu za matku všech revolucí.

19. a 20. století potom můžeme označit jako století vynálezů, svědectví technického pokroku, který *de facto* zasáhne výrobu knih již ve všech směrech, jen jména z našeho prostředí jako Karel Klíč, Alois Senefelder či Jakub Husník, to potvrzují. To všechno souvisí s tím, že kniha ve své existenci plní celou řadu funkcí, protože jde o varianty komunikačního řetězce *autor – nakladatel – čtenář*, v rozšířené variantě pak jako *autor – dílo – nakladatel – knihkupec – čtenář*, přičemž dnes k tomu přistupují i další doplňující či rozšiřující, ale rovněž měnící se nebo nahrazující, subjekty. Okruh otázek nemůže být uzavřen, ale v podstatě ho můžeme vymezit jako funkci duchovně materializační, axiologickou a estetickou, heuristickou, sociálně psychologickou, noetickou a edukativní, komunikativní a ekonomickou (Halada, 1993, s. 8–9). Je pochopitelné, že toto vymezení má stále svou platnost, avšak jednotlivé funkce svým obsahem, jako například v případě funkce komunikativní, jsou v současnosti výrazně širší a bohatší. Nakladatelství jako fascinující předmět zájmu po celou svou historii – a to ve všech metamorfózách od trvalého čtenářského vztahu – tuto roli knihy stále naplňuje. Jak ve smyslu výtvaru lidského ducha a ruky, tak i v tvoření a uchovávání kultury, historického svědectví doby, humanizace osobnosti, hlavního nástroje výchovy a vzdělání, informačního média, ale i jako zboží ekonomického subjektu.

A do toho všeho postupně vstupují další fenomény. Umberto Eco již v roce 1964 ve svých úvahách na téma masové kultury v knize *Skeptikové a těšitelé* píše, že „... žijeme v době, kdy se rozšiřuje oblast kultury, ve které za přispění těch nejlepších z nejlepších a na opravdu široké úrovni konečně dojde k cirkulaci lidového umění a kultury“. Zdali tato kultura přichází zespoda, nebo je pro bezbranného konzumenta vyráběna kdesi nahoře, to je problém, který si integrovaný těšitel prostě neklade“ (Eco, 1995, s. 8). Když se zabývá tehdejší nastupující rolí masových médií, která po celé zeměkouli šíří jednotnou „*kulturu homogenního typu*“, říká, že se sice obrací k různorodému publiku, a přitom se řídí „*průměrným vkusem*“, že se ale také snaží publiku vnutit symboly a mýty založené na snadno přístupné univerzálnosti, a tak vytvářejí „*typy*“ okamžitě rozpoznatelné (Eco, 1995).

V této souvislosti uvádí například paperbackovou revoluci, ale při otázce, jak pohlížet na tento fenomén, jak ho chápat, suše konstatuje, že výroba knih se liší od výroby zubních past, že „... výroba knih není kvůli jejich prodeji, ale

naopak výroba hodnot, pro jejichž šíření je tím nejlepším nástrojem, je právě kniha. To znamená, že vedle ‚výrobců předmětů kulturního konzumu‘ v určitém poměru, který se nedá jen tak upřesnit, existují, i ‚výrobci kultury‘, kteří systém knižního průmyslu přijímají, aby mohli dosáhnout cíle, který tento systém přesahuje“ (Eco, 1995, s. 56). Samotnému čtenáři se pak věnuje Eco v jiném svém díle, a to v knize *Lector in fabula* (čes. *Čtenář ve vyprávění*, 1979), ve které představuje koncepci tzv. *modelového čtenáře*, jenž si při čtení v opačném gardu vytváří svého *modelového autora*, a to v souladu čteného a prožívaného textu.

A protože je na konci komunikačního řetězce vždy čtenář, a stejně tak jako věnujeme pozornost knize, musíme věnovat tutéž pozornost i čtenářům a čtení. Denis Diderot se v *Jakubu Fatalistovi* na konci 18. století provokativně ptá: „Kdo však bude pánem? Spisovatel nebo čtenář?“ Skoro dvě století později Alberto Manguel ve svých *Dějínách čtení* k potřebě, způsobu a vnímání četby a čtení uvádí, že od konce 16. století se „... nakladatelé-knihkupci již nadále nesoustřeďovali na službu světu písmen, nýbrž vyhledávali k vydání jen takové knihy, u nichž měli zajištěný odbyt“ (Manguel, 2007, s. 198). A tak se přirozeně objevovaly knihy, které vyhovovaly prostředí, byly čteny například v klášterech, knihovnách, ale také mimo ně, to znamená ty, které bylo možno jednoduše strčit do kapsy a číst je kdekoliv, tzv. *přátelského tvaru*, lidové knížky, kdy se z jediného listu dala udělat knížka, ty počty se pak zvyšovaly, z čehož pak vzniklo kapesní vydání knížek.

Manguel například uvádí málo známou skutečnost, že v 19. století se objevilo, a to jako evropská móda, vydávání knih velkého formátu. Stejně tak například paperbackové ediční řady se prosadily s rychlým rozvojem železnice. Příklady a inspirací je potom velké množství, ale vždy je důležitý čtenář, jeho zájem, potřeby, záliby a třeba i sdílená móda. A když potom Manguel podrobně a velmi poutavě popisuje, kde všude se dá číst, tak konstatuje, že není pochyb o tom, že „... akt čtení v čase si žádá odpovídající akt čtení v prostoru a vztah mezi těmito dvěma akty je neodlučitelný“ (Manguel, 2007, s. 198). A dodává, že „... jakkoliv čtenáři považují knihy za své, nakonec se kniha a čtenář stávají jedním. Svět, kterým je kniha, je pohlcen čtenářem, který je písmenem v textu světa...“ (Manguel, 2007, s. 225).

Je přirozené, že v souvislosti s těmito úvahami vystává otázka, co z toho má i nadále svou platnost a do jaké míry se v současnosti náš vztah ke čtení mění či zůstává konstantní. A také do jaké míry do toho vstupují technologie, marketing, prodej knih, čtenáři, vztah generací ke knize, samotná podoba a forma sdílení knihy a tak podobně. Tyto otázky si kladou v kvalifikačních pracích studenti vysokých škol, v odborných studiích vědci i odborníci zabývající se knižní kulturou a literaturou, ale také lidé z dalších profesí, a pochopitelně i publicisté.

Tak například Nina Tichá v prosinci roku 2024 v *Mladé frontě DNES* uvádí, že knihy i autoři toho v historii přežili mnoho, ale klade si sugestivní, a zároveň

aktuální otázku, zda přežijí „*spisovatelé i nástup umělé inteligence (AI)?*“ A pokračuje, že na internetu „... *dnes najdete spousty návodů na to, jak s pomocí umělé inteligence vytvořit knihu*“, kdy se na monitoru počítače prakticky bez práce objeví otázka, jestli se má v práci pokračovat, či zda vám to stačí, a také zda půjde o „*návod na zbohatnutí...*“, když jsou „... *texty generované... a zda spisovatelé budou hladovět... a překlady jen jednoduché*“. A i když jsou tyto otázky prozatím marginální, AI se „neustále zlepšuje“ a tak bude „... *na autorech, nakolik s ní pracují*“. Optimisticky však končí tvrzením, že stále „... *knihy musí mít nápad, schopnost oslovit čtenáře a do určité míry musí mít také štěstí a ve správnou dobu být na správném místě*“ (Tichá, 2024).

I přes to, aktuální data o výzkumech četby hovoří jasně. Podle výzkumu agentury NMS Market research z roku 2024 přečte za rok alespoň jednu knihu 61 % Čechů. Nejčastěji čeští čtenáři a čtenářky přečtou ročně jednu až čtyři knihy. Více než 20 knih za rok přečte každý desátý Čech. Mezi nejoblíbenější žánry českých čtenářů patří detektivky a thrillery, historické romány a klasická literatura. Muži oproti ženám více preferují literaturu faktu a populárně naučnou literaturu. České čtenářky spíše sahají po zmíněných detektivkách a klasické literatuře¹ (ResOLUTION Group, 2024).

Je tedy naprosto zřejmé, že důsledkem stále se zrychlujícího životního tempa, krátkých sdělení na sociálních sítích, ale i v profesním životě, kdy je nutností řešit problémy rychle a přesně, že vzrůstá také potřeba sdružování se lidí, navazování vztahů, přátelských i soukromých – a to pro pocity sdílení způsobů života a řešení životních situací v pochopení těch druhých, nikoliv v odcizení – což znamená, že to všechno bude vyžadovat i nadále užší a potřebnější vazbu ke knihám, k příběhům a pocitům prožít život ve vztahu nejen k sobě, ale i k těm druhým, a to právě prostřednictvím čtení a četby.

3 Kniha v posledních pěti letech, její metamorfózy a reakce na nejrůznější krize

„*Když opravdu chce, může člověk všechno.*“ (Alberti)

Proces transformace českého knižního trhu a všech jeho subjektů po listopadových změnách roku 1989 probíhal nejen v politické či ekonomické a kulturní

- 1 Knihy čte aspoň jednou týdně třetina lidí, dvě pětiny čtenářů ale nejsou spokojeny se svým časem na čtení. Dostupné na [http: PRO VÝZKUM | Knihy čte aspoň jednou týdně třetina lidí, dvě pětiny čtenářů ale nejsou spokojeny se svým časem na čtení](http://PRO.VYZKUM|Knihy_čte_aspoň_jednou_týdně_třetina_lidí,_dvě_pětiny_čtenářů_ale_nejsou_spokojeny_se_svým_časem_na_čtení)

struktuře, ale i v novém konkurenčním prostředí a netušených příležitostech. Jen v případě *Výroční zprávy Národní knihovny za rok 1995* je uvedeno 3 232 záznamů nakladatelů, ale „ne všichni zde uvedení nakladatelé jsou funkční, ale také tu zdaleka nejsou uvedeni všichni“. Následující vývoj byl sice hektický a přinášel všem různé problémy, s kterými se museli společně vyrovnávat, avšak k zásadní krizi knižního trhu nedošlo, knihy lidé četli dál, edičně, žánrově, politicky, společensky, distribučně, osobnostně i vizuálně se jejich portfolio rozšířilo a autorů, autorek a čtenářek a čtenářů přibývalo. Potvrdilo se, že knižní kultura jsou tedy vlastní problémy, které v jevové formě zasahují do spektra žité skutečnosti, a proto kniha vždy znovu a znovu ožívuje a ozřejmuje svou podstatu. A tak se v posledních letech před covidovou epidemií knižní trh na domácí scéně stabilizoval a působil klidným a spolehlivým dojmem dobře fungujícího mechanismu.

Jaká byla situace na českém knižním trhu rok před nástupem covidové kalamity, jaký byl pro nakladatele, knihkupce, distributory a čtenáře i autory rok 2019? Předseda Svazu českých knihkupců a nakladatelů (dále jen SČKN) Martin Vopěnka v každoroční *Zprávě o českém knižním trhu 2019/20*, konstatoval, že „... v tomto roce si knižní trh udržel růst o 3,5 %, přičemž pokračoval mírný pokles počtu vydaných titulů“, nicméně „... dobrá čísla vykazoval i segment dětských knih.“ A také převážil online prodej nad prodejem pevných nosičů a že „skokanem roku“ se staly audioknihy. A i když konstatuje, že domácí trh by býval mohl mít „pestrý a dobře fungující knižní trh“, nebyla tato zpráva v řetězci údajů předchozích let ničím výjimečným; avšak obligátní zpráva byla přece jenom něčím neobvyklým, a jak se pak ukázalo i prozřetelným. Vopěnka si zde položil v závěru otázku, „... jak tedy bude vypadat knižní trh ani snad ne v roce 2020, ale v dalších letech?“ (Vopěnka, 2020).

A jak tedy vypadal knižní trh v následujícím roce 2020 a v letech dalších? Situace knižního trhu v České republice se po celou dobu covidu hodně měnila, knižní trh to pochopitelně výrazně zasáhlo, ale nikoliv tak tragicky, jak se na začátku pandemie všichni obávali. Za nouzových stavů se postupně zavírala knihkupectví, přesouvaly se – poté i odvolávaly – různé akce, ceny za literaturu se neudílely, veletrhy se nekonaly, objevovaly se akce v online podobě. Mnozí propadali skepsi ohledně budoucnosti knižní kultury u nás i v zahraničí. Dotklo se to *de facto* všech subjektů knižního trhu, ovšem rozdíly byly v tom, kdo a jakým způsobem na danou situaci reagoval. Proto přirozeně nastoupily digitální formy zpřístupnění, které nebyly masové. Nakladatelé, knihkupci, knihovny, distribuční síť tu společně stáli před problémem využití všech možností, jak oslovit a neztratit čtenáře.

Online prodej, e-shopy, zásilkové služby, e-knihy, audioknihy, internetová distribuce a mnoho dalších forem nabídek nebo alternativ, všichni museli hledat

jiné cesty. Naštěstí první rok covidu klesl obrát jen o 10 %, což bylo překvapující, nicméně obrát v knihkupectvích klesl někde o 15, jinde až o 30 %. Zákazníci se začali přesouvat do online prostředí, v době plošných uzávěr se velmi dobře začalo dařit e-shopům, prodej e-knih rostl rychleji než fyzických knih, podíl digitálního prodeje se neustále zvyšoval, objevily se knižní burzy, přímé prodeje, docházelo ke změnám ve struktuře vydávané produkce, do hry vstoupila i podpora státu. Důležitá byla skutečnost, že ve zprávě SČKN se konstatovalo, že „... v ČR zůstal navzdory těžkým zkouškám fungující knižní trh“ (Zpráva o českém knižním trhu 2020/21).

Covidová epidemie se stala každodenností a šestá vlna covidu, již poslední, zasáhla rok 2022 a přirozeně i knižní trh a promítla se celou tu dobu do ekonomického, sociálně-politického, ale také společenského a psychického života celé společnosti a jejich jednotlivců. Názory na průběh pandemie se po celou dobu různily. Objevily se i ty katastrofické, které věstily, že bude trvat velmi dlouho, než se budeme moci vrátit zpět k předchozímu stavu, což by znamenalo zánik knihy a konec čtenářství, kdy autoři přestanou psát, protože nakladatelé a knihkupci zkrachují, že knižní kultura zmizí, protože tu budou jiné problémy, důležitější k řešení. Některá média nabízela titulky typu *„Je to katastrofa, knižní trh je nenávratně poškozený, škody jsou miliardové“* (Kalina, 2023), a tak podobně. Optimisté však tu dobu covidu tak černě neviděli. Přes pokles vydaných titulů, výrazné poškození kamenných knihkupectví, fakt, že pandemie ovlivnila tradiční návyky nakupování knih, především v některých žánrech, nakladatelé i tak dokázali z této situace profitovat, například ve zvýšení prodeje dětské literatury, ale i některých titulů, které reagovaly na pandemii třeba tak, že vycházely tituly, které s takovouto krizovou situací přímo souvisely. *„Nejistými příjmy pak byli postiženi také tiskárny, distributoři, redaktoři, překladatelé a všechny další profese spojené s knižním trhem, všem klesal obrát“* (Halada et al., 2024, s. 35). A atmosféru na knižním trhu registrovala média, zvýšila se frekvence všech problémů a s průběhem pandemie se projevil i větší zájem o knižní kulturu. Na druhé straně je přirozené, že se zároveň šířily nepravdivé či nepřesné informace, emočně se dramatisovalo zpravodajství, někdy to vedlo až k projevům hysterie, což zasáhlo nejen každodenní život, ale i svět knižního trhu a kultury.

A jak to bylo s četbou knih v této poměrně dlouhé covidové době? Jak to bylo s knihou v konfrontaci s jinými médii – televizí, rozhlasem a internetem? Četli jsme více či méně? Výzkum, který tehdy uskutečnila Národní knihovna ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu Akademie věd a společností Nielsen Admosphere z roku 2023, ukázal, že knihy se četly o něco více než v době před nástupem covidu, avšak ten nárůst nebyl tak markantní, jak by se dalo v této situaci předpokládat (Friedlanderová, Richter, Trávníček, 2022). A co bylo v této

souvislosti rovněž zajímavé, vztah ke knihám se proměnil, například ve vzniku a instalaci knihobudek, které se velmi rychle rozšířily po celé zemi, také různých forem antikvariátů a výměn knih atp. Pozorujeme určitou veřejnou prezentaci knihy jako takovou. Například Městská knihovna v Praze s jejím knižním panelem ve vestibulu, tzv. idiomem, něco jako nekonečná studna, vystavuje osm tisíc knih, prvně se objevil na EXPO v Hannoveru, jenž se stal pro turisty něčím podobným jako portrét Mony Lisy, a tak podobně.

O tzv. knihobudkách napsal v deníku *Metro* Filip Jaroševský: „*Myšlenka vytvořit malé bezplatné veřejné knihovničky se začala v ulicích hlavního města rozšiřovat už před dvanácti lety. Nejprve šlo pouze o vysloužilé telefonní budky, které se ze dne na den proměnily na bezplatné veřejné knihovny, později začaly vznikat v různých podobách po celém tuzemsku. Účel knihobudek v současnosti již bere nejen většina Pražanů jako samozřejmost. Máte-li doma knížku, kterou už jste přečetli, ale je vám líto ji vyhodit, není nic snazšího než ji donést do jedné z knihobudek. A když se vám tu nějaké čtivo zalíbí, můžete si jej naopak odnést domů*“ (Jaroševský, 2025). Důležité bylo, že pražští zastupitelé tuto možnost podpořili, v Praze přišel s tímto nápadem v roce 2013 Petr Sequens. Na Smíchově kotví Kniholod' či Bibliolod', knihobudky vznikaly po celé republice.

Pro čtenáře a četbu knih je symptomatické, že se právě v této době začali výrazněji projevovat na knižním trhu jako specifický fenomén – influenceri. Je sice pravdou, že knihy a sociální sítě jsou dva rozdílné světy, které bychom si dříve nedokázali představit spojené, avšak na sociálních sítích mnoho lidí sleduje své oblíbené tvůrce a denně konzumuje jejich obsah, což jsou právě influenceri. Ti v tomto prostředí vystupují jako zdroj informací a inspirace pro určitou skupinu lidí se stejným zájmem. A ti, kteří se „... ztotožňují s životním stylem či názory daného influencera, se jím nechají snadno ovlivnit, pokud doporučí produkt, který je v souladu s jeho dosavadní celkovou prezentací. Tímto produktem se stala i kniha a v takovém případě pak hovoříme o knižním influencerství“ (Fejfarová, 2022).

Důvodem, proč se u mnoha čtenářů těší tito tvůrce velké oblibě, je, „... že se čtenáři s knižním influencerem často ztotožňují a vnímají ho jako osobu se stejným koníčkem, ke které mají důvěru“ (Halada et al., 2024, s. 73). Adéla Fejfarová se ve své diplomové práci *Role knižních influencerů ve vztahu k nakladatelům, knihkupcům a čtenářům* z roku 2022 jako jedna z prvních věnuje tomuto novému fenoménu v knižní tvorbě, a uvádí, že „... knižní influenceri si na české scéně udržují své postavení a čím dál více vstupují do povědomí veřejnosti“ a že „... knižní influencerství má a bude mít stále větší potenciál a úspěšní budou ti, kteří budou mít svůj obsah vysoce kvalitní z mnoha hledisek, jelikož publikum je čím dál náročnější“ (Halada et al., 2024, s. 77). To potvrzují názory čtenářských anket, například postřeh, že: „*Mám pocit, že je dnes díky sociálním sítím stát se součástí*

obrovských knižních komunit, a to podle žánrů, které nás baví. Každý si tedy může najít přesně to, co ho zajímá. Zároveň je spousta knižních influencerů, kteří doporučují knihy, nebo přímo vedou knižní kluby...“

Knižní obsah se bude ještě více přesouvat na nové online platformy, klasické knižní blogy již dnes ustupují sociálním sítím, spolupráce s nakladateli a knihkupci poroste. Influenceri a blogeri se sice věnují převážně novinkám a bestsellerům, ale toto portfolio se bude rozšiřovat. V současnosti je velmi populární *young adult literatura*, které se nejvíc věnuje mladá generace a na rozdíl od literárních kritiků tak mají knižní influenceri mezi čtenáři dnes mnohem větší dosah a odezvu. Nakladatelé uvádějí, že výhodou pro ně je fakt, že se „... jedná o velice efektivní a nenákladný způsob reklamy...“ a že jde o spolupráci, která je „... výhodným marketingovým nástrojem, který slouží zejména k vytvoření povědomí o značce a informování o aktuální nabídce knih“ (Halada et al., 2024, s. 79).

Knižní marketing má cíl stejný jako u ostatních produktů, v tomto případě prodat knihu, vyskytuje se jak v online, tak v offline podobě a prostředí. Patří do něj anotace, nejen na obálce knihy, vzhled knih, upoutávky na plakátech v metru, tramvajových zastávkách i v jiné dopravě, knižní newslettery, příspěvky na sociálních sítích, recenze knih v médiích, a tak je pochopitelné, že tištěná literatura velmi rychle a cílevědomě začlenila tyto marketingové aktivity již na počátku 90. let 20. století do digitálního prostředí.

V této souvislosti bychom však měli vzpomenout, že ani pro socialistický knižní trh a obchod, v jeho čtyřicetiletém období, nebyly marketingové postupy ničím úplně novým. Od 60. let minulého století vycházel týdeník *Nové knihy*, časopis *Sdružení československých nakladatelů a knižního obchodu*, pak *knižního velkoobchodu*, kde se pravidelně objevovaly anotace, recenze a kritiky a kde občas čtenáři našli i informace o marketingu a obchodu v cizích, kapitalistických zemích. A v roce 1968 některá nakladatelství dokonce zřídila funkci obchodních náměstků, kteří však byli rychle zlikvidováni s nástupem normalizace. Dnes vycházejí *Knižní novinky*, což je čtrnáctideník SČKN. A marketingové oddělení má skoro každé nakladatelství, u těch menších pak potřebné marketingové postupy zvládají sami nakladatelé.

S nástupem digitalizace si začali nakladatelé, knihkupci, distributoři a všichni účastníci knižního trhu osvojovat technické možnosti, jak své čtenáře zapojit nejružnějšími způsoby do všech fází tvorby, oběhu i spotřeby knih. To znamená čtenářské recenze, soutěže, online čtenářské skupiny na sociálních sítích a všude jinde, personalizované seznamy knih či audiovizuální záznamy autorských a veřejných přednášek a další varianty, které se tu nabízejí. Simone Murray ve své knize *The Digital Literary Sphere: Reading, Writing and Selling Books in the*

Internet Era z roku 2018 píše, že „... jedním z nejzajímavějších jevů digitální literární sféry je vznik fór vytvářených uživateli, která vášnivým čtenářům umožňují katalogizovat a komentovat své sbírky knih, přijímat a vydávat doporučení a hodnotit konkrétní tituly či o nich diskutovat“ (Murray, 2018). To potvrdil vzestup knižních influencerů, knižních bloggerů a všech dalších osob, které jsou trvalou součástí knižní kultury, knižního marketingu a obchodu.

Současný svět knižní kultury je velmi bohatý a pestrý, nabízí nejen inovace v nakladatelské, knihkupecké či distribuční síti, ale i v mnoha akcích, které představuje knižní trh. Tak například mezinárodní knižní veletrh Svět knih Praha, Knižní veletrh Brno, Knižní festival Ostrava, Svět knihy Plzeň, Podzimní knižní veletrh v Havlíčkově Brodě, Polabský knižní veletrh v Lysé nad Labem, Veletrh dětské knihy v Liberci, knižní veletrh a literární festival Libri na Floře Olomouc, nepravidelné antikvární a knižní trhy na různých místech. Dále pak festival malých nakladatelů Tabook, který každoročně probíhá na přelomu září a října v Táboře. Jsou tu i jejich autoři, překladatelé, redaktori, editoři, všichni, co se zapojují do propagace čtenářství. A pak také Trh knih BookFest, Cechu malých nakladatelů, například *Knižní jarmark Knihex*, zde se představují malá a menší nakladatelství s některými kurzy, například knihvazačský a další, dále Anarchistický festival knihy Praha, Humbookfest, BookTok s bookklubem, festival ComicCon (doslova fantastický program, literatura, hry, foto ad.), LexiCon (Harry Potter s programem), Festival knižních závisláků (milovníci literatury ze všech koutů země) a další, často spojené se sociálními sítěmi. A můžeme sem připojit i další akce, jako například tematické plesy, Em's Creations, Mystic Star, a akce na sociálních sítích, existenci např. Střední školy knižní kultury (do roku 2010 Střední škola pro knihkupce a nakladatele), Albatros Media získala společnost Yabirynth, která provozuje e-shop Enbook.cz se zahraničními knihami, či Libristo Media, která nabízí knihy ve stovce jazyků prostřednictvím e-shopů po celé Evropě. A jen *in margine*, v příštím roce (2026) nás čeká členství České republiky na frankfurtském knižním veletrhu.

V současnosti také existuje i velké množství nejrůznějších literárních a knižních cen, nejvýznamnější je každoroční Magnesia litera, dále Státní cena za literaturu a překladatelské dílo, ceny SČKN, F. Peroutky, F. Kafky, J. Orteny, T. Stopparda, J. Jungmanna, K. Čapky, J. Škvoreckého, M. Švandrlíka, M. Ivanova, E. E. Kische, Muriel, Premia Bohemica, Zlatá stuha, ceny Lidových novin, Knižního klubu Skřípec a mnoho dalších. Existuje rovněž velké množství distribučních kanálů knih, jako například Databázeknih.cz, Megaknihy.cz, GoodReads, Knihy Dobrovsky.cz, Reknihy, Bazar knih, Palmknihy, Heureka.cz, Knihotbot.cz (Knihotbot antikvariát online), Trh knih, Knihex.cz, Libristo.cz., Luxor či Městská knihovna v Praze ad.

Podle odhadů Národní agentury ISBN dnes v ČR aktivně vydává zhruba třetina nakladatelských subjektů, třetina činnost nevyvíjí a třetina ji již ukončila, například od roku 2006 ukončilo svou činnost z nejrůznějších důvodů přibližně 190 nakladatelství, nepočítaje do toho ta předlistopadová, přičemž je zajímavé, že se to většinou netýká těch nakladatelství, která mají právě na prvním místě v názvu Nakladatelství! Zároveň však vznikají další nová nakladatelství.

Můžeme si všimnout trendů, které odrážejí kombinaci ekonomických výzev, technologických změn a měnících se čtenářských preferencí, jakožto hlavních směrů dalšího vývoje. Například pokles prodeje tištěných knih, růst digitálních formátů, změny v maloobchodě, důraz na udržitelnost či strukturu knižní produkce. A můžeme k tomu připojit další aspekty, které jsou dnes v různých souvislostech uváděny, a o kterých je zde či bude řeč, tj. knižní influencerství, role bookstagrammerů, booktuberů, virální videa, spolupráci nakladatelů s influencerem, vlastní edice knih s book influencerským doporučením, úlohu knihomolů a knihomolek, trendy v knižním influencerství, např. interaktivitu, diverzitu žánrů, vizuál knihy i prostředí, kde se fotografuje, *dark academia* (detektivní romány, mystické a fantasy knihy odehrávající se na SŠ či VŠ), *cottagecore* (internetová estetika romantizující venkovský životní styl), trendové styly atd. Těch aspektů je mnoho a další přibývají. A do toho spadá i to, jak dnes influenceři ovlivňují vkus, hodnotu a popularitu knižních titulů.

Dříve určovali literární vkus a hodnotu knihy především akademici, editoři, učitelé, dnes to jsou čtenářské komunity, především BookTok, takže knihy, které rezonují emočně nebo společensky, mají šanci stát se „moderní klasikou“. A dnes influenceři legitimizují žánry jako například YA (young adult), romantiku, fantasy, nonfiction, BL (Boys' Love, romantické vztahy v Asii), dokonce i *manga* (japonský komiks, horory, školní romance ad.). Emoce i čtenářský zážitek znamenají hodnotu, a i když to není literárně sofistikované, některé knihy se dostávají do popředí čistě kvůli virálnímu efektu, mění se tvář i role kánonu a doporučování knih, důležitější je to, co je virální na BookToku, doporučuje to nikoliv kritik, ale běžný čtenář, objevují se první algoritmy typu „Když se Vám líbilo X, mohlo by se i Vám líbit...“, doporučování vizuální, osobní, emoční, vliv mají emociální rezonance: „tahle kniha mne rozbřečela“, autoři a nakladatelé se aktivně zapojují, a tak vzniká nový marketingový ekosystém. Jsme tedy svědci posunu v hodnocení a potažmo i v doporučování knih od autorit k emocím.

A na závěr opět *Zpráva o českém knižním trhu 2023/2024 SČKN z roku 2024*. V Úvodu píše jeho předseda Martin Vopěnka, že „... negativní trend pokračuje i v roce 2024. Trh v tomto roce téměř výlučně zachraňuje nulová sazba DPH na knihy“, je to jakýsi „... záchranný kruh, protože bez něj bychom byli svědky drastických dopadů ekonomické situace na všechny subjekty knižního trhu...“

(Zpráva o českém knižním trhu 2023/24). V reálných tržbách byl pokles o více než 10 %, SČKN měl 140 členů, objevily se daňově zvýhodněné knižní stravenky, pokračoval úbytek kamenných knihkupectví, SČKN realizoval šest projektů, a to Cenu Jiřího Ortena, Nejlepší knihy dětem, Kniha ti sluší, Knižní novinky, Dáme knihu.cz, TOP 10, působily zde čtyři národní agentury, tj. Národní agentura ISBN, pak ISMN, Národní agentura CIP a Národní agentura ISSN, vydáno bylo 13 000 titulů s vročením 2023, objem českého knižního trhu, včetně dovozu zahraniční literatury, činil cca 8,4 miliardy Kč, průměrná cena knih v kamenných prodejnách byla cca 333 Kč za kus, v e-shopech cca 271 Kč za kus, nakladatelé podle pořadí: Albatros Media, Euromedia Group, Dobrovský, Grada Publishing, tj. zde došlo k malé změně v pořadí, Albatros vlastnil 19 značek, Euromedia 13, Grada 5, dále se zde uváděly údaje o maloobchodních řetězcích, online knižního trhu a velkoobchodní distribuci, konstatoval stabilní zájem o e-knihy, audioknihy zaznamenaly nárůst o 20 %, představeny byly priority SČKN apod. (Zpráva o českém knižním trhu 2023/24).

4 Sociální síť a jejich vstup do života a světa čtenářů

„Myslím, že lidé začínají číst víc než před několika lety, díky sociálním sítím lépe funguje knižní marketing a mladí tím získávají tipy na čtení.“ (odpověď studentky z Dotazníku Fakulty sociálních věd UK)

V posledních letech se sociální síť ve světě i u nás staly běžnou součástí každodenního života a významně ovlivnily způsoby, jakými lidé komunikují, jak získávají informace a také jak formují své kulturní a mediální návyky. V diplomové práci Anety Křemenové, obhájené v červnu 2025 na Fakultě sociálních věd UK, je tématem deskripce a analýza čtenářských komunit na sociálních sítích, konkrétně BookTube na YouTube, Bookstagramu na Instagramu a BookToku na TikToku, a zároveň i srovnání těchto českých komunit se zahraničními a jejich vlivu na knižní trh především v USA a Velké Británii. Zde se někteří teoretikové pokouší zachytit určující prvky tohoto způsobu komunikace, a tak uvádějí například definici Howarda Rheingolda již z roku 1993, kde je citováno „... *zasazení do kyberprostoru..., využití počítačových technologií... komunikaci a interakci mezi členy... vytváření vztahů mezi členy komunity*“ a další příklady (Rheingold, 1993, s. 13). A ve svých analýzách rovněž zdůrazňují, že stejně tak je důležitý fakt, kdy komunita vytváří výsledky, kterým členové přikládají hodnotu. Ale zároveň

jsou si i vědomi skutečnosti, že existuje mnoho různých komunit a že najít jednu jedinou, je fikce.

Velký zájem o sociální sítě potvrzuje a dokumentuje i výzkum a údaje Českého statistického úřadu z roku 2024. Výzkum uvádí, že sociální sítě u nás využívá přibližně 5,5 milionu osob starších 16 let – v Evropské unii jsme zaujali třinácté místo – přičemž největší podíl uživatelů je v kategorii 16–24 let, což tvoří 99 %; v kategorii 45–54 let je to 73 %; nad 75 let je to již jen 6 %. Sociální sítě využívají ženy z 67 % a muži z 60 %, přičemž na sociálních sítích stráví průměrně 144 minut denně (Křemenová, 2025, s. 13).

Fenomén čtenářských komunit právě na sociálních sítích je nesmírně zajímavý a od svých počátků stále narůstající a rozšiřující se. Značky si zde budují a rozvíjí vlastní mikrokomunity sdružující své příznivce. Tyto online komunity pak mají své *bookstagramery*, což jsou tvůrci knižního obsahu na platformě *Instagramu*; *booktokery*, tady se jedná o tvůrce knižního obsahu na platformě *TikTok* a *booktubery*, tvůrce knižního obsahu na platformě *YouTube*. Denisa Falešníková ve své diplomové práci – obhájené taktéž v roce 2025 na FSV UK – uvádí, že v největším domácím nakladatelství Albatros Media.cz vznikl již před deseti lety jakýsi knihomolský blok, nazvaný Humbook, jenž také postupně začlenil do tohoto bloku již existující komunity čtenářů, které se snaží dál rozvíjet a sdružovat (Falešníková, 2025). A tak se dá konstatovat, že *online komunity* – názvy jsou různé, označují se také jako *virtuální komunity* či *internetová společenství* – dnes představují velmi důležitý nástroj knižní kultury. V Humbooku jsou primární skupinou ženy od 15 let do 35 let, přičemž jejich členky se vnitřně dělí na *informované* (knihomolky) a *neinformované*, u kterých tvoří četba knih menší část jejich života.

Vnitřním cílem značky Humbook je rozšiřování literatury *young adult* (YA), která je zaměřena na mládež a dospívající ve věku 12 až 18 let, tématy jsou dospívání, první lásky, vztahy s rodiči či přáteli, hledání si svého místa ve společnosti a v životě; *new adult* (NA) pak je romantický žánr, jenž věkově spadá mezi 17 až 26 let a je jakýmsi překlenovacím typem žánru mezi klasickou *young adult literaturou* a *adult literaturou*, kde často bývají hrdinkami příběhů vysokoškolačky, hrdinové jsou věkově stejní či se pohybují výrazně nad dvaceti lety. Zároveň se jedná o podporu knižní komunity i jejích tvůrců a podstatnou část YA tvoří i dospělí čtenáři (Falešníková, 2025, s. 45). Platforma Humbook se rovněž snaží bojovat s předsudky, například s tím, že je „... původní česká *young adult literatura méně kvalitní než ta překladová*“ (Falešníková, 2025, s. 45). Komunita pořádá již od podzimu roku 2016 HumbookFest k literatuře a četbě YA v mnoha formách, ten získává stále více návštěvníků a příznivců, dále HumbookStage na pražském knižním veletrhu Svět knihy, ale také HumbookTip, HumbookStart, HumbookPodcast a další akce. Humbook se rovněž snaží – a rozhodně v tom

má úspěch – přivádět do České republiky zahraniční autory, ale zároveň i řešit problém stárnutí fanoušků, reagovat na konkurenční projekty či zvyšování cen knih, tedy jejich zdražování. Sociální sítě jsou pro Humbook nejzásadnější komunikační prvek, jejich tzv. ambasadoři zde působí nejprve jako influenceři, ale postupem času spíše jako spolupracovníci, pořádají společná čtení, společné čtecí týdny a tak podobně.

Co ovlivnilo v posledním desetiletí knižní trh, čtenářské potřeby, záliby a vůbec vztah ke knize a způsoby získávání knih čtenáři, nabídku, prodej, reklamu a marketing knižního obchodu? Pochopitelně to byla pandemie, ale i následné ekonomické a energetické problémy a změny, inflace a další faktory, které proměnily způsob života společnosti, například legislativní změny především v Evropské unii i u nás. Vlna e-shopů v Evropě, stejně tak jako i v České republice, internet, razantní nástup digitalizace, to vše zásadním způsobem posílilo nabídku online prodeje. Přirozeně, že to zasáhlo doposud tradiční a dlouhou dobu nezastupitelnou roli knihkupectví, která tu předtím spolehlivě vládla. A tak, připojíme-li k tomu proměny v oblasti ekonomie a v technologiích, to muselo mít vliv na následující vývoj a změny celé sféry knižního trhu. To také zasáhlo konkrétní požadavky, potřeby a přístupy směrem ke čtenářům, celému čtenářskému publiku. A tak v hledání jiných, než doposud tradičních cest ke čtenářům začaly hrát důležitou roli právě sociální sítě.

V relativně krátkém časovém úseku na sebe strhávají pozornost různé platformy sociálních sítí, které rozšiřují okruh svých uživatelů, svou značku a rychle reagují na zájem svých čtenářů jinými než tradičními způsoby, přitahují je k sobě a snaží se vyjít vstříc jejich literárním zálibám a potřebám. Je přirozené, že názory jsou různé a že si mnohdy i odporují, například tvrzení: „*Myslím, že se čtení knih stalo určitým trendem... myslím si, že právě sociální sítě umožňují opravdovým milovníkům knih sdílet své pocity/recenze/doporučení mezi sebou...*“, spolu s vyjádřením, že „*tištěným verzím jsem stále věrná*“, ale také, že „*v současné době mám problém se do knihy hluboko ponořit... kvůli nástupu digitálních technologií upadá o knihy zájem... kniha je spíše jen výjimka u starších generací*“, či že „*obecně klesá pozornost lidí, takže se čte méně knih a mladí tráví volný čas sociálními sítěmi*“.

Tak například platformu BookTube charakterizuje aspekt *autenticity*. Je zde prezentován osobní vkus a literární zážitky, jejich videa se vyznačují „zповědní až deníkovou estetikou“, přičemž platforma zde umožňuje hlubší a analytičtější diskuse o knihách, podobně jako v tradičních čtenářských klubech, ale přizpůsobené mladší generaci. Platforma Bookstagram (na sociální síti Instagram) se prezentuje sdílením vizuálně propracovaných fotografií, případně videa spojuje s knihami a čtením, které zahrnují pečlivě stylizované kompozice, od snímků samotných knih, přes fotografie knihoven až po portréty čtenářů, někdy se jedná

dokonce o jakési navození útulné domácí atmosféry (Falešníková, 2025, s. 44).

Aneta Křemenová ve své analýze BookToku se rovněž zabývá doposud málo či vůbec nevyužívaným nástrojem spojeným s jiným způsobem vnímání čtenářů. Jsou to videa, představuje jejich typologii, vizuální jazyk i estetiku a uvádí, že se tento způsob a vnímání četby „... *ustálil jako spjatý se čtenářstvím... a že se zde využívají úspěšná videa ostatních*“ (Křemenová, 2025, s. 31). Typologie videí je v této komunitě jasná: musí být zaměřena na knihy a čtenářství, musí být vytvořena českým tvůrcem, alespoň částečně v češtině, a rovněž videa nesměla být publikována před rokem 2023. Jsou to tedy videa reflektující čtenářskou zkušenost, videa, která kombinují virální či zvukový efekt, videa s knižními novinkami, informacemi o knihách, tzv. *haul*y (tvůrce zde popisuje a představuje knihy, které si koupil a proč právě tyto knihy), *unboxing* (rozbalování balíčků s novými knihami), *vlogy*, tj. zážitky, názory a každodenní aktivity spojené s literaturou, např. návštěvy knihkupectví, organizace knihovny, čtenářské akce a setkání, a tak podobně (Křemenová, 2025, s. 32).

V této souvislosti je zajímavé, nikoliv však překvapivé, že i v BookToku převažují čtenářky nad čtenáři, ale čtenářky se zde uplatňují i jako autorky, jde o ženské tvůrkyne mladší 30 let. V podstatě se dá konstatovat, že na některých sociálních sítích se sdružuje aktivní čtenářské publikum, které motivuje jejich účastníky posilováním čtenářské kultury a také vede k individuálnímu čtení jedince, a dokonce i k vlastní tvorbě. To všechno pak vytváří rovněž nákupní chování, videa hrají roli jako knižní doporučení, knižní novinky představují populární tituly, nový pohled na literaturu a vůbec knihu. Sociální sítě tak formují čtenářské návyky mladé generace a kladou i velký důraz na komunikační a marketingovou strategii, výběr titulů.

Tyto závěry názorně doplňují odpovědi z výzkumného šetření uskutečněné v roce 2025 na Fakultě sociálních věd UK. Zaznívá v nich například: „*Myslím si, že se dnes hodně čte. Lidé hodně kupují, půjčují, diskutují*“, ale i: „*Mám pocit, že je dnes díky sociálním sítím stát se součástí obrovských knižních komunit, a to podle žánrů, které nás baví. Každý si tedy může najít přesně to, co ho zajímá. Zároveň je spousta knižních influencerů, kteří doporučují knihy, nebo přímo vedou knižní kluby*“, stejně tak že „... *čtení má dnes paradoxně lepší pozici než pár let dozadu, i na sociálních sítích jsou knihy populárním tématem...*“, avšak i varování, že „... *za negativum považuji, že z knihy se stal ‚wellness produkt‘ a čtení je součástí zdravého životního stylu, vytrácí se tak vztah k samotné literatuře, protože je jedno, jaký je obsah, čtení se stává aktivitou na úrovni cvičení v posilovně.*“ V další odpovědi zaznívá přesvědčení „... *že se čtení knih stalo určitým trendem... myslím si, že právě sociální sítě umožňují opravdovým milovníkům knih sdílet své pocity/recenze/doporučení mezi sebou...*“

Je pochopitelné, že důležitou roli i zde hrají emoce čtenáře, stejně tak jako v mediálním, tak i v politickém životě, svět osobností i společnost je právě vnímán jak hodnotově, tak generačně, ale především emočně. Nesmírně důležité pro toto knižní téma je zjištění Denisy Falešnickové, která píše, že tak „... se stále ukazuje, že fenomén přátelství mezi lidmi stále žije, a dokonce, že v dnešní době, asi více podvědomě, a to jistě v důsledku problémů současného světa, má svůj nezaměnitelný a životně důležitý význam, čehož jsou de facto důkazem právě mladí lidé“ (Falešnicková, 2025).

A k tomu uvedeme ještě jedno krédo. V rozhovoru s Radovanem Auerem, ředitelem Světa knihy na pražském veletrhu v květnu 2025, který otiskla *Mladá fronta DNES* s titulkem „Není pravda, že mladí nečtou. Kniha je stále sexy“, Auer říká: „Jsem velkým odpůrcem tvrzení, že mladí nečtou. Důkazem je i velká scéna young adult, která se tu vyvinula. Podařilo se jí to, co jiné literatuře předtím ne – organicky splynula se zábavním průmyslem. Je spojená s filmem, seriálem, počítačovou hrou, deskovkami. A uprostřed toho zůstává fyzická kniha, jejíž čtení je dnes pro mladé lidi sexy“ (...) „... je stejná jako každá jiná literatura. Má své braky, ale i výtvarně či obsahově kvalitní kousky... ukázalo se, a potvrzují to i výzkumy, že ten, kdo rád čte, preferuje fyzickou knihu. E-knihy si lidé pořizují spíš z praktických důvodů. Obliba audioknih roste dlouhodobě...“ A na otázku, zda tištěná kniha přežije, zní odpověď: „To Vám tu klidně odpřísáhnou... počet veřejných knihoven (...) máme na počet obyvatel nejvíce na světě. Jsme také čtvrtí na světě v počtu vydaných titulů na obyvatele“ (Auer, 2025).

5 Jak se kniha dostává ke čtenáři

„Kdo však bude pánem? Spisovatel, nebo čtenář? (Denis Diderot)

Jak se dostáváme ke knihám

Nejprve se seznámíme s aktuálními daty, jakým způsobem se český čtenář dostává ke knize. Podle celostátního výzkumu Národní knihovny z roku 2023 získává nejvíce čtenářů informace o knihách na internetu (44 %), dále od rodiny (33 %), na sociálních sítích (23 %) a nejméně v knihkupectví (18 %). Internet tedy v tomto případě dominuje nad osobními doporučeními, které ale i tak nejsou v procentech zanedbatelné. I proto je zajímavé, jaké instituce si čtenáři spojují se čtením. Více než polovina respondentů (58 %) si stále čtení spojuje s domovem, stejný počet respondentů s knihovnou (29 %) a se školou (29 %), 27 % pak

s knihkupectvím. U nosičů, které jsou spojené se čtením, dominuje stále kniha (38 % respondentů), dále mobilní telefon (22 %), počítač či notebook (21 %), 19 % časopisy a nejméně jsou se čtením spojené noviny (10 %) (Friedlanderová et al., 2022, s. 187). Tato zjištění potvrzují současné trendy ohledně využívání a doporučování knih a způsoby aktuálního přístupu ke čtení. Pokud bychom zjednodušili výsledky tohoto výzkumu, tak se zde potvrzuje, že četba knih opravdu klesá, tištěná kniha je však stále oblíbená, ovšem čtení se musí dělit o pozornost s jinými mediálními aktivitami.

Vliv na výběr knih má řada faktorů

Uvedli jsme tedy, že domov je stále dominujícím prostředím, který si čtenáři se čtením spojují. Vztah k četbě se vyvíjí přirozeně již v raném věku dítěte a zásadní roli v rozvoji a podpoře čtenářství u dětí hrají tři pilíře: primárně rodina, dále škola a v nezanedbatelné míře také knihovna. Klasickým hybatelem nejen v rámci doporučování četby je tedy přirozeně rodina, která utváří čtenářské návyky dítěte a formuje je v počátečním vztahu ke knihám, které si dále utváří dalšími, vnějšími faktory. Předávání informací o čtení na základě vlastních zkušeností v rámci rodiny je primárním a tradičním způsobem, a to nejen u dětí, ale v rámci celé rodiny. U doporučování vhodných žánrů i konkrétních titulů u dětí se často může objevit i generační rozdílnost ve vnímání vhodných a kvalitních titulů mezi rodiči, prarodiči a dětmi, proto je třeba doporučovat knihy citlivě, nedirektivně a atraktivně.

Vliv na výběr knih mají tedy různé faktory: věk, aktuální situace i časové období, formát, žánr, vliv blízkých (rodiny, kamarádů, příbuzných). Institucionální způsob výběru knih reprezentuje škola a knihovna (viz Čtenáři a čtení v ČR 2023)². V rámci osobního doporučování knih hrají sociální vazby významnou roli i ve formě, kterou poskytuje škola a knihovna. Knihovna, která dříve spolu se školou tvořila stěžejní roli v doporučování četby, byla spojována především s poskytováním povinné a doporučené literatury a dalších činností. Podle již zmíněného výzkumu Národní knihovny z roku 2023 jsou knihovny stále důležitým místem, kde lidé hledají tipy na knihy a čtení, a zařazují se tak mezi tyto top tři zdroje (viz Čtenáři a čtení v ČR 2023). Tento způsob je stále aktuální, ovšem mění se, škola i knihovna hledají nové cesty, způsoby a možnosti, často využívající prostředky a témata aktuálně spojené s médii, primárně s mediální gramotností (nově se zařazují témata týkající se umělé inteligence, dezinformací, kyberbezpečnosti atp.), sociálními sítěmi (online doporučování prostřednictvím sociálních sítí).

2 Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/TZ_Ctenari_a_cteni_Tisk_Zprava_2023.pdf

Dětské knihovny kontinuálně i v dnešní digitální době spolupracují se školami, nejrůznějšími aktivitami pomáhají dětem s výběrem knih, nabízejí je i formou mediální a informační výchovy. Doporučování knih je součástí prezentace na webech knihoven a jejich sociálních sítích. Dnes knihovny přirozeně kombinují tradiční a moderní způsoby doporučování a přispívají tak stále k propagaci čtenářské kultury. Knihovny staví na tradičním, kulturně nosném a zároveň nezávislém způsobu propagace čtení, stručně řečeno, knihovny svojí nepolevující aktivitou a soustavnou činností i v rámci digitálního prostoru obhajují úspěšně svoji pozici a svoji roli kulturní instituce.

Projekty na podporu čtenářství v rámci webových stránek.

V rámci České republiky existuje velké množství známých projektů na podporu četby pro dětské a dospělé čtenáře. Základní přehled stěžejních projektů na podporu čtenářství lze najít na webových stránkách Národní knihovny – *IPK: informace pro knihovny*, kde jsou i recenze a doporučení knih.³ Mezi ty větší a stabilní knižní portály, které obsahují i funkce na doporučování četby patří např. www.databazeknih.cz, www.tisicknih.cz, www.cbdb.cz, ale i knihovnický portál www.knihovny.cz, www.citarny.cz, www.knihozrout.cz, www.ctesyrad.cz a například zahraniční Goodreads.

Často se jedná o hybridní platformy, které nabízejí informace o knihách, funkci OPACu – vyhledávání, knižní recenze, statistiky, či rozhovory. Specifickou kapitolou je podpora dětského čtenářství, weby a projekty podporující především dětské čtenářství, kterých je opravdu mnoho, a to nejen z řad knihovníků, ale i pedagogů, rodičů, zájmových sdružení, ale i profesních organizací. Jako příklad můžeme uvést projekt Národní knihovny *Bookstart – S knížkou do života* (dostupné na: www.sknizkoudozivota.cz) čtenářská výzva *Čtení tě mění, Mravenčí chuťva*, *Centrum dětské knihy CDDK*, *Knihozem*, *Celé Česko čte dětem* atp.⁴

Vývoj knižních doporučení

Dřívější přístupy doporučení knih spočívaly více v osobním kontaktu se čtenáři, primárně se jednalo o knihovníky nebo knihkupce. Dále to byly tipy na

3 Viz IPK: informace pro knihovny – *Kde najdu recenze a databáze knih*. Dostupné z: <https://ipk.nkp.cz/odborne-cinnosti/ctenarstvi-1/kde-najdu-recenze-knih>; a IPK: informace pro knihovny – *Čtenářství*. Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/odborne-cinnosti/ctenarstvi-1/12_Cten.htm#projekty

4 Tamtéž.

knihy v médiích, například formou stálých rubrik, knižních recenzí v novinách či v literárních časopisech. Objevil se také fenomén knižních klubů, který fungoval např. v rámci různých nakladatelství. Po nástupu internetu se začaly objevovat první online knižní databáze, knižní weby, žebříčky knižních titulů podle hodnocení.

Doporučování knih formou technologií

Aktuálním trendem v oblasti doporučování knih jsou AI doporučovací systémy a chatboty. Doporučovací algoritmy na základě nákupu, preferencí a hodnocení používají dnes nejen zahraniční Amazon či česká Alza, je to již běžný trend, pro nás již přirozený a automatický.

Amazon (1995) byl první internetový obchod, který začal používat společné vzorce nákupů („lidé, kteří koupili tuto knihu, koupili ji také...“) (Kreč, 2015). Knihy začínaly být doporučovány na základě popularity a nákupních vzorců. Poté začaly vznikat online databáze a katalogy, jako je např. zahraniční *Goodreads* (2007), kde čtenáři hodnotí knihy, sestavují žebříčky, recenzují knihy, které přečetli. U nás je to například *Databáze knih* (www.databazeknih.cz), která vznikla v roce 2008, nebo Čtenářův sympatický rádce – Čtesyrád, který vznikl v roce 2009 v rámci projektu na Kabinetu informačních studií a knihovnictví FF MUNI v Brně ve spolupráci s Ministerstvem kultury ČR. Při rozšíření sociálních médií začalo být doporučování knižních titulů více personalizované, doporučení nejsou jen formou doporučení od konkrétní autority (jako je například spisovatel, akademik, literární vědec, nebo odborník), ale začínají být více komunitní, kdy čtenář doporučuje konkrétní tituly jinému čtenáři. V hodnocení knih se začíná více projevovat osobní názor, konkrétní prožitek, emoce z přečtené knihy. V roce 2010 začal fungovat *Booktube*, kdy začíná rovněž komunitní doporučování na YouTube, vznikají první knižní videa na sociálních sítích. Později se začaly postupně v rámci Instagramu objevovat doporučení knih ve formě recenzí, fotografií, čtenářských výzev. Objevil se fenomén *bookstagramu*, o kterém jsme se již zmínili výše. Tyto dvě platformy jsou silné jak z marketingového, tak z uživatelského hlediska.

Doporučování knih formou technologií, a to jak pomocí doporučovacích algoritmů v rámci online obchodů, tak i na webových stránkách a na sociálních sítích, propojují již běžně některé knižní domy, jako je například Luxor, ale i další knihkupectví a vydavatelství. Tento marketingový způsob propagace knih se umocnil v době covidu a dále se přirozeně rozvíjí. Některá knihkupectví se

5 V současnosti Katedra informačních studií a knihovnictví.

začala představovat i jako online komunitní centra, k propagaci a doporučování svých titulů využívají veškeré nástroje dnešní digitální doby.

Jak to tedy je aktuálně?

Dnešní čtenáři se dostanou k informacím o knihách různým způsobem a většinou se jedná o kombinaci více možností. Prolíná se výběr knih pomocí AI doporučovacíh systémů, ale zároveň i pomocí komunit na sociálních sítích (které nabízejí možnost sdílení názorů). Je třeba podotknout, že zde stále hraje velkou roli i lidský faktor osobního doporučování, a to především prostřednictvím rodiny, přátel a blízkých.

Škola a povinná literatura

V tématech, týkajících se čtenářství, je pozice a zároveň i forma povinné či doporučené literatury dlouhodobě diskutovaná. Aktuálním trendem doporučování žánrů či konkrétních titulů knih je nenásilným způsobem doporučovat stěžejní literaturu pro děti a mládež, a to formou spíše doporučené než povinné, kombinovat ji s aktuálními populárními tituly a doporučovat kvalitní knihy nedirektivním způsobem. A to rovněž z důvodu velké konkurence jiných (často mediálních) aktivit. Rovněž se doporučují i další formáty, které jsou dnes oblíbené, jako jsou komiksy, e-knihy, game booky atp.

Jak se mění žánry v procesu doporučování knih?

Žánry, které se doporučují prostřednictvím sociálních sítí, internetových platforem a webových aplikací prošly přirozeně proměnou. V současnosti se prostřednictvím sociálních sítí nejvíce a nejčastěji doporučují pro výrazně mladší cílovou skupinu žánry jako young adult literatura, romantasy (což je žánr, který kombinuje žánr romance a fantasy), ale jsou populární i samotné romance a klasická fantasy. Stále oblíbené jsou také thrillery a dark fiction (Creamer, 2025). Stabilní pozici si udržují rovněž i populárně naučné knihy o osobním rozvoji a biografické příběhy.

Při doporučování knih na sociálních sítích, jak již bylo uvedeno výše, hrají velkou roli emoce, doporučují se více knihy se silnými emočními tématy, návykové příběhy, často příběhy v sériích. Emoce se využívají i v samotné prezentaci

v konkrétním doporučení, kdy je potřeba během krátkého časového úseku potenciálního čtenáře zaujmout či přesvědčit videem.

Je při výběru konkrétní knihy zásadní žánr, nebo tomu tak není?

Podle Jiřího Trávnicka je: *„Žánr je naprosto obecné kritérium výběru spíše pro průměrné čtenáře. Pro silné čtenáře hraje daleko větší roli autor nebo téma. Dost důležitou roli hrají i typy z našeho okolí. Na ty dáváme zejména v mladém věku“* (Zlámalová, 2024).

Zajímavá jsou data z relativně nového výzkumu, která potvrzují klasické čtení tištěných knih, které je stále přítomné, jak kvůli fyzickým vlastnostem tištěné knihy, tak i zakotvené podle našeho kulturního vzorce. Podle aktuálního výzkumu z června 2024 společnosti NMS Market Research se stále potvrzuje preference tištěné knihy. Mezi českými čtenáři jasně vítězí tištěná forma knih (89 %), ve srovnání s e-knihami (8 %) nebo audioknihami (3 %). Zajímavé je, že 6 z 10 českých čtenářů si pořizuje knížky v knihkupectví, ať už online nebo v kamenných obchodech. Nejčastějšími zákazníky knihkupectví jsou čtenáři s vysokoškolským vzděláním a zástupci generace Z. Třetina lidí, kteří přečtou alespoň jednu knížku ročně, knihy získává výpůjčkou od známých či rodiny. Tento způsob získávání knih využívají spíše ženy (39 %) než muži (27 %) (NMS Market Research. „Knihu si radši koupíme, než půjčme. Jaké jsou čtenářské návyky Čechů?“, 2024).

Jaké jsou tedy aktuální trendy ve čtení?

Je to opět o aktivitě, možnostech a variabilitě. Stále se prolínají různé způsoby čtení, používají se různé formy podle aktuální situace konkrétního čtenáře. Ať už se jedná o tradiční čtení tištěné knihy, online čtení, e-knihy (například pro cestování, studování či odborné čtení). Rovněž registrujeme zvyšující oblibu mluveného slova obecně, audioknih a podcastů. Čtení je tedy stále aktivita, ale již dávno nezahrnuje pouze izolovanou aktivitu samotné četby, je potřeba počítat s přidávanými aktivitami týkajícími se čtení, tedy zejména se sociální komunikací prostřednictvím digitálních technologií. Je to tedy četba, která může být spojená s aktivitním mediálním chováním (sdílení zážitků, doporučování, komunikace).

V této souvislosti je vhodné zmínit další data z výzkumu čtení dospělých z roku 2023. Podle něj mezi lety 2018 až 2023 narostl počet těch, kdo aspoň

občas čtou e-knihy, skoro dvojnásobně. A ještě markantnější je to u audioknih – tam je ten nárůst téměř trojnásobný. Přitom platí, že ani e-knihy, ani audioknihy nevytvářejí nějakou specifickou čtenářskou kulturu. Ti, kdo hodně čtou knihy tištěné, čtou více i e-knihy a poslouchají audioknihy v daleko větší míře než ti, kdo tištěné knihy čtou málo (Zlámalová, 2024).

Výsledky výzkumu *Book readers in the digital age: Reading practices and media technologies* z roku 2022 ukazují, že čtenáři tištěných knih, čtenáři digitálních knih a čtenáři využívající obě média, se liší věkem, pohlavím, množstvím čtení, preferovanými žánry a situacemi, ve kterých čtou. Digitální média ke čtení, zejména e-knihy, také podporují čtení, a to především na cestách (Schwabe et al., 2023).

Specifičnost četby záleží vždy na typu čtenáře, jeho věku, knižním žánru, jeho aktuální potřebě, motivaci, aktuální situaci, ale i na jeho čtenářské zkušenosti atd.

Dnes je možné zaznamenat rovněž zájem o vizuální žánry, jako jsou komiksy a nově i manga. Ty mohou plnit roli motivačního čtení, tedy jsou vhodné nejen pro vyhraněné čtenáře těchto žánrů, ale také pro nečtenáře či slabé čtenáře. Rovněž se zde nabízí možnost přejít od tohoto typu žánru k dalším. Manga sama o sobě představují širokou žánrovou rozmanitost a dnes už se jedná o stabilně zavedený, mainstreamový typ literatury. Je tedy zřejmé, že způsoby četby se mění, současný čtenář digitálního věku čte jinak. Na základě uskutečněných výzkumů zjišťujeme, že dnešní čtenář preferuje kratší texty, čte více fragmentově, méně hloubkově, může přeskakovat mezi jednotlivými částmi, tituly, i formami.

Čtení dnes se stále více vymezuje jako svébytná aktivita s mnoha variacemi. Čtení se rovněž u některých stává součástí životního stylu, jako specifická činnost, která se vymezuje vůči dnešnímu digitálnímu tlaku.

Z výpovědí studentů žurnalistiky v již zmíněném výzkumu je příhodně a filozoficky vyjádřeno: „*Túžba čítať ostáva v spoločnosti prítomná, a to naprieč generáciami... mení sa spôsob prijímania informácií – prijímame ich veľa a rýchlo... zdá sa mi, že čítanie kníh sa pre mnohých stáva akýmsi revoltným aktom voči rýchlosti, ktorú od nás spoločnosť vyžaduje. Čítanie kníh môže byť pre mnohých identitná záležitosť, tichý aktivizmus*“ (Halada et al., 2024)

6 Quo vadis, kniho?

„Kniha měla onen dopad, jaký obvykle knihy mívají; hlupáci po její četbě zhloupili, moudří zmoudřeli, tisíce zbývajících zůstali, jak byly...“ (Georg Christoph Lichtenberg)

Otázku, kam kráčí kniha, jaká bude její budoucnost, nemůžeme vázat pouze na samotnou podstatu, smysl a funkci knihy v životě člověka, ale tuto otázku si musíme položit v daleko širším společenském kontextu. Historická zkušenost nám potvrzuje fakt, že kniha vždy dokázala měnit svou podobu, reagovat na technické a společenské impulzy, vyrovnávat se s konkurencí ostatních médií. To znamenalo, že se ve své mediální funkci také snažila svým uživatelům vždy umožnit přístup k nabízeným informacím, využít všech distribučních kanálů i koexistovat s ostatními médii.

Možná, že naše obavy z dalšího vývoje knihy pramení i z jistého nepochopení – historického i současného – funkce knihy. Příliš často redukuje její význam pouze na iluzivní literární a estetickou funkci. Přiznáváme knize edukativní a vzdělávací funkci, avšak ostatní funkce, především komunikativní a ekonomickou, ponecháváme v utajovaném pozadí; někdy to vnímáme jako samozřejmost, ale jindy to v nás vyvolává pocit nebezpečí, zvláště tehdy, když je to spojené s digitálním světem, sociálními sítěmi a s hektickým technologickým vývojem, které náš statut čtenáře a náš vztah ke knihám neustále konfrontují s těmito metamorfózami.

Budoucnost knihy je podle Umberta Eca (1995) budoucností čtenáře, domnívá se, že četba je biologickou potřebou lidstva a že žádná technologie ani obrazovka nedokáže ohrozit tradiční způsob čtení, a to proto, že četba v sobě nese prvek kultivace i kratochvíle a že pro čtenáře je „... *text v moci čtenáře, ale zároveň platí, že čtenář je v moci textu*“ (Eco, 1995, s. 8), ale přibývá těch, kteří se domnívají, že již dnes je to hudba minulosti. A pokládají si otázku, zda technologie, digitální svět, narůstající emoce ve vnímání světa a vše, co dnes vzbuzuje naši pozornost, negativně neovlivní náš vztah ke čtení jako i četbu samotnou?

Je tedy zřejmé, jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, že čtenář digitálních médií vnímá text jiným způsobem, čte více přehledově, rychleji i povrchněji, než je tomu u tištěného textu. V online textu hledáme spíše informace než zážitek či příběh, což je dnes již evidentním faktem a zkušeností, ale můžeme k tomu připojit i další poznatky, které jsou s tím spojovány. Tak například švýcarský dramatik a esejista Max Frisch upozorňuje na jiný jev, jenž je s tím spojován, a to, že bezmezná fascinacími technologiemi nás proměňuje v emocionální kýčáře. Některé výzkumy ostatně varují před digitálními technologiemi, které

ohrožují schopnost studentů se učit, což se projevilo především za covidu, ale toto nebezpečí trvá i nadále, varují před algoritmy, konstatují, že v komunikaci ubývá ironie v souvislosti s tím, jak sílí vliv sociálních sítí, že skupiny tu působící již nemají vtip. A například v případech stále oblíbenějších audioverzí, ti, co je poslouchali, dopadli hůře než ti, co četli, výzkum prokázal, že knihy byly chápány jako osvobozující, lidé si pamatují spíš prohledávání než informaci samu.

Potvrzuje se tedy, že čtení není v rozporu s digitálním světem a spíše může čtenáři pomoci, ať už v rámci motivace, doporučování četby, sdílení či komunikace k četbě. Způsob a forma čtení se proměňují, nejedná se o zánik četby, ale spíše o její diverzifikaci. Čtenářský výzkum studentů Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v letech 2020 a 2021, ale i studentská anketa v roce 2025, v odpovědi na otázky *Čtu ještě knihy?*, *Můj vztah ke knihám*, *Potřeba knih вчера a dnes* a *Mám doma knihovnu?*, přinesl řadu zajímavých výpovědí generace dnešních dvacátníků. Jedna z nich výstižně promlouvá k současné situaci: *„Debata se dnes často vztahuje ke čtení knih. Ale možná bychom, zvláště ve vztahu k mladé generaci, měli uvážit, zda číst znamená číst pouze knihy a jestli tímto redukováným pohledem neodsouváme pozornost jinam. A naopak se více zaměřit na to, kolik mladých lidí nečte nic jiného než sociální sítě. Protože ty nepřinášejí nic, co by čtení, v tom ideálním případě, který jsem nastínil, mělo přinášet. A naopak přináší mnoho kontraproduktivního...“* (Halada et al., 2024, s. 99).

Americká lingvistka Naomi Baron tvrdí, že to, „... co čteme v tištěné knize, si pamatujeme řádově lépe, než to, co čteme ve čtečce... v knize musíme otočit stránku, podtrháváme, označujeme, tj. zapojujeme svaly, děláme mezery, pohyby, víc, než když klikáme, čím více tělesnosti, tím lépe, to věděla již antika...“ (Baron, 2021). V jiné odpovědi ze Čtenářského výzkumu se zase uvádí, že „... čtení má dnes paradoxně lepší pozici než pár let dozadu, i na sociálních sítích jsou knihy populárním tématem... čtení je součástí zdravého životního stylu...“ (Halada et al., 2024).

Pravděpodobně se bude měnit statut autora i čtenáře, evidentní je nástup e-knih a audioknih, digitalizace, výrazné generační proměny spolu se změnami a oblíbeností žánrů, je také otázkou, zdali se prosadí fenomén „tlustých knih“ posledních let, ale zároveň pozorujeme i jiný fenomén, a to razantní nástup žen do světa knihy jako čtenářek. To sice není nic nového a objeveného, existuje tu od samotných počátků knihy, avšak masivní nástup žen jako autorek je evidentní a nezpochybnitelný. A k tomu musíme připojit i osudy nakladatelské a knihkupecké branže, nápadů, úmyslů, vzestupů a pádů v časech pohody i nepohody, což znamená zachytit i další vývoj subjektů knižního trhu a kultury, a to od autorů, nakladatelů, knihkupců, distributorů a všech nových či staronových způsobů nabídky knih, a to až po čtenáře a čtenářky. Otázkou tedy je, zda dokážou

technologie, digitální svět, narůstající emoce ve vnímání světa a vše, co dnes vzbuzuje naši pozornost, ovlivnit vztah ke čtení a četbu samotnou? Ale nevyrovnávala se kniha s těmito problémy v nejrůznější podobě od svého vzniku? Portfolio se sice neustále rozšiřuje, avšak podstata nikoliv, zůstává stále stejná.

A náš svět, ve kterém se pohybujeme, žijeme? Německý profesor mediálních studií Norbert Bolz tvrdí, že: „*Filozofie se zvrhla v politickou ideologii. Velcí myslitelé mezi myšlením a ideologií samozřejmě rozlišovali. My už to neumíme a zásadně jsme narušili humanitní vědy. (...) Průzkumy jasně ukazují, že profese s nejmenší prestiží jsou politici a novináři, tedy právě ti, co určují veřejnou sféru. Politické a mediální elity by nám v podstatě rády propláchly mozek. Na občany pohlížejí jako na malé děti, které je třeba vychovávat...*“ (cit. podle Matějčková, 2023, s. 87). A dále pokračuje: „... *odvaha, rozum a tradice jsou tři důležité osy západní tradice... demokracie, liberalismus... tyhle pojmy se vyprázdnily, jsou to fráze, jimž už nikdo nerozumí... pro novináře už není důležité informovat, ale zastávat správný postoj k správným tématům... sebekritika se proměnila v sebestyčství... mějte odvahu používat vlastní rozum... co potřebujeme, je osvícenství pro jednadvacáté století...*“ (cit. podle Matějčková, 2023, s. 90). Co k tomu dodat? Asi nic, protože je to výstižné a pravdivé.

Výzkumy však také konstatují, že úroveň čtenářství v ČR mírně klesá, avšak narůstají digitální aktivity a že triáda *kniha – papír – čtení* se rozpojuje, přičemž její jednotlivé části získávají na stále větší samostatnosti. Zároveň je však zapotřebí data interpretovat velmi opatrně a přes všechnu hybridnost, rozostřenost, transmedialitu a podobně má kniha pořád své pevné gravitační body a těmi jsou *tištěná kniha* a její čtení.

Nakladatel, spisovatel a předseda SČKN Martin Vopěnka v doslovu ke knize *Čtenáři, autoři, nakladatelé a knihkupci v době covidové a postcovidové* píše: „*Nakonec jsme jako knižní trh se ctí přežili. Ukázalo se, knižní kultura u nás stojí na pevných základech. Je pro společnost potřebná a významná, což si uvědomují nejen její tvůrci, ale i její konzumenti – čtenáři, studenti, rodiče. A tak si dovoluji optimisticky zvolat: jednou možná knihy zaniknou a jednou možná zanikne západní civilizace. Ale dnes to nebude!*“ (Halada et al., 2024).

Seznam literatury

AUER, Radovan (2025). *Není pravda, že mladí nečtou*. Kniha je stále sexy.

[online]. In *Mladá fronta DNES*, č. 19, Víkend, 10–11. května 2025.

Dostupné z: <https://www.pressreader.com/czech-republic/mf-dnes/20250510/282187951908066>

BALLING, Gitte; MARTENS, Marianne (2024). BookTok helped us sell it: How TikTok disrupts publishing and fuels the# Romantasy boom. In *Convergence*, 13548565241301271.

BIRKE, Dorothe; FEHRLE, Johannes (2018). #booklove: How Reading Culture is Adapted on the Internet. [online]. Dostupné z: https://www.komparatistik-online.de/index.php/komparatistik_online/article/view/191/145

CREAMER, Ella (2025). Romantasy and BookTok driving a huge rise in science fiction and fantasy sales. [online]. In *The Guardian*.

Dostupné z: <https://www.theguardian.com/books/2025/feb/03/romantasy-and-booktok-driving-a-huge-rise-in-science-fiction-and-fantasy-sales>

ECO, Umberto (1995). *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Svoboda.

FALEŠNÍKOVÁ, Denisa (2025). *Význam community managementu na příkladu značky Humbook*. [Diplomová práce]. Praha: FSV UK.

FEJFAROVÁ, Adéla (2022). *Role knižních influencerů ve vztahu k nakladatelům, knihkupcům a čtenářům*. [Diplomová práce]. Praha: FSV UK.

FOASBERG, Nancy M. (2012). Online reading communities: From book clubs to book blogs. [online]. In *The Journal of Social Media in Society*, 1.1. 2012.

Dostupné z: <https://thejsms.org/index.php/JSMS/article/view/3/4>

FRIEDLANDEROVÁ, Hana (2024). Knihovny a čtenářství: čtení v české společnosti. [online]. In *Čtenář*. Dostupné z: [https://casopiscitenar.cz/2024/03/01/knihovny-a-ctenarstvi-cteni-v-ceske-spolecnosti/](https://casopiscitenar.cz/2024/03/01/knihovny-a-ctenarstvi-cteni-v-ceske-spolecnosti/?utm_source=chatgpt.com)

[?utm_source=chatgpt.com](https://casopiscitenar.cz/2024/03/01/knihovny-a-ctenarstvi-cteni-v-ceske-spolecnosti/?utm_source=chatgpt.com)

FRIEDLANDEROVÁ, Hana a Jiří TRÁVNÍČEK (2022). *Covidočtení: co s naším čtenářstvím udělala pandemie*. Brno: Host.

FRIEDLANDEROVÁ, Hana; LANDOVÁ, Hana; MAZÁČOVÁ, Pavlína; PRÁZOVÁ, Irena a Vít RICHTER (2022). *České děti a mládež jako čtenáři v době pandemie 2021*. 1. vydání. Brno: Host.

HALADA, Jan (1993). *Člověk a kniha: úvod do nakladatelské specializace*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.

HALADA, Jan; PRÁZOVÁ Irena; TURKOVÁ Kateřina a Adéla FEJFAROVÁ (2024). *Čtenáři, autoři, nakladatelé a knihkupci v době covidové a postcovidové*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.

JAMES, Grace E. (2022). *The BookTube/BookTok Phenomenon: Analyzing reading habits of Young readers in the Digital age*. [Master's Thesis]. Ohio: Ohio University.

JAROŠEVSKÝ, Filip (2025). Doba knihobudková. In *Metro*, 9. 4. 2025.

KNEIDL, Pravoslav (1989). *Z historie evropské knihy: po stopách knih, knihtisku a knihoven*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

KLUDKA, Jakub (2024). Generace Z a knihy: Jak digitální svět mění čtenářské návyky mladých. [online]. In *Houpací osel: informace od Í do Á*. Dostupné z: <https://www.houpaciosel.cz/2024/12/08/generace-z-a-knihy-jak-digitalni-svet-meni-ctenarske-navyky-mladych/>

KREČ, Luboš (2015). Amazon slaví 20 let. Změnil svět obchodu i to, jak lidé nakupují a čtou knihy. [online]. In *HN.cz*. Dostupné z: <https://archiv.hn.cz/c1-64326350-amazon-slavi-20-let-zmenil-svet-obchodu-i-to-jak-lide-nakupuji-a-ctou-knihy>

KŘEMENOVÁ, Aneta (2025). *Vliv Book Toku na českou knižní kulturu: analýza literární komunity na Tik Toku a její dopad na čtenářské návyky*. [Diplomová práce]. Praha: FSV UK.

MANGUEL, Alberto (2007). *Dějiny čtení*. Brno: Host.

McLUHAN, Marshall (1993). *Jak rozumět médiím*. Praha: Odeon.

MONTAIGNE de, Michel (1995). *Eseje*. Praha: ERM.

MURRAY, Simone (2018). *The Digital Literary Sphere: Reading, Writing and Selling Books in the Internet Era*. Baltimore.

PIORECKÝ, Karel a Zuzana HUSÁROVÁ (2024). *Kultura neuronových sítí: syntetická literatura a umění (nejen) v českém a slovenském prostředí*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR. Dostupné z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:5c904eb4-12be-4d17-974c-46af8ca13de8>

RHEINGOLD, Howard (1993). *The virtual community: homesteading on the eletronic frontier*. Addison-Wesley.

SCHWABE, A.; KOSCH, L.; BOOMGAARDEN, H. G. and G. STOCKER (2023). Book readers in the digital age: Reading practices and media technologies. [online]. In *Mobile Media & Communication*, 11(3), 367–390. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/20501579221122208>

SVOBODA, Tomáš (2023). Analýza: Neudrží pozornost ani 15 minut. Češi pořád kupují knihy, ale už je neumí číst. [online]. In *Seznam zprávy*. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-neudrzi-pozornost-ani-15-minut-cesi-porad-kupuji-knihy-ale-uz-je-neumi-cist-239251>

TICHÁ, Nina (2024). AI napíše knihu za pár hodin. Ohrožení pro spisovatele to ale není, věří experti. [online]. In *Mladá fronta DNES*, Víkend, č. 47, 31. prosince 2024. Dostupné z: https://www.idnes.cz/kultura/literatura/kniha-spisovatel-umela-intelligence-chat-gpt.A241218_830240_literatura_val

TRÁVNÍČEK, Jiří (2024). *Ohrožený druh?: kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme*. Brno: Host. ISBN 978-80-275-2242-2.

VOIT, Petr (2006). *Encyklopedie knihy, starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri.

WOLF, Maryanne (2020). *Čtenáři, vrať se: mozek a čtení v digitálním světě*. Brno: Host.

ZHANG, H., BUCHANAN, G., MCKAY, D. (2021). Hey Alexa, What Should I Read? Comparing the Use of Social and Algorithmic Recommendations for Different Reading Genres. In: TOEPPR, K., YAN, H., CHU, S. K. W. (eds). *Diversity, Divergence, Dialogue*. iConference 2021. Lecture Notes in Computer Science, vol. 12645. Cham: Springer. Dostupné z: https://doi.org/10.1007/978-3-030-71292-1_27

ZLÁMALOVÁ, Erika (2024). Kdo čte, nezlobí, říká literární vědec Jiří Travníček. [online] In *Deník N*. Dostupné z: <https://denikn.cz/1575450/kdo-cte-nezlobi-rika-literarni-vedec-jiri-travnicke-podnikl-vyzkum-o-ceskem-ctenarstvi-ktery-vas-prekvapi/>

Zpráva o českém knižním trhu 2019/20. [online]. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, c2009–2017. Dostupné z: https://www.sckn.cz/file/wysiwyg/files/Zprava_o_ceskem_kniznim_trhu_2019.pdf

Zpráva o českém knižním trhu 2020/21. [online]. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, c2009–2017. Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/Zprava_o_ceskem_kniznim_trhu_20201.pdf

Zpráva o českém knižním trhu 2023/24. [online]. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, c2009–2017. Dostupné z: [https://www.sckn.cz/file/wysiwyg/files/Zprava_o_ceskem_kniznim_trhu_2023_24\(2\).pdf](https://www.sckn.cz/file/wysiwyg/files/Zprava_o_ceskem_kniznim_trhu_2023_24(2).pdf)

Od „neviditelného“ ke vtělenému čtenáři

Marek Timko

Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Slezská univerzita v Opavě

marek.timko@fpf.slu.cz

ORCID: 0009-0004-7693-1060

Abstrakt

V tomto přehledovém příspěvku představujeme několik základních *konceptů autora*, jak je formulují různí představitelé literární vědy, teorie literatury, sémiotiky či multidisciplinárních přístupů. Po metaforické formulaci *smrti autora* R. Barthes se v literární vědě posiluje významotvorná role čtenáře, a to nejenom v recepční estetice kostnické školy, resp. v *teorii estetického účinku* W. Isera, ale i v sémiotických úvahách U. Eco a v *teorii čtenářské odezvy* S. Fisha. Nejvíce prostoru ale věnujeme popisu nedávné – a v našem prostředí ještě ne příliš známé – koncepci *vtěleného čtenáře*, kterou rozvíjejí (společně i samostatně) M. Caracciolo a K. Kukkonen. Ti ve svých přístupech vychází z poznatků kognitivní vědy druhé generace i z teorie kognice 4E a posouvají literární komunikační paradigma k důrazu na tělesné (emoční) prožívání při procesu četby (interpretaci textu).

Klíčová slova

Čtenář, čtení, implicitní čtenář, místa nedourčenosti, modelový čtenář, teorie čtenářské odezvy, interpretační společenství, teorie kognice 4E, enaktivní mysl, enaktivní teorie čtení, zkušenostní výbava čtenáře, vtělený čtenář, teorie prediktivního zpracování, inference, mentální knihovna

Abstract

In this overview article, we present several basic concepts of the reader as formulated by various representatives of literary science, literary theory, semiotics, and multidisciplinary approaches. Following R. Barthes' metaphorical formulation of *the death of the author*, the meaning-making role of the reader has been strengthened in literary studies, not only in the *reception aesthetics* of the Constance school, or in W. Iser's theory of *aesthetic response*, but also in U. Eco's semiotic reflections and S. Fish's *reader-response theory*. However, we devote most space to describing the recent — and in our country even still not very well-known — concept of the *embodied reader*, developed (together and separately) by M. Caracciolo and K. Kukkonen. Their approaches are based on the findings of second-generation cognitive science and 4E cognition theory, shifting the literary communication paradigm towards an emphasis on physical (emotional) experience in the process of reading (and interpreting text).

Key words

reader, reading, implied reader, narrative gaps, model reader, reader-response theory, interpretive communities, 4E theory of cognition, enactive mind, enactive theory of reading, reader's experiential background, embodied reader, predictive processing, inference, mental library

Úvod

Od konce 60. let 20. století, nedlouho potom, co v roce 1968 publikuje francouzský literární teoretik a kritik, sémiotik – a jeden z významných inspirátorů poststrukturalismu – Roland Barthes (1915–1980) svoji slavnou studii *Smrt autora*, se v literární vědě, ale i v dalších humanitních a sociálních disciplínách, přesouvá zvýšený zájem o reflexi kategorie *čtenáře*¹ jako významotvorného prvku při samotném procesu čtení, resp. při procesu interpretace literárních (a nejen uměleckých) textů. Pro Barthesa je „smrt Autora“² předpokladem pro „zrození čtenáře“ (Barthes, 2006); významotvorná role, která doposud náležela autorovi, teď náleží čtenáři. Čtenář „... je podle Barthesa místem, kde se koncentruje mnohost jednotlivých ‚psaní‘, kde se text v konečném důsledku uskutečňuje“ (Jacko, 2014, s. 71–72). Tuto teoretickou pozici bychom mohli v historizující nadsázce formou parafráze charakterizovat lapidárním zvoláním: „*Autor je mrtev, ať žije čtenář!*“

Otázka, nakolik je tato metaforická teze (o *smrti Autora*) jenom intelektuální provokací a nakolik je vůbec z interpretačního hlediska obhájitelná, nebude předmětem tohoto příspěvku. Cílem naší reflexe bude nabídnout čtenáři jistý elementární přehled o tom, jak jej literární věda vnímá v jistém konceptuálním vymezení. Půjde tedy o výčet základních koncepcí čtenáře od jeho „neviditelné“ ontologické pozice (např. v konceptu *implicitního čtenáře* Wolfganga Isera), k pozicím ryze konceptuálním, sémiotickým a „modelovým“ (pojetí Umberta Eca), k *teorii čtenářské odezvy* a *interpretačního společenství* (konceptce Stanleyho Fisha) až k relativně novým koncepcím inspirovaným tzv. druhou generací kognitivní vědy, koncepcím tzv. *vtěleného čtenáře* („vtělení“ v různé míře a intenzitě v pojetích Marca Caracciola či Karin Kukkonen).

Předem čtenáři upřímně přiznáváme, že náš příspěvek není příspěvkem výzkumným, nepřináší teda žádné nové poznatky v oboru literární teorie, literární komunikace či „čtenářologie“, není primárně ani příspěvkem teoreticko-kritickým, i když na některých místech se nevyhneme osobnímu komentáři či lehce

1 V rámci vyjádření inkluzivity, kterou zastáváme nejenom v jazykové komunikaci, by určitě bylo možné a vhodné použít rodově obecný, resp. genderově neutrální tvar *čtenářstvo*. Vzhledem k tomu, že se v příspěvku objevuje vícero už zavedených literárněvědných termínů, které při překladů z cizích jazyků (např. z anglického, rodově neutrálního slova *reader*) používají ustálený tvar generického maskulina *čtenář*, zůstáváme při tomto konzervativním tvaru a to s vírou ve shovívavé, vstřícné a laskavé čtenářstvo.

2 V českém překladu Barthesovy studie je *autor* psán s velkým počátečním písmenem; jde o vizuální zdůraznění faktu, že *Autor* je v modernistickém pojetí chápán jako ta nejvyšší významotvorná „Autorita“, a to zejména z pozic literární vědní *Kritiky*. Smrtí Autora je podle Barthesa předznamenán i „otřes“ *Kritiky* (Barthes, 2006, s. 77).

hodnotící reflexi; předložený text je spíše deskriptivním prezentací a skromným souhrnem několika literárně vědních koncepcí kategorie čtenáře, jeho smysl je spíše informativní a funkce didaktická. Věříme, že pro studující v oboru knihovnictví může být takový příspěvek využitelný či alespoň teoreticky či konceptuálně obohacující v předmětech zabývajících se například *literární komunikací* či rozvíjením *čtenářské gramotnosti*. Za výchozí (a velmi užitečné) informační zdroje považujeme zejména tyto dvě publikace: monografii anglisty a amerikanisty Tomáše Jacka *Autor a čtenář jako představy: koncepty autora a čtenáře v moderním a postmoderním myšlení* (2014) a monografii bohemisty a literárního vědce Jana Tlustého *Příliš hlučná prázdnota: mezery, otřesy a smysl v literárním díle* (2022).

„A vy jste kdo? Čtenář?“

Literárně vědních definic, charakteristik či pojetí kategorie čtenáře bychom našli mnoho. *Česká terminologická databáze knihovnictví a informačních věd* (TDKIV) význam tohoto pojmu – docela překvapivě – neuvádí! Při zadání tohoto pojmu do vyhledávání nám databáze nabídne „synonymní“ pojem *uživatel* (Švejda, 2003). Jde tady o odkaz na knihovnický kontext, kdy se uživatel knihovny vnímá zároveň jako čtenář. Chápání tohoto „synonymního“ vztahu mezi pojmy *uživatel* a *čtenář* je dnes už ale velmi problematické a jen stěží obhájitelné, jelikož knihovny v současnosti nabízejí řadu dalších služeb, které primárně nemusí se čtením nijak souviset, uživatelé knihovny jsou přece i nečtenáři či předčtenáři.

Pojem *čtenář* je odvozen ze substantiva *čtení* a to zase ze slovesa *číst*, slovo *čtenář* tak vyznačuje aktéra děje, resp. procesu (*čtení*), které sám realizuje (pojem *uzenář* analogicky označuje osobu, která něco udělá, tedy dělá, aby bylo něco uzelené; *tiskař* zase označuje osobu, která něco – např. knihu – tiskne). *Čtenáře* tedy běžně chápeme jako osobu, která něco *čte* (např. text). U pojmu *čtení* uvádí TDKIV hned šest významů: „1. *Proces vnímání textu zrakem a porozumění smyslu textu. (Souvisí s psycholingvistikou);* 2. *Text určený ke čtení, zpravidla kniha;* 3. *Předčítání textu před posluchači za účelem seznámit je s textem;* 4. *Způsob výkladu nějakého nezřetelně zapsaného místa v staré rukopisné památce apod.; různé vyjádření téhož místa v různých rukopisech téže památky; textová varianta, různověstí;* 5. *Vyučovací předmět na základní škole;* 6. *Přednáška na univerzitě. (zast.)*“ (Havlová, 2003). Vzhledem k vymezení významu pojmu *čtenář* z hlediska textové/literární komunikace, jsou pro nás relevantní první čtyři uvedené významy, nejvíce ale ten první. Ale už ten je svým způsobem problematický, jelikož není úplně zobecnitelný – známe i takové čtení,

při kterém zrak použit nejde (např. proto, že je poškozen) a smyslový vjem se přenáším prostřednictvím hmatu (nevidomí můžou číst text prostřednictvím hmatového vjemu Brailleova písma, které zaznamenává znaky prostřednictvím plastických bodů vyražených do materiálu). Za rozhodující kritérium pro čtení můžeme považovat interpretaci textu z hlediska 1. osoby (proto audioknihy v pravém slova smyslu nečteme, ale posloucháme; čtenářem audioknih je *předčítač* či *načítatel*, který prostřednictvím paralingvistických prostředků řeči – tempo, melodie, intonace, rytmus, přízvuk – může výrazně ovlivňovat význam čteného textu pro posluchače).

V *Kompendiu knihovnictví 3* (Timko ed., 2024) uvádí slovenská informační vědkyně Ludmila Hrdináková³ (2024) ve svém příspěvku *Čítanie ako multidimenzionálny konštrukt* hned několik definic čtení. Zmiňuje jak tradiční, obecný význam kategorie čtení – „... *lineárny proces dekódování jednosměrného toku myšlenek a vědomostí, které jsou přenášeny od autora (spisovatele) k čtenáři*“ (Gough, 1972, s. 99; překlad do češtiny – M. T.), nebo jako „... *porozumění psanému textu*“ (Gough, Hoover a Peterson, 1996, s. 99; překlad do češtiny – M. T.), tak i užší, procesuálně zaměřenou definici čtení – „*druh řečové činnosti, který spočívá ve vizuální recepci znaků (slov, vět, nejazykových symbolů), které jsou podnětem pro myšlenkovou činnost (porozumění významu znaků)*“ (Průcha, Walterová a Mareš, 2008, s. 34). Jde o „... *psychofyzilogický proces založený na vzájemné součinnosti první a druhé signální soustavy, v průběhu kterého jedinec dekóduje grafické znaky na základe spájení jejich obsahu a formy, přičemž první signální soustava zahrnuje smysly a druhá signální soustava zahrnuje přenos informací*“ (Katuščák, Mattheidesová a Nováková, 1998, s. 80; překlad do češtiny – M. T.). Jak můžeme vidět, Hrdinákovou uvedené definice akcentují zejména kognitivní a procesuální aspekty čtení a tedy jednoznačně směřují k tomu, že čtení se chápe „... *jako proces, který je kompletní jen tehdy, když je dosaženo porozumění*“ (Dechant, 1991; cit. podle Hrdinákové, 2024, s. 99).

Přejdeme teď od čtení ke čtenáři. V *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* je čtenář definován jako „... *konstitutivní prvek jazykové a literární komunikace uzavírající triádu autor – text – čtenář a subjekt vstupující do interakce s autorem, ať už reálné, nebo potenciální (strukturní)*“ (Trávníček, 2017a). A hned za touto definicí je uvedena definice čtení, které kategorii čtenáře dává opodstatnění: „*Čtení je kognitivní proces, kulturní technika či kompetence, jejímž prostřednictvím tento subjekt nabyvá významy textu a stává se tak gramotným*“ (Trávníček, 2017a). Čtení jako interpretační proces čtenáře předpokládá, text, který má být

3 E. Hrdináková se profesně zaměřuje zejména na sociální a psychologickými aspekty čtení a metodiku práce s dětským čtenářem, jako i na zkoumání a rozvíjení čtenářské a mediální gramotnosti (cit. podle Timko ed., 2024, s. 164).

čten, čtenáře – obrazně řečeno – očekává, čtenáři jsou v jistém smyslu také „vykonavateli čtení“ (Trávníček, 2017b, s. 16). Jiří Trávníček chápe čtení jako *kulturní a mediální techniku*, je to pro něj „*dovednost*“ a „*obecná schopnost porozumění textu*“ (Trávníček, 2017b, s. 22).

Jak už jsme v souvislosti s Barthesovou metaforickou tezí zmiňovali v Úvodu, vnímání role čtenáře se od konce 60. let 20. století proměňuje a z literární komunikačního hlediska výrazně posiluje (zejména ve srovnáním s tradičně ceněnou *intencí autora*, tedy *autorským záměrem*, který naopak v procesu literární komunikace významově devaluje, až je některými literárními teoretiky označován za *intencionální iluzi*). Jak v tomto kontextu uvádí bohemista a komparatista Miroslav Štochl, tak „... *podle poststrukturalistů* (a my dodáváme, že nejenom podle nich – pozn. M. T.) *je úlohou literárního díla učinit čtenáře nikoli pouhým konzumentem, ale i samostatným producentem. Proces čtení pak nelze chápat jen jako rekonstrukci autorské tvorby, ale jako svébytný tvůrčí akt, při němž se čtenář stává spoluautorem, který si dotváří dílo ke svému obrazu. Autor a čtenář jsou si v tomto pojetí rovni, protože oba jsou vlastně jedineční: získávají existenci právě a jedině prostřednictvím daného díla...*“ (Štochl, 2005, s. 99).

Tomáš Jacko ve své knize *Autor a čtenář jako představy: koncepty autora a čtenáře v moderním a postmoderním myšlení* (2014) přichází ale k zajímavému (a poněkud překvapivému) závěru. S odkazem na Barthesovu tezi o *smrti autora*, na příkladech filosofických přístupů, postojů, koncepcí či teorií spjatých s postmoderním myšlením (např. u francouzského filosofa L. Althussera, francouzského psychiatra a psychoanalytika J. Lacana, francouzského historika idejí a archeologa vědění M. Foucaulta či u francouzské feministické filosofky J. Butler) dokládá, že nejenom „autor je mrtev“, ale že „mrtev“ je i samotný „subjekt“ (jako substantiální individualita). Pokud ale přijmeme tezi o „smrti subjektu“, zproblematizuje se nám i samotné postavení konceptu čtenáře: „*Koncept čtenáře jako čtoucího subjektu generujícího významy totiž ve světle takového bádání ztrácí jasné kontury – v okamžiku, kdy se na rovině teorie začíná rozplývat subjekt, vyvstávají přirozeně rovněž mnohé otázky právě ohledně povahy těchto jim formovaných významů, a konečkonců i ohledně toho, co si lze vlastně představit pod samotným pojmem „čtení“*“ (Jacko, 2014, s. 146). Když (vy)padne subjekt, čtenář by měl (vy)padnout stejně, jako před ním (vy)padl autor: „... *koncept čtenáře jako čtoucího subjektu nevyhnutelně trpí stejnými epistemologickými problémy jako koncept subjektu samotného. Pozice čtenáře je z teoretického hlediska stejně prchavý a jeho role v procesu četby je v samotných základech destabilizována...*“ (Jacko, 2014, s. 167). T. Jacko se tedy ptá: „... *co si s konceptem čtenáře počít, pohríbíme-li koncept subjektu? V takový okamžik začíná být obtížné k němu význam (čteného – pozn. M. T.) textu vztahovat – musíme se totiž nejprve zabývat problémem významu*

samotného konceptu čtenáře...“ a s odkazem na už zmiňovaného Foucaulta se ptát: „Čtenář – co je to?“ (Jacko, 2014, s. 170).⁴

Abychom touto (poněkud nihilistickou, negativistickou či defétistickou) formulací „smrti čtenáře“ neskočili naše úvahy ještě dříve, než jsme s nimi vůbec začali, musíme v závěru této podkapitoly ještě zmínit kategorii v jistém smyslu „opozitní“ – kategorii *živého čtenáře* (tedy živého alespoň po nějaký čas). Jde o čtenáře, který je pro literárně komunikační proces stěžejní a bez kterého by čtení vlastně neexistovalo, protože by nebylo skutečně (onticky) realizováno a literatura by neměla žádný smysl (smysl by nebyl, protože by neměl být pro *koho*). S tímto typem čtenáře se „potkáváme“ nejčastěji a máme s ním tu nejosobnější, nejkonkrétnější a zároveň i nejintuitivnější zkušenost – označujeme ho jako *čtenáře empirického* (psychofyzického). Jde tedy živou čtoucí osobu (čtoucí aktuálně či potenciálně), která má své vlastní čtenářské zkušenosti, čtenářské kompetence (čtenářskou gramotnost), vlastní literárně estetické preference i vlastní hodnotící reakce (emocionální, afektivní či racionální, reflexivní, analytické). Samozřejmě, nemusí jít o čtenáře z pozice první osoby (tedy z pohledu vlastního „já“). Předpokládáme, že v našem sociokulturním okruhu má i nečtenář vlastní empirickou zkušenost s nějakým reálně existujícím čtenářem.

„Neviditelnost“ *implicitního čtenáře* – W. Iser

Implicitní čtenář je jedním z ústředních pojmů *teorie působení* (*teorie estetického účinku*) německého literárního teoretika, a jednoho ze zakladatelů a tvůrců kostnické školy *recepční estetiky*⁵ Wolfganga Isera (1926–2007). Zatímco *recepční estetika* zkoumá, jak „... čtenáři v různých historických situacích reagují na literární text“ (Iser, 2009, 73), *teorie estetického účinku* „... se zaměřuje na to, jaký dopad má literární text na své implikované čtenáře a jakým způsobem vyvolává reakci. *Teorie estetického účinku* má kořeny v textu; *estetika recepce* vychází z historie čtenářského úsudku“ (Iser, 2009, 74). Kategorii *implicitního čtenáře*⁶ Iser

4 Otázka „Co je čtenář?“ ve vztahu k významu literárního textu svojí komplexitou a rozsahem překračuje rámec našeho přehledového příspěvku, odkazujeme tedy na zmiňovanou publikaci Tomáše Jacka (2014), ve které se kromě provokativních či šokujících otázek lze seznámit i se zajímavými odpověďmi.

5 Výběr z textů některých představitelů kostnické školy *recepční estetiky* vyšel v českém překladu pod názvem *Čtenář jako výzva: výbor z prací kostnické školy recepční estetiky* (Červenka et al., 2001).

6 Wolfgang Iser někdy používá i synonymní termín *implikovaný čtenář*, aby posílil významový akcent toho, že jde o hypotetického čtenáře, který je „odvozen“ (implikován) ze samotného textu, tedy z jeho struktury a výrazových kategorií.

koncipuje jako „protipól“ (opozitní paralelu) ke kategorii *implicitního autora*. Tak jako implicitní autor není identický s autorem empirickým (psychofyzickým, reálně existujícím), tak ani *implicitní čtenář* není identický s empirickým čtenářem, jak implicitní autor, tak i implicitní čtenář jsou teoretické konstrukty. *Implicitní čtenář* je ale zároveň odlišný i od „... *perspektivy fikce čtenáře označené v textu*“ (Nünning, 2006, s. 111). Iser se v rámci své teorie estetického účinku snaží vysvětlit, „... *jaké interpretační aktivity předpokládá text na straně čtenáře a k jaké, hře ho vybízí. Tyto interpretační procedury, vepsané do struktury textu, nazývá implicitním čtenářem...*“ (Tlustý, 2022, s. 42–43).

Implicitního čtenáře můžeme charakterizovat několika vlastnostmi:

- je *hypotetický* – není to empirický, fyzicky existující čtenář, je to čtenář jako ideální či transcendentální představa autora při psaní textu;
- je *implikován textem* – je to adresát, který je skrytě přítomen ve struktuře literárního díla a je naznačen různými signály, jako je volba tématu či specifických výrazových kategorií;
- využívá *nedourčenosti textu* – text obsahuje různá „prázdná místa“, tedy témata, motivy, popisy či literární obrazy, které autor explicitně nijak nekonkretizuje, nevysvětluje ani nekomentuje; implikační čtenáři tato místa dokonale identifikuje, ale je na reálném, empirickém čtenáři – a jeho konkrétních čtenářských dovednostech – jak pak tato prázdná místa zaplní vlastními významy v průběhu čtení a interpretace textu a tím význam celého díla *dourčuje*;
- je „*neviditelný*“ – není v textu explicitně pojmenován, ani osloven, jeho přítomnost můžeme „vytušit“ jenom díky autorské volbě žánru/subžánru, tématu, stylu či kompozici literárního díla (např. u říkanky Brouk: *Leze, leze brouk / vítr do něj fouk. / Překulil se na záda, / takhle třepe nohama* můžeme prostřednictvím identifikace a charakteristiky použitých výrazových kategorií předpokládat textem implikovaného dětského čtenáře; je ale zřejmé, že reálně může být čtenářem takové říkanky jakýkoliv čtenář bez ohledu na věk).

Autor při psaní textu ovšem nemusí mít konkrétního čtenáře vůbec na mysli. Jak uvádí F. H. Langman v článku „*The Idea of the Reader in Literary Criticism*“ (Představa čtenáře v literární vědě, 1967): „*Netvrdím, že musíme vědět, jaké čtenáře měl autor na mysli. Spisovatel může psát pro jediného člověka, pro velké publikum, pro sebe nebo pro nikoho. Literární dílo jako takové nicméně implikuje typ čtenáře, jemuž je adresováno, a ten se může nebo nemusí shodovat s autorovou představou o jeho čtenářstvu. Pro literárního vědce je pak důležité, aby rozeznal čtenáře, jenž je implikován dílem, protože to často do značné míry podmiňuje nejen*

správné porozumění dílu, ale také jeho správné hodnocení“ (cit. podle Chambers, 2018). A jak i z běžné zkušenosti víme, hodnocení literárního díla není jenom záležitostí literárního kritika, ale i empirického čtenáře.

Modelový čtenář – U. Eco

Literárněvědní koncept *modelového čtenáře* je termínem italského sémiotika, medievalisty, estetiky, esejeisty, spisovatele a jednoho z nejvýznamnějších představitelů postmoderny 60. let 20. století Umberta Eca (1932–2016). Eco vymezuje *modelového čtenáře* ve významové i ontologické opozici vůči *čtenáři empirickému*: „Modelový čtenář příběhu není empirický čtenář. Empirickým čtenářem jste vy, já, nebo kdokoliv, kdo text čte. Empiričtí čtenáři mohou číst různými způsoby, jelikož neexistuje žádné pravidlo, jak mají daný text číst, a často ho používají jako schránku pro vlastní pocity, jež mají původ mimo text nebo jim je text přivodil náhodou“ (Eco, 2023, s. 18).

Eco svůj koncept *modelového čtenáře* aplikuje zejména v souvislosti s *teorií fikčních světů* (v logice se používá analogicky pojem *teorie možných světů*). Děj ani příběh žádné knihy není vyprávěn doslovně. Vždy vyžaduje určitou míru „dovršení“ či „dotvoření“, která je pro čtenáře zároveň velmi lákavá. Čtenář si v procesu četby a interpretace čteného neustále volí způsoby, kterými si to nevyslovené konkretizuje a zpětně zkoumá, jak se mu dařilo předjímat vývoj děje či příběhu. Autor, který si je této skutečnosti vědom, s ní může pracovat cíleně, čtenáře napínat a poté jej také často přivést k originálnějšímu rozuzlení zápletky, než by si byl čtenář představoval. I pro tyto účely Eco vytváří koncept *modelového čtenáře*, který je ideálním typem příjemce, kterého „... text předjímá a zároveň se ho snaží vytvořit“ (Eco, 2023, s. 19). *Modelový čtenář* je tedy jakýmsi reprezentativním vzorkem čtenářského publika, jemuž je dílo určeno a který k textu přichází s jistým očekáváním. Toto očekávání bývá zpravidla ohlašováno mimotextově (tedy „předem“), ale podmíněno je i textovými znaky (motivy, náměty, témata, žánry i subžánry) při samotném čtení. Autor by proto měl vypravěčské techniky přizpůsobit *modelovému čtenáři*, aby si zajistil, že ho bude číst do správné čtenářské publikum.⁷ Na druhou stranu, čtenář by měl dodržovat svou část „pravidel hry“ a neměl by v textu hledat fakta a pocity, které se týkají výlučně jeho. Pokud to čtenář při četbě dělá, dopouští se jisté interpretační libovůle a páchá na textu

7 Rozdíl mezi *empirickým* a *modelovým čtenářem* Eco srozumitelně ilustruje také na příkladu literární postavy vlka z pohádky o Červené karkulce: „Coby empiričtí čtenáři dobře víme, že vlci nemluví, ale jako modeloví čtenáři musíme přijmout, že se ocitáme ve světě, kde mluví“ (Eco, 2023, s. 158).

jistého významového aktu násilí. Eco tuto situaci označuje pojmem *nadinterpretace*. Nadinterpretací je každá taková významově zkreslená dezinterpretace textu, čtenář si vytváří takové významy, které v textu nemají žádnou textovou (znakovou či věcnou) oporu. Zájem *modelového čtenáře* o text je do jisté míry podmíněn zvolenými vyprávcími strategiemi.

Jak s odkazem na Ecovu stěžejní práci a *Lector in fabula: role čtenáře* (česky 2010) uvádí Jiří Trávníček, koncept *modelového čtenáře* je vytvořen na „... *představě (strategii, roli), do níž skutečný (psychofyzický) autor deleguje sám sebe. Totéž platí i v opačném směru: psychofyzický čtenář si při čtení vytváří svého modelového autora*“ (Trávníček, 2017a).⁸

Teorie Umberta Eca je blízká teorii jeho předchůdce Wolfganga Isera (s jeho konceptem *implicitního čtenáře*). Rozdíl mezi oběma koncepty není tak velký, ale v jistém smyslu je zásadní. *Modelový čtenář* se v Ecově pojetí „rodí“ společně s textem a je s dílem pevně svázán. Můžeme to vyjádřit i tak, že text *modelového čtenáře* předurčuje. Naopak *implicitní čtenář* v Iserově pojetí má privilegium stanovit si hledisko a determinovat význam textu. Iser také formuluje pojem *místa nedourčenosti* (je o významově prázdné, nekonkrétní, nejasné či nejednoznačné místo), které „volá“ po čtenářském významovém dovršení, konkretizaci. *Místa nedourčenosti* jsou veškerá nevyslovená fakta, chybějící údaje, neznámé motivy, nepozorované děje či „významové mezery“, které si čtenář dotváří a doplňuje sám ve své představivosti (na základě svých čtenářských kompetencí) a to v procesu, kterému Iser říká *aktualizace textu*.

Teorie čtenářské odezvy a interpretační společenství – S. Fish

Koncept *interpretačního společenství* amerického literárního vědce a teoretika Stanleyho Fishe (1938) je v současnosti těžištěm teoretického přístupu, který můžeme rámcově popsat jako přístup přecházející od zdůrazňování psychologických aspektů četby ke zohlednění aspektů popisovaných spíše z pozic

8 V další své slavné knize *Meze interpretace* (česky 2004) uvádí Eco protiklad *čtenáře sémantického* a *čtenáře sémiotického*. Zatímco ten první typ čtenáře představuje naivní úroveň porozumění a sleduje zejména to, co text sděluje, tedy zajímá jej hlavně děj příběhu a rozuzlení zápletky (*typ naivního čtení* implikuje *naivního čtenáře*); druhý typ čtenáře je schopen ocenit i formální složky textu, např. konkrétní výrazové kategorie, a tedy i způsob, jakým se to sděluje (*typ diskursivního čtení* implikuje *diskursivního čtenáře*).

sociologických disciplín, protínajících se s disciplínami literární vědy (např. sociologie literatury nebo literární sociologie)⁹. S. Fish koncentruje svoji badatelskou pozornost na „... ty elementy textu, které navozují nezbytnost aktuálního ‚dourčení‘ čtenářem, případně na mnohé jiné stylistické, poetické a další prostředky (...) , které čtenáře uvádějí do nestabilní situace, kdy musí průběžně reflektovat a přehodnocovat samotný proces svého čtení – a tímto způsobem se přímo účastnit existence čteného textu. Význam literárního díla tedy i v tomto pojetí vytváří čtenář, který je k tomu vybízen konkrétními textovými charakteristikami dotyčného díla, přičemž takové charakteristiky toto vytváření významu čtenářem zároveň determinují“ (Jacko, 2014, s. 132). Čtenářova aktivita nespočívá pouze v identifikaci takových elementů a v následném formování významu textu na jejich základě, nýbrž i jejich (případném) vytváření. Jak Fish píše: „... neexistuje rozdíl mezi tím, co je dáno textem a co dodává čtenář – čtenář dodává všechno. (...) Žádná kategorie ‚danosti‘ nemůže existovat, máme-li na mysli, že dáno je to, co je přítomno již před zahájením interpretace“ (Fish, 1999, s. 77–78; cit. podle Jacko, 2014, s. 133). Primárním cílem Fische je zaměřit se na samotný proces četby, protože jedině analýzou čtenářského prožitku lze literární dílo v plné míře nahlédnout a docenit. (...) Ukazuje, jak je samotný fakt, že určitý text považujeme za literární dílo, ovlivňováno či předurčeno mimotextově. Jak tvrdí: „Obvykle se má za to, že zručné [skilled] čtení spočívá v rozpoznání toho, co je [v textu]. (...) Interpretace není uměním výkladu, nýbrž uměním konstrukce. Ti, kdo básně interpretují, je nedekódují – vytváří je“ (Fish, 1980, s. 327; cit. podle Jacko, 2014, s. 138).

Čtenář podle Fische neuplatňuje své interpretační strategie pouze jako postupy předurčující způsob čtení, ale i jako postupy, kterými se utváří samotný předmět čtení. Pokud „čtenář dodává všechno“, zdálo by se, že v případě jakéhokoli textu může dodat jakoukoli interpretaci, aniž by byl zvnějšku nějak směřován nebo omezován. Fish poukazuje na dvě situace, kterými je tento závěr vyloučen: 1.) je to otázka, proč jeden čtenář dvou různých textů na každý z nich reaguje různě a 2.) otázka dvou různých čtenářů téhož textu: jak je možné, že mezi jejich reakcemi na (pře)čtené existují průniky? Fish především tvrdí, že ani jedna z těchto situací či možností není nevyhnutelná – nejde totiž o objektivní důsledky charakteristik vlastních jednotlivým literárním dílům, nýbrž opět o projevy interpretačních strategií jednotlivých čtenářů (Jacko, 2014, s. 138).

9 I když je Stanley Fish autorem mnoha významných knih a odborných studií, v českém jazyce byl vydán zatím jenom jeden – i to rozsahem poměrně útlý – svazek pod názvem *S úctou věnuje autor* (2004; obsahující úvodní studii „S úctou věnuje autor: Úvahy o Austinovi a Derridovi“ a studii „Proč je uvažování o literatuře ctností“).

Z teoretického hlediska je neudržitelné uvažovat o jakýchkoli vnitřních kvalitách textu, jako by vedly samy o sobě k nějakým objektivně zjištělým paralelám či naopak k rozdílu ve způsobech jejich čtení a interpretace. Fish si v této souvislosti pokládá klíčovou otázku: „*není-li tedy v literárním díle skutečně uchován žádný, návod k četbě, jenž by na četbě nezávisel a jenž by ve vztahu k ni existoval a priori, jak lze vysvětlit, že přesto často dochází k tomu, že jeden čtenář interpretuje různá díla různě – a že se na druhé straně v odezvách různých čtenářů na totéž dílo přece jen vyskytují paralely?*“ (cit. podle Jacko, 2014, s. 140).

Fishovo řešení tohoto problému vychází z předpokladu, že určité faktory existující nezávisle na procesu čtení – a ve vztahu k jednotlivým čteným textům tedy existující *a priori* – mají na čtenáře vliv, avšak nejedná se o faktory, které by s texty souvisely bezprostředně či nutně. Společným jmenovatelem jednotlivých čtení totiž není čtený text, nýbrž *interpretační strategie*, které tato čtení určují, a tedy i skutečnost, že nějaký počet čtenářů v nějakém konkrétním období interpretační strategie společně sdílí (Jacko, 2014, s. 140).

Ve Fishově pojetí jsou čtení a interpretace textu procesem kreativním, význam utvářejícím, teprve v nich dochází k „vytváření“ textu samotného – čtenář „svůj“ text v podstatě píše, tento tvůrčí proces je předurčen strategiemi osvojovanými v rámci určité sociální skupiny, takže proto i členové takového společenství při četbě text „píší“ podobně: „*Členy interpretačního společenství jsou lidé, kteří sdílejí interpretační strategie určující nikoli čtení (v konvenčním smyslu slova), nýbrž psaní textů, ustavování jejich vlastností a připisování záměrů. Existence těchto strategií předchází aktu čtení, takže řečené strategie determinují podobu čteného a nikoli, jak se často předpokládá, naopak.*“ (Fish, 1980, s. 171; cit. podle Jacko, 2014, s. 141).

Ale ani interpretační společenství nejsou trvalá či neměnná. Neustále se proměňují, rozrůstají se a smršťují, vznikají a zanikají, avšak „dynamika jejich proměnlivé existence je zárukou nepřetržitého působení interpretačních strategií, kterými členové těchto společenství v každém jednotlivém okamžiku produkuje texty a významy“ (Jacko, 2014, s. 141).

Fishův koncept *čtenářské odezvy* vychází z předpokladu, že významy i text, jimiž jsou významy nesený, jsou vytvářeny čtenářem. Vztah autora a čtenáře nevykazuje vlastnosti typické komunikace, ale „... je spíše vztahem motivačním, tedy kauzálním, vztahem založeným na pobídnutí, jímž původce prostřednictvím svého textu přivádí recipienta k tomu, aby sám napsal text vlastní“ (Jacko, 2014, s. 142).

Podle Tomáše Jacka jde ve Fishově teoretickém modelu o 3 hlavní momenty:

1. *konstitutivní role čtenáře* literárního díla, který dílo a jeho význam buduje během procesu čtení;

2. vyloučení objektivní existence jakýchkoli textových struktur, jež by proces četby determinovaly;
3. jde o funkci *interpretačních společenství*, jichž je čtenář členem a jež prostřednictvím vnitřně sdílených interpretačních strategií působí na proces čtení jako externí faktory. Tyto faktory zabráňují neomezenému generování libovolných čtení a do značné míry stanovují, jakým směrem a jakým způsobem bude čtení konkrétně probíhat (Jacko, 2014, s. 142–143).

Čtenář je tedy ve Fishově pojetí kombinací dvou rolí, *dvou postav*: „... na jedné straně je tak trochu spisovatelem, píšícím naprosto originální texty, na druhé straně je však sám sobě rovněž přísným manažerem, jenž zcela direktivně stanoví, jaké typy textů je možno (a nutno) psát“ (Jacko, 2014, s. 145).

Vtělený čtenář, enaktivní mysl a mentální knihovna – M. Caracciolo a K. Kukkonen

Během 80. let 20. století začíná kognitivní věda ustupovat od svého do té doby dominujícího *komputačního paradigmatu*, tedy od takové teorie mysli, která je popisována jako výpočetní mechanismus, který pracuje se symboly (např. s pojmy) v rámci souboru formalizovaných – či alespoň principiálně formalizovatelných – instrukcí (v komputačním paradigmatu se vedla jistá analogie mezi myslí a počítačem, postupně se ale ukázalo, že toto paradigma je aplikovatelné více pro rozvoj umělé inteligence, než pro popis skutečné lidské mysli).

Postupně se tedy kognitivní procesy přestávají chápat abstraktně (či jako mentální procesy nezávisle na těle), naopak, začíná se objevovat jejich propojenost s tělem, resp. jejich *vtělená (embodied)* povaha (Tlustý, 2022, s. 20). Tento interpretační posun a důraz na „tělesnost mysli“ vytváří nové kognitivní paradigma, které se – zejména z důvodu zdůraznění odlišnosti od předchozího paradigmatu – označuje termínem *druhá generace kognitivní vědy*¹⁰ a její představitelé se označují jako kognitivisté druhé generace. Jak uvádí J. Tlustý: „Pro kognitivisty druhé generace je pojem *vtělené kognice* (či *mysli*) klíčový“ (Tlustý, 2022, s. 120). Postupně se přidávají i další charakteristiky kognice, resp. mysli: mysl je nejenom

10 Rozlišení mezi první a druhou generací kognitivní vědy pochází z práce dvojice autorů, amerického kognitivního lingvisty Georgea Lakoffa (1941) a amerického filosofa Marka Johnsona *Philosophy in the Flesh. The embodied Mind and its Challenge to Western Thought* (1999). Jejich slavná kniha *Metafory, kterými žijeme* vyšla v českém překladu dokonce už třikrát (2002, 2014, 2024).

vtělená (embodied), ale také do prostředí zanořená (embedded), enaktivní¹¹ (enactive) a rozšířená (extended) ve smyslu propojenosti s nástroji a technologiemi – ve zkratce se tato teorie označuje jako 4E¹² (Tlustý, 2022, s. 120). Kognitivisté druhé generace, tedy enaktivisté „... nechápu kognici jako reprezentaci ‚vnějšího světa‘, ale jako interakci s prostředím, která vždy sleduje určité ‚hodnoty‘...“ (v biologickém smyslu to je např. přežití, sebezáchova, homeostáze, reprodukce apod.) (Tlustý, 2022, s. 123). Pro pozdější generace enaktivistů, např. pro E. Thompsona, je rozšiřující interakcí také kultura (jazyk, normy, hodnoty) či přebírání příběhů, které nám pomáhají v hodnotové či sociální orientaci a vytvářejí pravidla například pro společensky akceptovatelné jednání (Tlustý, 2022, s. 123). Výhodou enaktivního paradigmatu v rámci druhé generace kognitivních vědců je především „... komplexní náhled na kognici v interakci se světem, která se odehrává napříč různými rovinami – od tělesných procesů (vědomích i nevědomích), emocionálních reakcí až po interpretační procesy související s kulturou a ideologií“ (Tlustý, 2022, s. 123).

Marco Caracciolo (1984), italský profesor literární teorie, aktuálně působící na Gentské univerzitě v Belgii, je příkladem literárního vědce, kterého úvahy a koncepce v sobě propojují poznatky z mnoha oborů. Caracciolo sice vychází z teorie enaktivismu, ale v jeho díle je možné najít i inspirace kognitivní psychologií, kognitivní naratologií, fenomenologií čtení, současným ekokritickým myšlením, či právě výše zmiňovanou teorií 4E. Z té vychází a dále ji kriticky rozpracovává zejména v knihách *The Experientiality of Narrative. An Enactivist Approach* (Experencialita příběhu. Enaktivní přístup, 2014) a *Embodiment and the Cosmic Perspective in Twentieth Century Fiction* (Vtělení a kosmická perspektiva ve fikci dvacátého století, 2020). Společně s literární vědkyní Karin Kukkonen napsal publikaci *With Bodies* ([S] těly, 2021), autoři v knize revidují tradiční pojmy naratologie a to právě z pohledu vtělené teorie čtení (Tlustý, 2022, s. 132). V posledních letech rozpracovává zejména nové interpretační strategie, jak přemýšlet o literatuře, které se dotýká environmentální tematiky, vztahu lidského a mimolidského světa či nejistou, obavami a úzkostmi spojené s globální ekologickou krizí, zejména v knize *Contemporary Fiction and Climate Uncertainty. Narrating Unstable Futures* (Současná fikce a klimatická nejistota. Vyprávění o nestabilní budoucnosti, 2022) (Tlustý, 2024).

- 11 Anglické sloveso *enaction* se do češtiny překládá jako *zjednávání* (autorem tohoto překladu je I. M. Havel. Enaktivní přístup v kognitivních vědách je charakteristický tím, že poznávání nechápe „... jako pasivní reprezentace objektivního světa, ale jako aktivní proces interakce mezi poznávajícím agentem (např. organismus, robot apod.) a poznávaným prostředím. Agent je charakterizován jako autonomní (řídí sám sebe), situovaný (vždy v kontextu nějakého prostředí) a vtělený (embodiment, agent má tělo, které mu umožňuje interakci s prostředím)“ (Burian, 2008).
- 12 „Caracciolo s Kukkonenovou dokonce zvažují, zda tuto řadu nerozšířit ještě o *emoce* – tedy 5E“ (Tlustý, 2022, s. 121).

Caracciolův přístup bychom mohli označit za „měkkou verzi enaktivismu“. Přínos tohoto přístupu lze vidět v tom, že původně biologicky (či ekologicky) zaměřenou teorii enaktivismu, která zdůrazňuje propojenost poznávacích procesů organismu se svým prostředím (ekologickou nikou, biotopem, ekosystémem), převádí do oblasti literární komunikace (Tlustý, 2022, s. 132). Caracciolo zdůrazňuje, že i když čtení a vnímání literárního textu, např. příběhu „... *předpokládá sémiotické operace, které vedou k rekonstrukci událostí a existentů, nelze čtenářovu interakci s textem vyložit jen na této rovině. S událostmi, postavami, fikčním prostorem máme zkušenost, která vzniká v interakci s textu s naší vlastní tělesně--kulturní zkušeností (takzvaná zkušenostní výbava či pozadí)*¹³. *Reprezentace a zkušenost se tak vzájemně podmiňují, představují dvě strany procesu čtení...*“ přičemž „...*zdůrazňování zkušeností (tj. fenomenologické) povahy čtení představuje zároveň kritiku sémiotických a fikčněsvětových teorií čtení, které uvažují o recepci pouze jako o vytváření reprezentací*“ (Tlustý, 2022, s. 132).

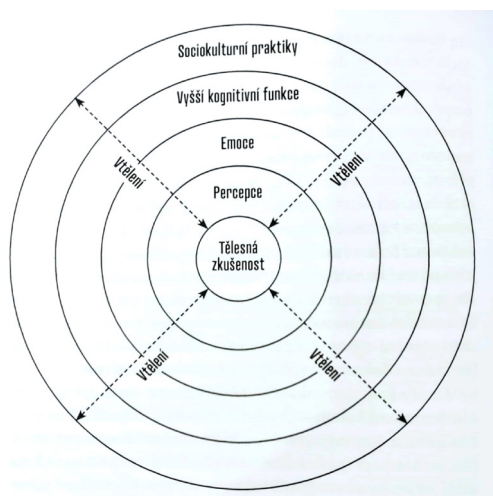
V návaznosti na koncepci *fenomenologie vnímání* francouzského filosofa Maurice Merleau-Pontyho i M. Caracciolo chápe vnímání, poznávání – a tedy i čtení! – jako primárně tělesné, zkušenostně prožitkové, descartovský subjekt-objektový dualismus překonávající, jelikož svět, jak „... *jej žijeme skrze vnímání, nezná subjekt-objektový vztah, ale je vždy interakcí předmětů či prostředí s mým tělem a mými tělesně-existenciálními možnostmi; je to vztah participativní, na němž se podílím svým vnímáním a pohybem...*“ (Tlustý, 2022, s. 134). Když si tuto fenomenologickou interpretaci Caracciolo promítne do reflexe o recepci literatury, může zdůvodněně tvrdit, že „... *čtenář nečte o ,tělech‘ a ,myslích‘, ale vnímá postavy jako lidské bytosti, které mají svůj fenomenální svět (...) do něhož máme přístup už skrze popis jednání. Pohyb postav vypovídá o jejich světě, zrcadlí se v postojích a pohybech těla (...) nebo v jejich mimice. (...) Zkušenost postav však není dostupná v samotné textu, ale čtenář ji teprve ,vytváří‘ na základě vtělené simulace (embodied simulation) a zkušenostních stop (experiential traces), které do celého procesu zapojují čtenářovu vlastní tělesnou zkušenost...*“ (Tlustý, 2022, s. 138). K takové vtělené simulaci a aktivaci zkušenostních stop dochází v procesu čtení nevědomě a zcela automaticky; čtenář si nemusí své vědomosti o světě ze své paměti nijak aktivně vyvolávat. Při čtení textu si čtenář vyprávění, příběh či fikční svět utváří prostřednictvím vlastního těla (jeho zkušeností, prožitků a smyslových počitků), resp. vtělené kognice a emocí (Tlustý, 2022, s. 140) – takového čtenáře tedy můžeme chápat a pojmenovat jako *vtěleného čtenáře*.

13 Caracciolův pojem *experiential background* překládá ve své práci J. Tlustý jako *zkušenostní výbava*, v menší míře (v závislosti na kontextu) i jako *zkušenostní pozadí* (Tlustý, 2022, s. 132).

Jádrem Caracciolovy *enaktivní teorie čtení*, tedy popisem čtenářské zkušenosti s četbou textu, je interakce, která probíhá souběžně dvěma směry: 1.) v napětí či interakci mezi textem a čtenářovou *zkušenostní výbavou*, respektive mezi pěti jejími aspekty (4E + emoce); 2.) prostřednictvím dynamiky mezi *připisováním vědomí a zúčastněným vědomím*.

Co se týká samotného vztahu mezi textem zkušenostní výbavou čtenáře, jde o sousměrný proces: 1.) čtený text vstupuje do čtenářova zkušenostního pozadí a stimuluje a aktivizuje jeho různé úrovně za účelem porozumění příběhu a 2.) čtenář na příběh reaguje, čtený text vyvolává konkrétní odezvu na různých rovinách jeho zkušenostního pozadí a tato odezva může mít i dlouhodobí účinek – „*interakce s textem je pak na všech rovinách ovládána hodnotami*“ (Tlustý, 2022, s. 143).

První směr, kterým se čtenářská zkušenost s četbou textu může ubírat, souvisí tedy s interakcí mezi textem a *zkušenostní výbavou čtenáře*. Tu popisuje Caracciolo prostřednictvím pěti soustředných kruhů, v jejichž centru se nachází *tělesná zkušenost*, ta je úzce spojena s *percepcí* (druhý kruh), což je interakce se světem prostřednictvím smyslů, třetí kruh tvoří *emoce* (porozumět emočním prožitkům postav jsme jako čtenáři schopni jenom díky naší vlastní tělesné zkušenosti a prožitkům vlastních emocí, tady mají ale svůj vliv i sociokulturní praktiky), čtvrtý kruh tvoří vyšší *kognitivní funkce* (porozumění jazyku, gramatické vyprávění, verbální představivosti a paměti) a poslední stránkou naší zkušenosti (pátým kruhem) jsou *sociokulturní praktiky* (tedy kultura a hodnoty v ní vyznávané, společenské normy a instituce,) a i tady text na zkušenostní pozadí čtenáře působí a může ovlivňovat a obměňovat jeho ideologii, názory, postoje a hodnoty (Tlustý, 2022, s. 144–147).

Obrázek č. 1: Zkušnostní výbava podle Marca Caracciola

Druhý směr, kterým se čtenářská zkušenost s četbou textu může ubírat, je úzce provázaná s dynamikou *připisování vědomí a zúčastněného vědomí*. J. Tlustý tyto dva pojmy názorně popisuje a zároveň od sebe významově odlišuje: „*Vědomí... připisujeme postavám běžně na základě jejich tělesných projevů (...) a řeči, přičemž jejich zkušenost zde nahlížíme zvnějšku. ‚Zúčastněné vědomí‘ naopak představuje specifickou strategii ve vyprávění, kdy čtenář nahlíží svět přímo očima postavy – tento proces je zároveň úzce spojen s empatií, tedy se schopností vcítit se do druhého člověka (i kdyby tím druhým byla „jenom“ literární postava – pozn. M. T.) ... nejde jen o emoce, ale rovněž o nahlédnutí zkušenosti druhého v celé šíři jeho ‚zkušenostní výbavy‘ (vnímáme širší kontext jeho životního příběhu, okolnosti, zohledňujeme jeho situaci a podobně)*“ (Tlustý, 2022, s. 147–148).

Pokud bychom chtěli Caracciolovu *enaktivní teorii čtení* – společně i s jeho konceptem *vtěleného čtenáře* – stručně shrnout v několika bodech, tak bychom je mohli formulovat následovně:

- zkušenost s literaturou je strukturně podobná se zkušeností se světem (vnímání jak literatury, tak světa, je aktivním a tvůrčím procesem, v němž svět prostřednictvím interakce, která zasahuje různé oblasti naší tělesné (body) a vědomé (mind), resp. tělesně-vědomé existence, teprve vzniká či je utvářen;
- v průběhu čtení se aktivují zkušenosti či paměťové stopy čtenáře a ty pak ovlivňují vyvstávání světa příběhu (a to přes všechny úrovně, resp. „kruhy“ *zkušenostní výbavy* čtenáře);
- recepci není možné uvažovat jenom na vědomé úrovni;
- čtení zasahuje různé hodnoty v rámci zkušenostní výbavy a může působit i dlouhodobě – může vést k rozvoji čtenářské gramotnosti (např. může rozvíjet interpretační schopnosti čtenáře) (Tlustý, 2022, s. 149).

Další literárně vědní osobností, která také vychází z poznatků kognitivní vědy druhé generace, je literární vědkyně **Karin Kukkonen** (1980), která aktuálně působí na Univerzitě v Oslu, kde se věnuje zejména kognitivní poetice, kognitivní naratologii a dějinám románu. Její teoretickou práci výrazně ovlivnila *teorie predikčního zpracování* (predictive processing).¹⁴ Tato teorie nemá uplatnitelnost jenom v biologii, ale také v humanitních (sociálních, uměnovědních) disciplínách.

¹⁴ Tuto teorii na přelomu 90. let 20. století rozpracovali angličtí neuropsychologové Karl John Friston a Chris Frith. *Teorie predikčního zpracování* přichází s tezí, že člověk „... v interakci se svým okolím (fyzickým i sociálním) vždy již předvídá, vytváří si pravděpodobnostní scénáře či modely, které neustále vyhodnocuje a upravuje na základě nových informací“ (Tlustý, 2012, s. 155). Takové pravděpodobnostní scénáře či predikce slouží především tomu, aby se organismus vyhnul těm nepředvídatelným situacím, které by jej mohly existenčně ohrozit.

Naše predikce jsou ovlivňovány také kulturou, ideologií a znalostmi, což se pak promítá do směřování naší pozornosti. Kukkonen propojuje *teorii predikčního zpracování* s interpretací poznání jako *4E*, a podobně jako její kolega M. Caracciolo, i ona rozvíjí úvahy o tělesnosti čtení, které shrnuje do koncepce *vtěleného čtenáře* (embodied). Mezi její nejvýznamnější publikace, které se zabývají těmito koncepcemi a tématy a ve kterých pojetí vtěleného čtenáře dále rozvíjí, je zejména kniha *4E Cognition and Eighteen Century Fiction* (4E kognice a fikce osmnáctého století, 2019) a kniha *Probability Design. Literature and Predictive Processing* (Pravděpodobnostní návrhy/designy. Literatura a prediktivní zpracování, 2020).

Z pohledu *teorie pravděpodobnostního zpracování* Kukkonen chápe i literární text jako pravděpodobnostní design/návrh, na který „... čtenář reaguje vytvářením pravděpodobnostních scénářů – ty se však neodehrávají pouze ve vztahu k příběhu (zápletce), ale souvisejí rovněž se čtenářovým vnímáním tělesných prožitků a percepcí postav (vtěleným čtenářem) a také znalostí dalších textů či šířeji kulturních souvislostí (čtenářovou mentální knihovnou)“ (Tlustý, 2022, s. 158). V souvislosti s literárně komunikačním procesem rozlišuje Karin Kukkonen ve své knize *Probability Design* tři řády pravděpodobnostního designu: 1.) *příběh* – první řád; 2.) *vtělený čtenář* – druhý řád; 3.) *mentální knihovna* – třetí řád. Tyto jednotlivé řády či úrovně jsou vzájemně přepojené, např. emoční reakce vtěleného čtenáře ovlivňují jeho další predikce ohledně možného vývoje děje či realizace zápletky, pozornost vtěleného čtenáře mohou ovlivňovat jeho individuální literární zkušenosti, tedy to, co přečetl a na co si může pamatovat (*mentální knihovna*), jako i sociokulturní a ideologické či školní vlivy (kolektivní literární zkušenosti). Propojenost těchto řádů a jakési přeskakování mezi nimi při četbě, označuje Kukkonen jako *kaskády kognice* či *kaskády zpětnovazebních smyček* (Tlustý, 2022, s. 159). Zdůraznění toho, že literární dílo může „vstupovat“ do různých a rozmanitých vztahů s dalšími mentálními knihovnami čtenářů, sbližuje pozici K. Kukkonen s pozicí U. Eca.¹⁵

Podle Kukkonen čtenář při četbě emočně „investuje“ do jistých predikcí, ty se však často můžou dostat do logického konfliktu s tím, jak se v textu odehrává samotný příběh: „... během čtení se tak vytváří napětí mezi epistemickou pravděpodobností (*predikcemi vyplývajícími z dosavadní logiky děje; jak si myslíme, že příběh dopadne*) a emocionální pravděpodobností (*predikcemi ovlivněnými našimi přáními; jak bychom chtěli, aby příběh dopadl*)“ (Kukkonen, 2014, s. 730–731,

15 S jistou mírou nadsázky k této názorové sbíhavosti obou postojů poznamenává v poznámce pod čarou J. Tlustý, že „... pokud by dnes svou koncepci rozpracovával U. Eco a zohlednil by vtělenou rovinu významů, pak by pod pojem modelový autor bylo možné začlenit i ‚navržený smyslový proud‘ a pod modelového čtenáře ‚vtěleného čtenáře‘“ (Tlustý, 2022, s. 162).

cit. podle Tlustý, 2022, s. 162). Výsledkem takového konfliktu mezi *epistemickou* a *emocionální predikcí* pak na straně čtenáře může být moment překvapení, přičemž zkušenost neočekávaného může být vnímána, hodnocena a formulována jak pozitivně, tak i negativně (zklamané očekávání).

Konceptem *mentální knihovny* popisuje Kukkonen propojení čtenářovy kulturní a čtenářské zkušenosti a schopnost identifikovat a interpretovat socio-kulturní kódy. Týká se také míry čtenářovy orientace v jednotlivých literárních žánrech, v kanonických textech, v různých literárních (či mimoliterárních, např. popkulturních) aluzích, jde tedy o vztahy intertextuální. Kukkonen si ale všímá také toho – vzhledem k předchozímu paradoxnímu faktu – a to, že „... *intertextuální souvislosti mohou být čtenářům srozumitelné i bez znalosti odkazovaných textů či původního kulturního kontextu. Text totiž může k některým rysům či hodnotám aludovaných¹⁶ textů sám poukazovat, takřkajíc je čtenáři během čtení ,otevřít‘ a směřovat jeho pozornost k různým rovinám jejich významové výstavby, takže intertextuální a kulturní souvislosti budou srozumitelné i bez předchozí znalosti. Tento jev nazýváme čtením v zastoupení (reading by proxy)*“ (Tlustý, 2022, s. 166).

Kukkonen si všímá, že čtení, zejména soustředěné, tzv. *hluboké čtení*, od vnímání (percepce) vnější, mimoliterární reality jakoby „odtrhává“, vtělený čtenář při čtení vnímá jenom čtený text a často u toho prožívá tzv. *vtělené rezonance* (embodied resonance), které navozují pocit přítomnosti či zkušenost fyzické, resp. tělesné spolupatříčnosti se čteným příběhem. Vzniká tak „... *prožitek, jako by k této tělesné zkušenosti ,reálně‘ docházelo. Do vtělených rezonancí můžeme zahrnout i emoce, neboť ty jsou vždy ukotveny v těle a projevují se v tělesném prožívání sebe sama...*“ Kukkonen při popisu tohoto procesu mluví o *časovém pocitu plynutí* (sense of flow), kdy vtělený čtenář „... *zakouší intenzivní (tělesný) prožitek přítomnosti ve fikčním světě*“ (Tlustý, 2022, s. 167). Čtení pak lze označit za „... *autonomní zkušenost, během níž je oslabeno naše vnímání reálného světa (...)* a naše pozornost se přesouvá k textově navrženému prostředí (fikčnímu světu), které díky vtělené dimenzi jazyka (a vtěleným rezonancím) dokáže čtenářovy vnitřní a vnější smysly ,zaměstnat‘ virtuálně. (...) Nejde však o pouhou ,rezonanci‘: ta je spíše podkladem pro predikce, které čtenář v souvislosti s navrženým smyslovým proudem rozvíjí. (...) Epistemicky aktivní inference¹⁷ společně se vtělenými rezonancemi významně přispívají ke zvýšení čtenářova pocitu přítomnosti ve fikčním

16 Možná to je zbytečná poznámka, ale uvádíme ji tady „pro jistotu“: přívlastek *aludovaný* je vytvořen ze substantiva *aluze*.

17 Termín *inference* označuje odvozování souvislosti např. ze smyslových vjemů – z vizuálně vnímaného výrazu obličeje se usuzuje na pravděpodobně právě prožívaný emoční či afektivní stav pozorované osoby; vyvozování závěrů z faktických, pozorovatelných skutečností či důkazů apod.

světě; zároveň čtenáři ponechávají svobodu, neboť záleží na jeho představivosti, jakými ‚rozvrhy‘ je naplní. Povít plynutí je navíc umocňován pocitem jednání...“ (Tlustý, 2022, s. 167–168).

Závěrem můžeme konstatovat, že *teorie prediktivního zpracování* přináší nové možnosti, jak reflektovat samotný proces čtení *vtěleným čtenářem*. Pokud máme stručně charakterizovat extrakt koncepce *vtěleného čtenáře* (a jeho čtení) K. Kukkonen a M. Carracciola, tak můžeme uvést citaci z jejich společně napsané knihy *With Bodies* ([S]těly, 2021), kde tvrdí: „*Nečteme pouze našima očima a myslí, ale celým tělem*“ (cit. podle Tlustý, 2022, s. 19). Jak jsme ukázali v této závěrečné podkapitole – snad dostatečně a přesvědčivě –, nové náhledy na roli čtenáře a jeho čtení textů přináší osvěžující vánek (nebo silný vítr!?) nejenom do úvah literárních teoretiků, ale i do (sebe)reflexe samotného čtenářstva.

Závěr

Koncepty čtenáře (čtenářstva) představené v tomto příspěvku bychom mohli rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří koncepty „ideálních“ (imaginárních) čtenářů, tedy „čtenářů“, kteří jsou v jistém smyslu autorskými představami, případně jsou výsledkem textové strategie (*implicitní čtenář* W. Isera a *modelový čtenář* U. Eca), kterým se empiričtí čtenáři můžou při konkrétním aktu čtení více či méně přibližovat. Druhou skupinu tvoří koncepty „reálných“ (empirických) čtenářů, který podstatnou charakteristikou či výkonem je konkrétní a jedinečná *čtenářská odezva* a reciproční vztah k *interpretačním společenstvím* (koncept S. Fishe), nebo jde o koncepty vycházející z poznatků druhé generace kognitivní vědy a literární aplikace kognitivní teorie *4E*, přičemž podstatnými charakteristikami *vtěleného čtenáře* je jeho enaktivní mysl, zkušenostní výbava, důraz na celkový tělesně-mentální či emočně-kognitivní prožitek v interakci *těla – textu*, při kterém *vtělený čtenář* v procesu čtení využívá i obohacuje svoji *mentální knihovnu* (koncepty M. Caracciola a K. Kukkonen). Společným jmenovatelem obou těchto skupin je aktivní (a výlučná) významotvorná role čtenáře. Koncepce čtenářů shodně v obou těchto skupinách bychom také mohli označit za paradigmaticky *pročtenářské*¹⁸... a tak si tento přehledový příspěvek dovolíme zakončit sice mírně patetickým, ale věříme že oprávněným svoláním: „*Ať žije čtenář!*“

18 *Pročtenářské* také ve smyslu toho, jak pozici čtenáře popisuje literární teoretik a komparatista M. Štochl v souvislosti s recepčními literárními teoriemi, ve kterých je „čtenář postaven naroveň autorovi, hraje úlohu rovnoprávného činitele procesu literární komunikace, když se jako partner literáta podílí na dotvoření, konkretizaci literárního díla...“ (Štochl, 2005, s. 98).

Použitá literatura:

BARTHES, Roland (2006). Smrt autora. In *Aluze*. Roč. 10, 2006, č. 3, s. 75–77.

Přeložil Tomáš Jirsa. Dostupné také z: [https://monoskop.org/images/d/de/](https://monoskop.org/images/d/de/Barthes_Roland_1968_2006_Smrt_autora.pdf)

[Barthes Roland 1968 2006 Smrt autora.pdf](https://monoskop.org/images/d/de/Barthes_Roland_1968_2006_Smrt_autora.pdf)

BURIAN, Jan [2008?]. Myšlení modelů. [online]. [cit. 2025-11-25]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1421/jaro2010/RLB67/um/burian_mysleni_modelu_final.pdf

CARACCILO, Marco (2014). *The Experientiality of Narrative: An Enactivist Approach*. Berlin – Boston: De Gruyter. 244 pp. ISBN 978-3110278170.

CARACCILO, Marco (2020). *Embodiment and the Cosmic Perspective in Twentieth Century Fiction*. New York – London: Routledge. 226 pp. ISBN 978-0367517205.

CARACCILO, Marco and KUKKONEN, Karin (2021). *With Bodies: Narrative Theory and Embodied Cognition*. Columbus: The Ohio State University Press. 230 pp. ISBN: 978-0-8142-1480-0.

ČERVENKA, Miroslav, ed., FÜHRMANN VÍZDALOVÁ, Ivana, ed. a SEDMIDUBSKÝ, Miloš, ed. (2001). *Čtenář jako výzva: výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*. Překlad Miroslav Červenka a Ivana Führmann Vízdalová. Vyd. 1. Brno: Host. 340 s. Strukturalistická knihovna; sv. 8. ISBN 80-86055-92-2.

DECHANT, E. (1991). *Understanding and teaching reading: An Interactive Model*. Hillsdale, New Jersey: Laurence Erlbaum Association.

ECO, Umberto (2004). *Meze interpretace*. 1. české vyd. Praha: Karolinum. 330 s. ISBN 80-246-0740-9.

ECO, Umberto (2010). *Lector in fabula: role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Vyd. 1. Praha: Academia. 290 s. Možné světy; sv. 3. ISBN 978-80-200-1828-1.

ECO, Umberto (2023). *Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě z roku 1993*. Překlad Anna Štádlerová. Vydání v tomto překladu první, v češtině druhé. Praha: Argo. 213 stran. ISBN 978-80-257-4075-0.

FISH, Stanley Eugene (1980). *Is There a Text in This Class?: The Authority of Interpretive Communities*. London: Harvard University Press. 394 s. ISBN 0-674-46726-4.

FISH, Stanley Eugena (2004). *S úctou věnuje autor*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky. 100 s. Theoretica; sv. 4. ISBN 80-85778-42-4.

GOUGH, P. B. (1972). One second of reading. In J. F. KAVANAGH a I. G. MATTINGLY (eds.). *Language by ear and by eye*. Cambridge, MA: MIT Press
cit podľa LIU, F., (2010). A Short Analysis of the Nature of Reading. In *English Language Teaching*. [online]. vol. 3, no. 3. ISSN 1916-4742. E-ISSN 1916-4750.
Dostupné z: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1081770.pdf>. [cit. 2025-12-01].

GOUGH, P. B.; HOOVER, W. A a C. L. PETERSON (1996). Some observations on a simple view of reading. In C. CORNOLDI a J. OAKHILL (eds.). *Reading comprehension difficulties: Processes and intervention*. Mahwah: Erlbaum, s. 1–13. ISBN-13: 978-0805818451.

HAVLOVÁ, Jaroslava (2003). Čtení. [online]. In *TDKIV*. Naposledy aktualizováno v Alephu: 2016-06-23.
Dostupné z: <https://tdkiv.wikibase.cloud/wiki/Item:Q2854>

HRDINÁKOVÁ, Ludmila (2024). Čítanie ako multidimenzionálny konštrukt. In TIMKO, Marek (ed.). *Kompendium knihovnictví* 3. 1. vydání. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě. 416 s. ISBN 978-80-7054-345-0.
Dostupné z: <https://www.msvk.cz/data/filemanager/source/Kompendium%20knihovnictv%C3%AD%203%20e-kniha.pdf>

CHAMBERS, Aidan (2018). Čtenář v knize. [online]. In *H7O: časopis Host*. [cit. 2025-11-24]. Brno: Host. Publikováno 7. 12. 2018.
Dostupné z: <https://www.h7o.cz/clanky/12390-ctenar-v-knize>

ISER, Wolfgang (2009). *Jak se dělá teorie*. 1. české vyd. Praha: Karolinum. 245 s. Limes. ISBN 978-80-246-1672-8.

JACKO, Tomáš (2014). *Autor a čtenář jako představy: koncepty autora a čtenáře v moderním a postmoderním myšlení*. Vyd. 1. Praha: Togga. 203 s. Polemos; sv. 8. ISBN 978-80-7476-045-7.

KATUŠČÁK, Dušan, MATTHAEIDESOVÁ, Marta a NOVÁKOVÁ, Marta (1998). *Informačná výchova: terminologický a výkladový slovník, odbor knižníčná a informačná veda*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 375 s. Terminologický a výkladový slovník, zv. 6. ISBN 80-08-02818-1.

KUKKONEN, Karin (2014). „Bayesian Narrative: Probability, Plot and the Shape of the fictional World“. [online]. In *Anglia* 132, č. 4, s. 720–739. [cit. 2025-11-26]. Dostupné z: <https://scispace.com/pdf/bayesian-narrative-probability-plot-and-the-shape-of-the-4spc5q9cak.pdf>

KUKKONEN, Karin (2019). *4E Cognition and Eighteenth-Century Fiction: How the Novel Found its Feet*. Oxford: Oxford University Press. 272 pp. ISBN 978-0190913045.

KUKKONEN, Karin (2020). *Probability Designs: Literature and Predictive Processing*. Oxford: Oxford University Press. 240 pp. ISBN 978-0190050955.

LAKOFF, George and JOHNSON, Mark (1999). *Philosophy in the Flesh: the embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. [online]. New York: Basic Books. 640 s. ISBN 0-465-05673-3. Dostupné z: https://ia800502.us.archive.org/30/items/PhilosophyInTheFlesh/Philosophy_In_The_Flesh.pdf

LAKOFF, George a JOHNSON, Mark (2002). *Metafora, kterými žijeme*. Překlad Mirek Čejka. Vyd. 1. Brno: Host. 282 s. Teoretická knihovna; sv. 3. ISBN 80-7294-071-6.

NÜNNING, Ansgar, ed., TRÁVNÍČEK, Jiří, ed. a HOLÝ, Jiří, ed. (2006). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Vyd. 1. Brno: Host. 912 s. ISBN 80-7294-170-4.

PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška a MAREŠ, Jiří (2008). *Pedagogický slovník*. 4., aktualiz. vyd. [i.e. Vyd. 5.]. Praha: Portál. 322 s. ISBN 978-80-7367-416-8.

ŠTOCHL, Miroslav. *Teorie literární komunikace: [úvod do studia literatury]*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2005. 218 s. ISBN 80-86903-09-5.

ŠVEJDA, Jan (2003). Uživatel. [online]. In *TDKIV*. Naposledy aktualizováno v Alephu: 2022-10-27. Dostupné z: <https://tdkiv.wikibase.cloud/wiki/Item:Q1800>

TIMKO, Marek (ed.) (2024). *Kompendium knihovnictví* 3. 1. vydání. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě. 416 s. ISBN 978-80-7054-345-0. Dostupné z: <https://www.msvk.cz/data/filemanager/source/Kompendium%20knihovnictv%C3%AD%203%20e-kniha.pdf>

TLUSTÝ, Jan (2022). *Příliš hlučná prázdnota: mezery, otřesy a smysl v literárním díle*. První vydání. Brno: Host. 264 stran. Teoretická knihovna; 39. ISBN 978-80-275-1094-8.

TLUSTÝ, Jan (2023). Marco Caracciolo — ekokritika mezi formou, zkušeností a existencí. [online]. In *Česká literatura*. 2023, ročník 71 / číslo 6. Praha: Ústav pro českou literaturu. ISSN 2571-094X (On-line). [cit. 2025-11-25]. Dostupné z: <https://asjournals.lib.cas.cz/ceskaliteratura/article/uuid:8327ef88-6212-465c-ac9f-c392a034d44a/pdf>

TRÁVNÍČEK, Jiří (2017a): ČTENÁŘ A ČTENÍ. In Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. [cit. 2025-11-25] Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/ČTENÁŘ_A_ČTENÍ

TRÁVNÍČEK, Jiří (2017b). *Česká čtenářská republika: generace, fenomény, životopisy*. První vydání. Brno: Host. 445 stran. ISBN 978-80-88069-50-8.

Zdroj obrázku: *Zkušenostní výbava podle Marca Caracciola* (Tlustý, 2022, s. 148)

**Kompendium
knihovnictví
4**

Biblioterapie jako příspěvek knihoven k digitální resilienci¹

Tereza Lysoňková – Michaela Dombrovská

Knihovna Bedřicha Beneše

Buchlovana, p. o.

Uherské Hradiště

lysonkova@knihovnabbb.cz

ORCID: 0009-0002-3717-2378

Ústav bohemistiky a knihovnictví

Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Slezská univerzita v Opavě

michaela.dombrovska@fpf.slu.cz

ORCID: 0000-0001-5422-9087

Abstrakt

Kapitola zkoumá biblioterapii jako efektivní nástroj pro podporu mentální resilience a digitálního wellbeingu v kontextu informační hygieny se zaměřením na klíčovou roli knihoven. Definuje biblioterapii jako terapeutickou metodu, která využívá řízenou četbu k pomoci klientům vyrovnat se s osobními a emocionálními výzvami, a poukazuje na nejednotnost její definice v České republice. Dále mapuje historický vývoj biblioterapie, zdůrazňuje její úzké propojení s knihovnictvím a roli knihovníků. Zabývá se také různými formami biblioterapie (individuální a skupinovou) a rozebírá její hlavní cíle, které směřují k pozitivní změně chování a myšlení. Klíčovou částí je popis funkcí literatury v biblioterapeutickém procesu. Na základě vlastního terénního výzkumu a inspirace ze zahraničí text analyzuje metody a nástroje pro aplikaci biblioterapie. Závěrečná část se věnuje aplikaci biblioterapie pro různé cílové skupiny. Text poukazuje na významný potenciál biblioterapie v českých veřejných knihovnách.

Klíčová slova

Biblioterapie, mentální resilience, digitální wellbeing, informační hygiena, knihovny

Abstract

The chapter examines bibliotherapy as an effective tool for promoting mental resilience and digital wellbeing in the context of information hygiene, with a focus on the key role of libraries. It defines bibliotherapy as a therapeutic method that uses guided reading to help clients cope with personal and emotional challenges, and points to the inconsistency of its definition in the Czech Republic. It further maps the historical development of bibliotherapy, emphasizing its close connection with librarianship and the role of librarians. It also deals with various forms of bibliotherapy (individual and group) and analyzes its main goals, which are aimed at positive changes in behavior and thinking. A key part is the description of the functions of literature in the bibliotherapy process. Based on its own field research and inspiration from abroad, the text analyzes methods and tools for the application of bibliotherapy. The final part is devoted to the application of bibliotherapy for various target groups. The text points to the significant potential of bibliotherapy in Czech public libraries.

Keywords

Bibliotherapy, mental resilience, digital wellbeing, information hygiene, libraries

- 1 Text vychází z diplomové práce Mgr. Terezy Lysoňkové obhájené v oboru knihovnictví na Ústavu bohemistiky a knihovnictví, Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě v roce 2025, pod vedením dr. Michaely Dombrovské. Je zkrácenou, aktualizovanou a upravenou verzí původního textu. Veškerá terénní pozorování provedla Tereza Lysoňková a detailnější jsou k dispozici ve zmíněné diplomové práci. Plný text diplomové práce viz Lysoňková (2025a); dále viz Lysoňková (2025b a 2025c).

1 Biblioterapie v kontextu informační hygieny

Pro knihovny, jako instituce s nově se utvářející odpovědností v oblasti digitalizace a umělé inteligence, zejména prevence nových podob digitálního vyloučení, informační chudoby, digitálních závislostí a informační úzkosti, představuje *informační hygiena* odborné zázemí pro nabídku aktivit v oblasti podpory *digitální resilience*, která je tak současně novým kontextem pro informační gramotnost a gramotnosti s ní související (mediální, digitální, AI a další). Podpora *digitálního wellbeingu*, k čemuž je rozvoj digitální resilience nezbytným předpokladem, vyžaduje ucelený přístup v celé šíři témat zastřešených informační hygienou, navíc v souvislosti s tématickými (a oborovými) přesahy jakými jsou zejména duševní zdraví a celková odolnost člověka v současné společnosti. *Biblioterapie* a *bibliopedagogika* v tomto rámci představují specifické přístupy, které využívají sílu čtení a literárního obsahu k dosažení psychické pohody a posílení mentální resilience.

Informační hygiena,² jako souhrn postupů, návyků a chování aplikovaných v rámci zdravého životního stylu ve vztahu k informacím a digitálnímu prostředí. v novém pojetí, které se aktuálně dostává do popředí zájmu, stojí na třech klíčových pilířích: informační gramotnosti, kybernetické bezpečnosti a digitální resilienci (Dombrovská, 2024). Zatímco *informační gramotnost* odkazuje k efektivnímu zacházení s informacemi a *kybernetická bezpečnost* k zásadám chování ve virtuálním prostředí, *digitální resilience* tyto aspekty rozšiřuje o schopnost se o sebe v digitálním světě postarat, včetně nezbytného odpočinku od něj.

V této souvislosti se biblioterapie vrací do popředí zájmu jako specifická, podpůrná metoda, která využívá strukturovaného, cíleného čtení a následného reflexivního zpracování literárního obsahu. Na rozdíl od pořádání akcí s dobrým renomé a kurátorovaného výběru zdrojů a především na rozdíl od podpory čtenářství jako takového, však biblioterapie vyžaduje určité odborné předpoklady s přesahem mimo knihovnictví nebo spolupráci s příslušnými odborníky, zejména psychology a psychoterapeuty. Nebude jistě metodou, která je vhodná pro všechny knihovny, ale tam, kde se k ní knihovnice a knihovníci znovu obrací, přináší pomoc i radost. Je určitým protipólem k rychlému, pasivnímu a povrchnímu digitálnímu zpracování informací, posiluje schopnost soustředění a hluboké pozornosti. Umožňuje reflexní zpracování komplexních témat, a tím může pomáhat redukovat stres, budovat vnitřní stabilitu a psychickou odolnost vůči vnějším tlakům. Pomáhá také zpracovávat komplexní společenské jevy a posiluje

2 K tématu informační hygieny detailněji viz DOMBROVSKÁ, Michaela (2024). Informační hygiena: výzva a příležitost pro knihovny In TIMKO, Marek (ed.) *Kompendium knihovnictví 3*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě. [PDF, online]. Dostupné na <https://www.msvk.cz/o-knihovne/publikacni-cinnost/> [cit. 2025-11-11].

pocit smysluplnosti i společenské sounáležitosti. V prostředí knihovny jako bezpečného a důvěryhodného prostoru, biblioterapie přispívá k rovnováze mezi virtuálním a reálným světem, čímž posiluje digitální resilienci nejen konkrétních lidí, tedy především čtenářů a uživatelů, ale také komunit a celých společností.

2 Biblioterapie jako koncept a metoda

Termín biblioterapie lze podle Judith Béres definovat jako terapeutickou metodu, která využívá řízenou četbu k tomu, aby čtenář, pacient či klient získal potřebné informace a dovedl se skrze působení textu lépe vyrovnat se sociálními, emocionálními a vývojovými výzvami. Tato metoda vychází z tradičních psychoterapeutických principů, jimiž jsou kupříkladu identifikace, inspirace a vhléd, které slouží jako podpora a motivace ke konstruktivní, pozitivní změně, jak se lze dočíst v článku věnujícímu se biblioterapii v kontextu tvůrčího psaní, jež může být součástí biblioterapeutických aktivit (Berés, 2015).

V širším smyslu může být podle Lidmily Vášové biblioterapie chápána také jako zaměřené působení prostřednictvím literatury na osoby, které mají z nějakého důvodu omezené možnosti běžného fungování, například pacienti dlouhodobě hospitalizované v sanatoriích, rehabilitačních centrech či nemocnicích. Patří sem také lidé, kteří jsou hospitalizováni v domovech pro seniory, nápravných ústavech, psychiatrických léčebnách a podobně zaměřených zařízeních (Vášová, Černá, 1989, s. 53).

Vymezení pojmu biblioterapie není jednoduché, neboť existuje mnoho informačních pramenů s různými definicemi a přístupy. To je způsobeno mimo jiné i tím, že jednotliví odborníci, jako jsou psychologové, lékaři, sociální pracovníci, pedagogové či teologové, do těchto definic promítají vlastní odborné pohledy. Povědomí o biblioterapii není u nás příliš rozšířené, chybí zde přesné vymezení, vzdělávání i osvěta v této oblasti. Například podle Slávky Pilarčíkové-Hýblové biblioterapie zahrnuje prvky a znalosti z oblastí, jako je bibliopsychologie, bibliopedagogika, psychoterapie a speciální pedagogika. Bibliopsychologie se věnuje zkoumání vlivu četby na psychický stav a vnitřní život člověka a zjišťuje, jaké principy a procesy při čtení fungují, čímž pomáhá zvýšit účinnost a efektivitu biblioterapeutického přístupu (Pilarčíková-Hýblová, 1997). Wanda Matras-Mastalerz uvádí dvě možné definice biblioterapie:

- „*Používání vybraných materiálů k četbě jako terapeutických pomůcek v medicíně a psychiatrii, psychologii, pedagogice, biblistice, a také v rámci poradenství v oblasti medicíny a psychiatrie. Řešení osobních problémů prostřednictvím řízené četby. (Webster's Third New International Dictionary)*

- „Program aktivit založený na procesech interaktivního využívání tištěných i netištěných, literárních a informačních materiálů s účastí veřejnosti. S pomocí knihovníka nebo jiného profesionála s cílem dosáhnout rozvoje a změny v emocionálně narušeném chování (Rhea Joyce Rubin)” (cit. podle Matras-Mastalerz, 2024).

Lze tak vnímat, že definic biblioterapie je celá řada, každá z nich je ovlivněna mimo jiné i odbornými zkušenostmi toho, kdo se na ni podílel, a není zcela snadné zvolit jednu hlavní definici, z níž by bylo možné primárně vycházet. Existuje také mnoho dalších možných definic biblioterapie, zde zmiňujeme jen některé z nich. Nejblíže je nám z našeho pohledu, i z pohledu českého knihovnictví, tedy i z geografického hlediska, definice biblioterapie, kterou přinesla Lidmila Vášová, průkopnice a nejvýznamnější osobnost v oblasti české biblioterapie a bibliopedagogiky, mj. také proto, že propojovala zkušenosti z knihovnictví, pedagogiky a příbuzných oborů.

Biblioterapie je silně a úzce propojena s knihovnictvím, neboť knihovny historicky i současně fungují jako místa, která poskytují přístup k literatuře a zároveň nabízejí i další služby pro své uživatele. Knihovny jsou často komunitními centry, která podporují celoživotní vzdělávání, osobní rozvoj a společenskou soudržnost. Knihovnice a knihovníci, tedy pracovníci knihovny, vykonávající odborné knihovnické práce, zahrnující, jak uvádí Jindra Planková: „... výběr, zpracování, organizování, vyhledávání, zpřístupňování, resp. dodávání dokumentů a informací uživatelům knihovny,“ mohou být důležitými odborníky a rádci při výběru knih vhodných pro biblioterapeutické účely (Planková, 2003). Právě knihovny jsou místy, která nabízí informační prameny, jež mohou být vhodnými biblioterapeutickými texty. Knihovníci znají širokou škálu literatury a mohou pomoci nalézt vhodné texty, které odpovídají potřebám klientů, jež se biblioterapie účastní. Pakliže dojde k navázání spolupráce mezi knihovníkem a lékařem či terapeutem, lze z našeho pohledu dosáhnout pozitivních výsledků v biblioterapeutickém procesu.

3 Ohlédnutí za vývojem biblioterapie

„Terapie čtením, literární terapie, bibliohelp, bibliolinking, biblioterapie, literární terapie, bibliohelp léčba s knihami, terapeutická četba, cílená četba, bibliopsychologie, logoterapie, literární terapie (včetně terapie poezií a terapie pohádkou)“ – tak lze podle biblioterapeutky Wandy Matras-Mastalerz jinak nazývat biblioterapii. Etymologie slova *biblioterapie* (biblion = kniha; terapie = pomoc, léčba, obnovení zdraví)

poukazuje na její funkci a obsah, tj. na využití četby knih jako prostředku napomáhající léčbě. Termín zavedl v roce 1916 Samuel McChord Crothers, který v článku nazvaném *Literární klinika* otištěném v časopise *Monthly Atlantic* popsal možnosti využití knih k léčbě pacientů. Historie biblioterapie sahá až do starověku; již staří Řekové nazývali své knihovny *léčitelé duše*, jak je ve svém díle popsal historik a cestovatel Diodor ze Sicílie, autor čtyřiceti svazkového díla *Bibliotheca historica*. Historie biblioterapie má své kořeny velmi hluboko (Matras-Mastalerz, 2024).

To dokládá ve své publikaci rovněž Pavel Svoboda, jenž se zaměřuje na biblioterapii a příbuzný obor poetoterapie. Podle něj již ve starověkém Egyptě a Řecku byly položeny základy biblioterapie. Sokrates, významný řecký filozof, chápal tento způsob léčby jako cestu k obnovení harmonie a nastolení ztracené rovnováhy v lidské duši. Aristoteles pak zpozoroval pozitivní vliv rýmované řeči na duševní stav člověka, a položil tak základ odvětví biblioterapie nazývaného poetoterapie, tedy léčbě terapeutickým psaním básní. Mezi jeho následovníky patřili například Friedrich Nietzsche, Benjamin Rush a Nossrat Peseschkian. Ve 20. století se začaly postupně využívat psychoterapeutické a léčebné účinky čtení, a to díky novým poznatkům a zkušenostem. Lékaře, pedagogy a další odborníky zaujala možnost cílené léčby skrze prožitek a hluboké ponoření do četby, což našlo své terapeutické i výchovné využití, například u osob s duševními obtížemi. Pojem biblioterapie jako první použil v roce 1916 americký farář a esejista Samuel McCord Crothers, jenž ve svém článku popsal léčbu pomocí knih. Zde můžeme spatřit potenciál biblioterapie v terapeutické podpoře pro lidi s duševními potížemi, kteří tvoří vhodnou cílovou skupinu pro aplikaci biblioterapie, jak se můžeme dozvědět později (Svoboda, 2013).

Podle Slávky Pilarčíkové-Hýblové se pojem *bibliopedagogika* objevil v roce 1936, poprvé jej použil Jaroslav Frey. Právě bibliopedagogika společně s *bibliopsychologií* měly významný příznivý dopad na následné rozvíjení biblioterapie, která rozkvětu dosáhla zejména v USA, Velké Británii a Skandinávii ve 20. století. Tématem biblioterapie se v roce 1955 zabýval kongres IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions), jenž se konal v Bruselu na téma *Kniha v rukou nemocných*. Knihovníci a lékaři zde zformulovali základní podmínky a předpoklady pro realizaci biblioterapie a ustanovili úlohy, jimiž by se měly dále zabývat knihovny určené pro nemocné pacienty. V roce 1962 se můžeme poprvé setkat s termínem *klinický knihovník* a začaly být organizovány kurzy biblioterapie pro knihovníky a psychology (Pilarčíková-Hýblová, 1997).

V České republice se biblioterapii věnovala celá řada významných osobností. Byli jimi například František Engelsman, který vypracoval bibliografie zaměřené na formy a fáze psychiatrických onemocnění, přičemž se zaměřil na to, jak působí na čtenáře česká literatura z pohledu jejich zájmů. Mezi další české

osobnosti, které se přímo či okrajově zabývali biblioterapií, je možné podle Slávky Pilarčíkové-Hýblové zařadit také například Evu Syřišťovou, která pracovala s pacienty se schizofrenií v Psychiatrické nemocnici v Praze – Bohnicích; O. Klímka, jenž doporučil biblioterapeutické tituly pro protialkoholní oddělení; Jaro Křivohlavého a M. Železnou, kteří zkoumali možnosti účinků biblioterapie pro zdravotně znevýhodněné pacienty (Pilarčíková-Hýblová, 1997).

Z výše uvedeného můžeme konstatovat, že přestože u nás na základě našich zjištění není biblioterapie úplně široce rozšířená a aplikovaná, má hluboce položené základy. Lze vnímat, že v minulosti v zahraničí i u nás působilo mnoho odborníků, kteří se podíleli na rozvoji biblioterapie. Je také neodmyslitelně spojena s knihovnictvím.

4 Rozdělení, cíle a účinky biblioterapie

Biblioterapie je jedním z těch přístupů, které spadají do oblasti speciálně-pedagogických terapií. Mezi tyto terapie patří například také muzikoterapie, drama-terapie, teatroterapie, arteterapie, taneční terapie, filmoterapie, pohybová terapie a specifická forma arteterapie využívající řezbářské techniky. V současnosti je stále větší důraz kladen na propojení těchto terapeutických metod a na jejich vzájemnou integraci, známou jako *intermodalita*. Tento přístup podporuje komplexní a celostní péči o člověka, v rámci něhož se překonávají hranice mezi jednotlivými terapeutickými směry a často se využívají současně (Kováčová, Valešová Malecová, 2018). Biblioterapii je možno rozdělit podle několika různých hledisek. Zaměřujeme se zde zejména na hledisko podle počtu účastníků, ale krátce nahlédneme i na další možnosti dělení a typů biblioterapie. Biblioterapie zahrnuje různé typy a přístupy, mezi něž patří například podle Pavla Svobody: „... *psychosomatická, relaxační, psychoedukační, narativní, lyrická, ontogeneticky orientovaná biblioterapie a psychosociálně orientovaná biblioterapie. Dále se jedná o polyestetickou a virtuální biblioterapii, ale také o metody jako biblioterapeutické psaní deníku, biblioterapeutické testování nebo tvůrčí psaní. Specifickými oblastmi jsou rovněž pohádkoterapie a poetoterapie*“ (Svoboda, 2013). Biblioterapii lze rozdělit také podle velikosti skupiny na:

- individuální – biblioterapeut pracuje s jednotlivcem, přičemž se zaměřuje na jeho osobité potřeby, s respektem a naladěním na jeho individualitu a témata, s nimž přichází;
- skupinovou – biblioterapeut zde pracuje se dvěma nebo více účastníky – klienty;

- hromadnou – obvykle se této formy biblioterapie účastní více než dvacet osob. Tento typ biblioterapie je však poměrně vzácný, protože nenabízí možnost individuálního a cíleného přístupu ke každému klientovi (Kováčová, Valešová Malecová, 2018).

Individuální biblioterapie je, jak uvádí Lidmila Vášová, zacílena pro jednoho konkrétního klienta či pacienta na míru, s možností velmi individuálně přihlídnout k jeho stavu, v němž se nachází. Spočívá v tom, že jsou během ní vedeny rozhovory o knihách, jsou sledovány pacientovy reakce na četbu, důležitým aspektem v individuální biblioterapii je pacientův výběr knihy, kterou si přeje číst. Během individuálně vedené biblioterapie je podle Lidmily Vášové užitečné, když si knihovník či terapeut vede záznamy o jejím průběhu. Někdy však výše zmíněnou formu rozhovoru o zálibách, čtenářských přáních a potřebách klienta není možné uskutečnit, protože klient z nějakého důvodu nemůže nebo nechce navázat komunikaci a hovořit. V takovém případě je vhodné využít jiných technik a způsobů, jako je poskytnutí volného přístupu k monografiím, využití nejrozumnějších testů a podobně (Vášová, 1995).

Způsobem, jakým lze navázat komunikaci jinak než verbálně, může být například výtvarné ztvárnění klientových potřeb, přání a připomínek. Na základě zkušeností z terénu v průběhu praktické aplikace biblioterapie lze říci, že vhodným způsobem, jak lze navázat během terapie komunikaci bez nutnosti slovního vyjadřování, je arteterapie, která může sloužit jako nástroj sebevyjádření, jak se dočteme kupříkladu i v monografii s názvem *Základy arteterapie* od Jaroslavy Šickové-Fabrici (Šicková-Fabrici, 2008).

Skupinová biblioterapie je zpravidla prováděna jako předčítání ve skupině, jež je organizované a ideálním počtem účastníků je osm až deset klientů. Součástí mohou být kupříkladu i diskuze o předčítaném textu, o prožitcích vyplývajících z předčítání, ale i trápeních, která klienti prožívají, sdílení o tom, jak na ně text působí, komentáře k postavám z knih a biblioterapeutických textů. Důležité je navození příjemné atmosféry během skupinové terapie, k čemuž přispívají instrukce mezi účastníky i mezi skupinou klientů a vedoucím skupiny (knihovníkem, biblioterapeutem). Diskuze podporuje a umožňuje vzájemné intimní sdílení emocí a prožitých zkušeností; skupinová biblioterapie může sloužit jako prevence možné *emocionální izolace*, tíživých pocitů osamělosti a odloučení. Vhodným místem pro praktikování skupinové biblioterapie může být právě být knihovna. Do skupinové biblioterapie je možné zařadit také imagoterapii, v rámci níž se klienti vcítují do postavy v knize. Cílem může být například změna postoje pacienta. Lidmila Vášová také zmiňuje, že se někdy využívá rovněž arteterapie a muzikoterapie a uvedené terapeutické techniky se mohou propojovat

a kombinovat, jak jsme uvedli již výše a jak bylo zjištěno i v průběhu práce v terénu (Vášová, 1995).

V rámci jakékoliv skupinové terapie je podle Stanislava Kratochvíla velmi vhodné dodržovat určité zásady pro práci ve skupině, jimiž jsou otevřenost a upřímnost, zodpovědnost a důvěrnost. Také je důležité klientům poskytnout možnost říci „stop“, pokud je pro ně terapie nepříjemná a nekomfortní – je užitečné vědět o možnosti nastavení si hranic. Další zásadou bývá tolerantnost a respekt k dalším klientům, účastníkům procesu biblioterapie (Kratochvíl, 2005). Respekt a důvěra tvoří základ pro vytvoření potřebného bezpečí, intimity a možného upřímného sdílení.

Co se týče volby místa, v němž je biblioterapie realizována, lze podle Slávky Pilarčíkové-Hýblové uvažovat o dělení biblioterapie na psychiatrickou, edukativní neboli humanistickou a behaviorální biblioterapii (Pilarčíková-Hýblová, 1997). Psychiatrická biblioterapie se realizuje v psychiatrických léčebnách a nemocnicích. Edukativní biblioterapie, jinak nazývaná humanistickou biblioterapií, nachází vhodné uplatnění v nemocnicích, školách, nápravných zařízeních, v dětských domovech a domovech pro seniory. Behaviorální biblioterapie se realizuje zpravidla v centrech pro léčbu závislosti na drogách či v ambulancích. Slávka Pilarčíková-Hýblová vychází z předpokladu, že duševní pohoda a stav rovnováhy je obvykle více či méně ovlivněn tím, v jakém prostředí klient dříve žil. Při uskutečňování biblioterapie je nutné respektovat podmínky a pravidla daného zařízení a prostředí. Podle Kristíny Nagyové je dále užitečné, aby proces biblioterapie nebyl nikým a ničím rušen, a aby byla biblioterapie realizována v místnosti, jež je tichá, neprůchodná, dostatečně velká, s neprůhlednými dveřmi, zastřenými okny a účelně uspořádaným zařízením (Pilarčíková-Hýblová, 1997).

Hlavní, globální cíl biblioterapie vychází z její definice, která se zaměřuje, jak se lze dočíst v monografii od Slávky Pilarčíkové-Hýblové, na dosažení pozitivního efektu u osoby, která ji absolvuje. Tento efekt by podle ní měl zahrnovat změnu chování, postojů, emocionálního a psychického stavu, či chování. Konkrétní cíle biblioterapie představují specifické terapeutické záměry, které jsou stanoveny a sledovány u jednotlivých účastníků biblioterapie. Mezi tyto cíle patří například pomoc při přizpůsobování se životním změnám, uvolnění od každodenních problémů (mentální relaxace), podpora nových zájmů, aktivizace, uspokojování potřeb, zvyšování sebevědomí a sebeuvědomění, změna postojů k sobě samému a k vlastní životní situaci, podpora socializace, zvládání náročných psychických stavů, rozvoj paměti, zlepšení komunikace s okolím a celkové uzdravení. Takzvaným mikrocílem je poté zaměření na řešení konkrétních problémů jednotlivce pomocí specifických terapeutických metod (Pilarčíková-Hýblová, 1997).

Biblioterapie má podle Pavla Svobody šest hlavních cílů, kterých se terapeut snaží dosáhnout a ke kterým by terapie měla směřovat, těmi jsou: „... *poučení, povzbuzení, posílení, prozření, propojení se s okolím, pozvednutí*“ (Svoboda, 2013). Vždy by se mělo jednat o pozitivní působení a podporu žádoucích změn. Jaro Křivohlavý uvádí, že cíle biblioterapie by měly být zpravidla v souladu se základním cílem samotné psychoterapie, jímž obvykle bývá nalezení cesty k vyrovnání se s náročnou situací v životě, kompenzace nepříznivých změn v psychickém prožívání, zvládání životní krize, dosažení rehabilitace a podobně (Křivohlavý, 1987). Z našeho pohledu může biblioterapie být nejen hlubokou terapeutickou prací, ale právě také nástrojem rozptýlení, relaxace, prostorem k zastavení, ztišení, rozjímání nebo propojení s druhými. Například pro cílovou skupinu seniorů v domovech pro seniory, respektive pro starší čtenáře v knihovnách, může biblioterapie přinést setkávání, komunitní propojení a příležitosti zasmát se, zavzpomínat, bezpečně si prožít emoce, případně si prostě popovídat a být vyslyšen.

5 Biblioterapeutická literatura

Jaro Křivohlavý, český psycholog zabývající se psychologii zdraví a pozitivní psychologií, přinesl formulaci sedmi funkcí literatury:

- *Informační funkce*: Četba může sloužit jako cenný zdroj informací, který čtenáři poskytuje nové poznatky o konkrétním tématu a plní tak vzdělávací roli. Tato funkce není omezena pouze na populárně naučnou nebo odbornou literaturu – i beletristické texty mohou přispět k rozšíření vědomostí čtenáře.
- *Výchovná funkce*: Literární texty mohou ovlivňovat postoje, názory a hodnotový systém čtenáře, čímž přispívají k jejich formování. Na základě chování a rozhodnutí literárních postav se čtenář může inspirovat při hledání řešení svých vlastních životních situací.
- *Funkce tzv. „zrcadla“*: Četba umožňuje čtenáři srovnávat své vlastní názory s těmi, které jsou obsaženy v literárním díle. Tato konfrontace může vést ke změně jeho postojů a přehodnocení určitých aspektů jeho myšlení.
- *Identifikační funkce*: Tato funkce spočívá v tom, že čtenář nachází podobnosti mezi svým životem nebo chováním a situacemi či jednáním literárních postav. Identifikace může čtenáře motivovat k nalezení inspirace a řešení v obtížných životních situacích. Pokud četba slouží primárně k potvrzení vlastních názorů a jednání, hovoříme o potvrzovací funkci, která posiluje čtenářovo sebevědomí.

- *Očistná funkce (katarze)*: Očistná funkce, často považovaná za klíčový prvek biblioterapie, spočívá ve vyvolávání silných emocí a následném přehodnocení názorů čtenáře na vlastní situaci. Tento proces vede k vnitřnímu očistění a může znamenat zásadní obrat v jeho myšlení. Účinnost této funkce závisí na kvalitě textu i na připravenosti čtenáře tento proces podstoupit.
- *Estetická funkce*: Literatura působí na čtenářův vkus a přináší estetický zážitek. Tato funkce není spojena pouze s obsahem textu, ale i s jeho formálními aspekty, jako jsou ilustrace, typografie či vazba.
- *Relaxační funkce*: Četba může sloužit jako prostředek k uvolnění napětí, pomáhá čtenáři odpoutat se od aktuálních problémů, zapomenout na každodenní starosti a načerpat nové síly (Křivohlavý, 1987, s. 472–473).

Slávka Pilarčíková-Hýblová doplňuje také *prestižní funkci*: tato funkce spočívá ve spojení čtenáře s určitou společenskou nebo zájmovou skupinou, která je v literárním díle kladně zobrazena. Čtenář tím získává pocit sounáležitosti a uspokojení z přijetí v této skupině (Pilarčíková-Hýblová, 1997).

Domníváme se, že každá z funkcí má v procesu biblioterapie své místo. Záleží na tom, s jakou cílovou skupinou pracujeme a jaké jsou její specifické potřeby. Například identifikační funkci literatury lze vhodně využít v případě, že klient prožívá tíživou životní situaci a biblioterapeutickým cílem je navození pocitu, že není sám a že je mnoho dalších lidí, kteří podobnou těžkost prožili a zvládli ji, z čehož může čerpat sílu a porozumění. Očistná funkce literatury dobře aplikovatelná zejména v případě, kdy je mezi biblioterapeutem a klientem či skupinou klientů vybudována určitá důvěra, protože s sebou může přinést silné emoce, s nimiž je potřeba umět bezpečně pracovat. Relaxační funkce se osvědčuje v případě biblioterapie určené pro seniory. Obecně se nám osvědčilo volit příběhy krátké, bez nutnosti pokračování a návaznosti. Vhodné je vybírat texty jak hluboké, emocionálně silné, a pokud jsme již s klienty navázali důvěrný terapeutický vztah a vytvořili bezpečné prostředí, tak i odlehčené a humorné příběhy.

6 Inspirace ze zahraničí: bajkoterapie v Polsku

Polsko je nám blízké z jazykového a geografického hlediska. Je to však především země, v níž je biblioterapie oproti České republice daleko více známá, využívaná a je zde kladen důraz na vzdělávání v biblioterapii i na její osvětu. Pohádková terapie – *bajkoterapie*, kterou rozpracovala Wanda Matras-Mastalerz³ společně

3 Více viz *Aptekarz literacki – cykl szkoleń online* [online] na <https://aptekarzliteracki.sbp.pl/dr-wanda-matras-mastalerz>.

s kolegy z Polské biblioterapeutické společnosti, využívá terapeutické příběhy k podpoře emočního rozvoje dětí. Tato metoda pomáhá dětem lépe rozpoznávat a pracovat s vlastními emocemi, zvládat náročné situace a zlepšovat se v řešení problémů. Terapeutické pohádky jsou podle ní příběhy přizpůsobené specifickým potřebám a problémům dětí, často zaměřené na zmírnění úzkostí, podporu v těžkých životních situacích a modelování pozitivního chování. Podle cílů se terapeutické pohádky rozdělují na:

- Psychoedukační pohádky – pomáhají rozšiřovat repertoár chování dětí a učí nové způsoby řešení obtíží.
- Psychoterapeutické pohádky – cílem je snížení strachu a zpracování traumatických zážitků, jako je rozvod nebo ztráta.
- Oddechové pohádky – slouží k relaxaci, uklidnění a podpoře emocionální stability dítěte (Matras-Mastalerz, 2024b).

Jedním z důležitých rysů pohádkové terapie je individualizace přístupu. Důraz je kladen na podporu emoční (porozumění), informační (pochopení problému) a instrumentální (strategie řešení). V mateřských školách se pohádková terapie nejčastěji využívá k rozpoznávání a pojmenovávání emocí, k modelování chování a k řešení konkrétních problémů. Výběr vhodného textu a správná struktura příběhu, kde se v každé pohádce řeší jen jeden problém, pomáhá organizovat dětský svět a podporovat jejich emocionální a sociální růst. V případě, že dítě čelí složitým problémům nebo emočním výzvám, je možné pohádkovou terapii přizpůsobit individuálním potřebám a posílit ji spoluprací s rodiči. Wanda Matras-Mastalerz také ze své biblioterapeutické praxe v Polsku popisuje, jak současná literatura pro děti působí a jaké jsou její charakteristiky:

- Rovnocenný důraz na výtvarnou i literární stránku knihy, s pozorností k její ediční podobě (například stále oblíbenější obrázkové knihy).
- Odklon od čistě didaktického přístupu směrem k naučné, relaxační a terapeutické literatuře.
- Dvojí cílení (na děti i dospělé), což je znakem každého výjimečného literárního díla, a rovněž metaforická povaha textů.
- Respektující přístup k dětským čtenářům, kteří jsou bráni vážně.
- Humor, hra se slovy a obrazy, „svět naruby“ a komediální prvky.
- Podpora rozvoje představivosti a fantazie.
- Příběhy plné dobrodružství a zábavy.
- Odkaz na dětský svět prostřednictvím postav, jako jsou vrstevníci nebo hrdinové blízcí dětem.

Dětská literatura má aktivizační funkci. Ve vzdělávání lze rozlišit následující typy činností, které literatura podporuje:

- Emocionální – práce s emocemi, motivací a zkušenostmi.
- Verbální – rozvoj slovního vyjadřování.
- Senzomotorické – propojení vnímání a pohybu při konkrétních aktivitách.
- Intelektuální – zapojení různých forem myšlení a transformace znalostí.
- Recepční – zaměřené na přijímání a zpracování informací a zážitků.

Správná kniha by měla stimulovat všechny uvedené druhy činností. „*Literatura by tak měla být synkretická (propojující různé prvky) a intersemiotická (kombinující různé formy vyjadřování)*“, což uvádí Wanda Matras-Mastalerz. Jedna aktivita může přirozeně spouštět další (Matras-Mastalerz, 2024b).

Během studijního výjezdu do Krakova jsme měli možnost absolvovat několikahodinovou přednášku Wandy Matras-Mastalerz, která se v Polsku dlouhodobě specializuje na biblioterapii, zejména na terapii pohádkou, a zabývá se rovněž osvětou a vzděláváním v oblasti biblioterapie.⁴ Přednáška, obohacená o interaktivní prvky, nabízela ucelený pohled na biblioterapii i bajkoterapii v jejich teoretickém a praktickém rámci. Wanda Matras-Mastalerz představila jednotlivé oblasti a členění biblioterapie a zároveň sdílela své mnohaleté zkušenosti z terapeutické praxe, především z práce s dětmi. Výklad přirozeně navazoval na pedagogické souvislosti, které jsou s biblioterapií neoddelitelně spjaty, zejména právě v případě terapeutického využití pohádek. Velmi zajímavou součástí přednášky byla praktická ukázka biblioterapeutických knih, které využívá ve své biblioterapeutické praxi. Jedná se o knihy, které jsou větší, barevné a především jsou trojrozměrné, nabízející mnoho podnětů pro hravost, tvořivost, přemýšlení a v neposlední řadě pro rozvíjení fantazie. Vybízejí klienty mimo jiné k diskuzi, k poznávání vlastních emocí, ke hře a přirozenému pobývání ve světě pohádek, jež mohou jemně uzdravovat (nejen) dětskou duši.

Jak uvádí ve své publikaci Biblioterapie v pedagogické a knihovnické praxi Petra Bubeníčková, ačkoliv není biblioterapie novou disciplínou, její využití není u nás až tolik rozšířené jako například u jiných forem expresivních terapií. Přesto si postupně získává své příznivce, a to v knihovnách, ale také ve školách (Bubeníčková, 2023). Biblioterapie se pozvolna a postupně znovu vrací do popředí zájmu i v České republice.

4 Detailněji viz LYSOŇKOVÁ, Tereza. *Aplikace biblioterapie pro vybrané cílové skupiny*. Online. Diplomová práce. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, 2025. Dostupné z: <https://is.slu.cz/th/ouufm/>. Vedoucí práce Michaela Dombrovská.

7 Předpoklady a podmínky pro realizaci biblioterapie

Individuální biblioterapie bývá podle Lidmily Vášové zpravidla účinnější u klientů, kteří mají již zažitý zvyk pravidelného čtení a čtenářských návyků, zatímco skupinová biblioterapie se častěji osvědčuje u těch klientů, kteří nečtou pravidelně. Tato doporučení jsou však vždy relativní a záleží velmi na individuálních potřebách konkrétního člověka, klienta, jenž biblioterapii absolvuje. Klíčové je jednoznačně definovat a srozumitelně komunikovat cíl každého biblioterapeutického setkání, jenž se může různit podle konkrétní situace a konkrétního terapeutického záměru. Mezi hlavní předpoklady zvyšující účinnost a efektivitu biblioterapie podle Lidmily Vášové patří:

- „dostupná, dobře vybavená knihovna;
- spolupráce specializovaného knihovníka a lékaře, kteří mohou lépe směřovat biblioterapeutické aktivity;
- dodržování hygienických zásad při údržbě knihovního fondu;
- terapeutické třídění knih podle typu klientů a povahy jejich onemocnění;
- nenásilné doporučování literatury prostřednictvím výběrových seznamů, nástěnek, výstavek nebo osobního doporučení;
- podpora trvalého zájmu pacientů o čtení“ (Vášová, 1995).

Z výše uvedených bodů vyplývá mimo jiné to, že účinnost biblioterapie je úzce provázána také se čtenářstvím a čtenářskými návyky pacientů. Čtenářství je podle TDKIV definováno jako „záliba ve čtení“. Je vždy nějak propojeno se zájmem o četbu ve smyslu záliby a dobrovolnosti, čímž se liší od čtení jako takového (Havlová, 2003).

Podle Lidmily Vášové je rovněž nezbytné a velice žádoucí, aby knihovník a lékař, který biblioterapii pacientovi doporučuje, úzce spolupracovali. Právě jejich kooperace a soulad jsou klíčovými hledisky pro dosažení úspěchu v terapii. Výběr biblioterapeutického materiálu by měl odpovídat čtenářským schopnostem konkrétního pacienta a zároveň být přizpůsoben charakteru jeho onemocnění či problému, s nímž se potýká. Výběr textu proto vyžaduje citlivý a empatický přístup, zohledňující aktuální potřeby a specifika daného pacienta. Důležitým faktorem je rovněž prostředí, ve kterém se biblioterapie provádí, a forma terapie – individuální či skupinová (Vášová, 1995).

Biblioterapie představuje formu psychoterapie s širokým uplatněním v různých oblastech. Diskuse o jejím využití zahrnuje rozličné přístupy k výběru

literárního textu a jeho obsahu, který se často stává opěrným bodem biblioterapie. Vztah k textu se projevuje i ve způsobu jeho interpretace a zhodnocení. Někteří odborníci zastávají názor, že literární díla obsahující problémy a dilemata mohou v rámci identifikační funkce biblioterapie působit na čtenáře uklidňujícím a podpůrným způsobem. Proto je při současné biblioterapii potřebné klást důraz na kvalitu zvolených literárních textů, jak se lze dočíst v monografii věnující se literatuře v kontextu biblioterapie od Anny Bauts-Sontag věnující se literatuře v kontextu psychoterapie (Bauts-Sontag, 2015).

7.1 Osobnost biblioterapeuta

Podle psychoterapeuta Jana Vymětala, jak uvádí ve své knize *Úvod do psychoterapie*, nelze přesně definovat ideálního psychoterapeuta či biblioterapeuta, protože každý terapeut je jedinečný svým charakterem i přístupem k práci, jenž může být velmi ovlivněn i například konkrétním psychoterapeutickým směrem. Klíčovým prvkem je však vnitřní stabilita terapeuta a resilience. Měl by být psychicky odolný, tedy schopný zvládat psychickou zátěž a tlak, a zároveň mít pevně ukotvené vědomí vlastní hodnoty, sebekřepití a jasné sebepojetí, tedy způsob, jakým vnímá, hodnotí a prožívá sám sebe (Vymětal, 2003).

Dalším důležitým aspektem je životní situace terapeuta a jeho schopnost rozvíjet a udržovat kvalitní vztahy, zejména s nejbližšími. Stabilní rodinné zázemí a harmonické mezilidské vztahy poskytují terapeutovi potřebnou oporu pro zvládání krizí, které mohou v jeho osobním životě nastat. S ohledem na psychickou náročnost povolání je zásadní, aby terapeut dbal na psychohygienu – dokázal se od své práce distancovat a věnoval dostatečný čas odpočinku. Terapeutova vnitřní rovnováha se promítá nejen do jeho osobních vztahů, ale i do vztahu s klienty. Nezbytnou součástí terapeutické praxe je také supervize. Jedná se o formu odborné kolegiální podpory, která přispívá k zajištění kvality poskytované péče. Supervize zahrnuje konzultace složitějších případů s dalšími terapeuty, což umožňuje získat cenné vhledy, nadhled a reflexi vlastní práce, jak uvádí Jan Vymětal. Zásadními prvky jsou podle něj také schopnost empatie a opravdového, autentického přístupu (Vymětal, 2003, s. 67). Thomas Moore hovoří o tom, že „... *oduševnělý lékař přijímá s vyrovnaností svou lidskost, obyčejnou a prostou. Nemusí být povznesen nad každodenní emoce ani nemusí být bez chyb. Umí hovořit s pacienty jako s lidmi a dokáže být u nich jako lidská bytost, nejen jako odborník*“ (Moore, 2010). Právě onu lidskost, autenticitu, rovnocennost a upřímnost vnímáme jako velmi důležité znaky osobnosti psychoterapeuta a biblioterapeuta, stejně tak zásadní shledáváme schopnost profesionality, odstupu a nadhledu.

K tomu přispívá psychohygienu a sebezkušenost terapeuta, které smí terapeut získat například i skrze psychoterapeutický výcvik (Vymětal, 2003, s. 67).

Co se týče terapeutické práce s dětskými pacienty, je rovněž velmi žádoucí, aby terapeut měl v sobě ukotvené pozitivní vlastnosti a nastavení, jako je sebeúcta a hrdost, akceptace dětí takových, jaké jsou, sebeuvědomění, tolerance a otevřenost, snaha nevnučovat své hodnoty a standardy, empatie a vstřícnost k naslouchání, respekt k rodičům dítěte, dodržování soukromí a důvěrnosti, přijetí dětské definice toho, co je důležité, respekt k potřebám a přáním dětí, pravdomluvnost, kompatibilita a další (Brems, 2018, s. 20).

Z vlastní zkušenosti v rámci terénního výzkumu považujeme za podstatné kvality biblioterapeuta především jeho trpělivost, rozvážnost, klid, empatii, jemnost a citlivost. Je žádoucí, aby terapeut, který se biblioterapii věnuje, měl přirozeně takové nastavení, které s těmito kvalitami souzní. Naopak netrpělivost, zbrklkost, velká rychlost, ráznost, povrchnost, direktivnost a unáhlenost mohou být v procesu biblioterapie z našeho pohledu kontraproduktivní.

7.2 Terapeutický vztah

Jak se dočteme v monografii *Úvod do psychologie* od Jana Vymětala, psychoterapeutický vztah je něčím, co tvoří rámec terapie, jež je výsledkem určitých postupů a terapeutických intervencí, které vedou ke změně. Cílem terapeutického vztahu je mimo jiné spuštění a dosažení žádoucích změn v osobnosti pacienta a jeho projevu. Právě psychoterapeutický vztah může být tím velkým dílem přispívajícím ke změně. Zcela zásadním aspektem, jenž charakterizuje vztah mezi klientem a terapeutem, je důvěra. Právě z důvěry vyplývají další nezbytné předpoklady pro vztah, jimiž jsou přijetí, intimita a bezpečí. Dalším rysem terapeutického vztahu je naděje. Základním postojem, jenž je nevyhnutelný v rámci terapie a terapeutického vztahu, je plné přijetí *klienta terapeuta*. Podle rogersovských psychoterapeutů (rogersovská psychoterapie je jedním z psychoterapeutických přístupů – pozn. autorky) jsou zásadní: *akceptace, empatie a autenticita* (Vymětal, 2003).

Psychoterapeutické školy po celém světě uznávají skutečnost, že vztah mezi terapeutem a klientem je zcela zásadním a klíčovým základem pro vykonávání terapie. V procesu terapie je velmi důležité vyvarovat se toho, aby terapeut svým působením na pacienta v něm vyvolával indukovaný stres, zvláště, pokud se jedná o práci s pacienty, kteří prodělali nějaké trauma a jejichž fyziologie je stresová. Je důležité, aby prostředí terapie bylo pro pacienta uklidňující, k čemuž může přispět také důraz na vysvětlování a předávání potřebných informací, které

pomáhají redukovat stres. Klíčové je rovněž být přirozený a umět soucítit (Reddemann, 2009). Také z našich terénních zkušeností můžeme konstatovat, že otevřenost, hluboká empatie, upřímnost a přirozenost terapeuta jsou přínosem.

7.3 Indikace a kontraindikace

Biblioterapie se podle Jara Křivohlavého osvědčuje zejména u pacientů, kteří trpí neurotickými obtížemi, úzkostmi, narušeným citovým prožíváním nebo somatickými potížemi souvisejícími s psychickými problémy. Tato forma terapie nachází své uplatnění také u klientů s alkoholismem, schizofrenií, depresemi, afektivními a úzkostnými poruchami, zdravotními handicapy nebo poruchami sluchu. Nejvíce vyhovuje introvertním a racionálně orientovaným jedincům. Naopak není příliš vhodná pro osoby, které chtějí prostřednictvím četby utéct od reality, protože by to mohlo vést k prohloubení disociativních reakcí – obranného mechanismu psychiky, jenž zahrnuje odtržení od tělesného a emocionálního prožívání (Křivohlavý, 1987, s. 472–473).

Zároveň je třeba zmínit také relaxační účinky biblioterapeutického působení, které mají v procesu biblioterapie svou nepostradatelnou roli a léčebný význam (Pilarčíková-Hýblová, 1997). Z dat získaných prostřednictvím našeho výzkumu lze konstatovat, že je vždy důležité empaticky vnímat individuálně každého klienta (potažmo skupinu klientů), s ohledem na znalost jeho životního příběhu a situace i stavu, v němž se právě nachází, respektovat doporučení a erudované zkušenosti a rady odborníků, jít postupně do takové hloubky, jak je možné, ale s citem a pochopením, i pevně nastavenými hranicemi.

7.4 Biblioterapeutický proces

Během biblioterapeutického procesu, jenž je základem pro metodiku biblioterapie, prochází pacient několika klíčovými léčivými mezníky, fázemi, které podporují účinky biblioterapie a jsou nezbytné pro to, aby byla biblioterapie efektivní a vedoucí k jejím cílům. Tyto fáze zahrnují podle Tomáše Kruszewského Identifikaci, katarzi, náhled a přijetí (Kruszewski, 2008).

Jádrem biblioterapeutického procesu je samotný prožitek. V první fázi, identifikace, se pacient může snadno ztotožnit s problémem nebo situací, které prožívá postava v knize. Tento aspekt mu umožňuje lépe reflektovat vlastní pocity, obavy a zkušenosti. Identifikace s hlavní postavou může pacientovi přinést pocit, že není sám ve svých problémech, což má silný terapeutický efekt. Ve

druhé fázi, katarzi, může pacient bezpečně prožít a uvolnit potlačené emoce, jimiž mohou být kupříkladu smutek, hněv, žal nebo úzkost. Tento proces uvolnění dříve nahromaděných emocí mu může poskytnout nové vhledy do jeho problému a zlepšuje jeho schopnost chápat nejen sebe, ale i své blízké, kteří procházejí podobnými obtížemi a chtějí mu být nápomocní. Další fází, která vyplývá z předchozích kroků, je přijetí. V této fázi pacient dochází k akceptaci svých životních okolností a snáze přijímá sebe sama. Zároveň si osvojí nové pohledy na svou situaci a na sebe samotného, včetně nových způsobů myšlení a chování. Všechny tyto fáze, tedy kroky, které na sebe navazují, společně vedou k žádoucím a pozitivním změnám v pacientově životě (Kruszewski, 2008).

Podle Wandy Matras-Mastalerz je možno biblioterapeutický proces rozdělit do několika etap, jež na sebe navazují. Jsou jimi:

- *Diagnostika* – V této fázi je stanoven problém účastníka, přičemž je důležité se zaměřit na identifikaci příčin problému na základě pozorování. Na základě pozorování jsou dále formulovány plánované terapeutické cíle.
- *Skupinová integrace* – Tento krok zahrnuje začlenění účastníků do terapeutické skupiny, což podporuje jejich vzájemnou interakci a kooperaci.
- *Výběr literatury* – Literatura je vybírána s ohledem na potřeby účastníků. Zahrnuje krásnou literaturu (próza, poezie, fragmenty literárních děl), texty kvalifikovaných biblioterapeutů, alternativní materiály (např. filmové nebo divadelní adaptace literárních děl).
- *Skupinové integrační aktivity* – Účastníci se zapojují do aktivit zaměřených na podporu integrace a sdílení zkušeností, které vycházejí z přečtených textů.
- *Rozhovory s účastníky* – V této fázi se zaměřujeme na verbalizaci problémů účastníků prostřednictvím otevřeného rozhovoru, který umožňuje vyjádření osobních zkušeností a emocí.
- *Čtení, poslech nebo sledování médií* – Terapeutické činnosti zahrnují čtení, poslech nebo sledování vybraných médií. Biblioterapeut předčítá například dětem či seniorům, přičemž klade důraz na vhodné zvolené materiály, které odpovídají terapeutickým cílům.
- *Identifikace s literárními postavami* – Během tohoto kroku se účastníci identifikují s literárními postavami nebo situacemi a prožívají společně s nimi zážitky, které mohou být pozitivní či negativní. Cílem identifikace je aktivizace nebo emoční zklidnění účastníka, což napomáhá přijetí stavu, ve kterém se nachází. Tento proces přispívá ke změně vnímání sebe sama a umožňuje účastníkům lépe se vyrovnat s životními situacemi, které je potkávají a problémy, s nimiž se potýkají a ke snížení pocitu osamělosti (tzn., že si účastníci mohou uvědomit, že podobné neduhy či pocity prožívá ještě někdo další).

- *Terapeutické hry* – Na základě přečtených úryvků literatury biblioterapeut vymýšlí a organizuje terapeutické hry, které napomáhají účastníkům prohloubit prožitek z četby a reflektovat své zkušenosti.
- *Práce se svými osobními tématy* – Účastníci se v této fázi zaměřují na zpracování svých osobních problémů, s nimiž přichází do procesu terapie, buď samostatně, nebo za pomoci terapeuta, čímž je posilována jejich schopnost sebereflexe a hledání řešení potíží, orientace na konstruktivní a pozitivní postoj k životu a zvládání výzev, i na poznávání sebe sama.
- *Katarze* – Tento stav je charakterizován zpravidla pocitem úlevy a uvolněním psychického napětí, které účastník prožívá během čtení nebo poslezu. Katarze umožňuje účastníkovi uvolnit emocionální blokády a dosáhnout duševní očisty. Tento prožitek je v rámci biblioterapeutického procesu nezbytný.
- *Vhled do sebe sama* – V této fázi dochází k změně postoje účastníků vůči sobě i ostatním. Terapeutický proces podporuje hlubší sebereflexi a přetváření osobního chování a názorů.
- *Evaluaace* – Závěrečná fáze biblioterapeutického programu zahrnuje zhodnocení účinnosti celého procesu. Evaluaace je nezbytná pro získání zpětné vazby o úspěšnosti terapeutických aktivit a pomáhá účastníkům zvědomit si změny, které u nich probíhají během celého procesu biblioterapie (Matras-Mastalerz, 2024a).

Ukázkou toho, jak lze skrze text působit tak, aby došlo ke zmíněné změně postoje a k novému náhledu na sebe, svět okolo či k zamyšlení, může být například tento text od autora Christophe Andrého, francouzského psychiatra, jenž se mimo jiné zabývá oborem pozitivní psychologie:

„PERSPEKTIVA...

Dnes byl naprosto nejhorší den

A nesnaž se mě přesvědčit, že

v každém dni je něco dobrého,

protože když se podíváš blíže,

Svět je špatné místo,

i když se dobro někdy ukáže.

Radost a štěstí netrvají dlouho!

A není pravda, že

všechno je v mysli a srdci,

protože

skutečné štěstí lze dosáhnout

*pouze, když je okolí dobré.
Není pravda, že dobro existuje.
Určitě budeš souhlasit, že
realita
vytváří
můj postoj.
Vše je mimo mou kontrolu
A nikdy, ani za tisíc let, neuslyšíš, že bych řekl/a:
Dnes byl dobrý den!
(a teď čti odspodu nahoru)*“ (André in Matras-Mastalerz, 2024c).⁵

Uvedený text může z našeho pohledu pomoci klientovi otevřít se jinému způsobu vnímání a nahlédnout na své trápení odlišně než doposud. Jeho efekt je založen na překvapivém zvratu, jenž vede čtenáře ke zcela opačnému pohledu na stejné sdělení. Text je napsaný formou *palindromu* (z hlediska významu, nikoli slov), což je velmi originální způsob, jak komunikovat myšlenku v rámci biblioterapie. Čtení „odspodu nahoru“ dává textu nový význam a hlubší rozměr. Začátek textu působí velmi negativně, což vyvolává smutek, frustraci nebo beznaděj. Když ale člověk dočte až k instrukci a přečte text odspodu, náhle se dostaví pocit naděje, radosti a uvědomění, že perspektiva je opravdu klíčová. Text krásně ilustruje, jak lze změnou pohledu (doslova i metaforicky) změnit způsob, jakým vnímáme realitu. Ukazuje sílu pozitivního myšlení a schopnosti hledat dobro i tam, kde ho na první pohled nevidíme. Jazyk, jenž je zde použit, je jednoduchý, ale zároveň výstižný a emotivní. Text díky tomu osloví široké spektrum čtenářů. Celkově bychom tento text mohli popsat jako inspirativní a hluboký, přičemž jeho struktura je hravá a motivující. Je příkladem, jak jednoduchá forma může mít velký dopad na čtenářovo vnímání.

Součástí biblioterapeutického procesu by podle Jaro Křivohlavého měl být rovněž rozhovor o přečtené knize, jenž můžeme řadit také do již zmíněné evaluace. Rozhovor slouží mimo jiné k tomu, aby posílil důvěru mezi biblioterapeutem a klientem. Rozhovor vytváří prostor pro sdílení, otevřený dialog, vzájemné sblížení a ventilaci klientova pocitů, vjemů, dojmů a myšlenek. Také umožňuje terapeutovi poznat více smýšlení klienta a jeho vnitřní svět, do toho, jaké emoce a strachy klient cítí a jak je schopen odstoupit od toho, co prožívá. Jedná se rovněž o diagnostický nástroj (Křivohlavý, 1987). Z našich zkušeností je rozhovor o přečteném textu nezbytnou součástí biblioterapeutického setkání. Mimo jiné je toto sdílení způsobem, jakým lze získávat zpětnou vazbu od klientů, lépe je

5 Vlastní překlad z polského jazyka do českého jazyka.

poznat, což umožňuje, abychom se přesněji a citlivěji naladili na jejich prožívání, jejich potřeby, očekávání, připomínky a pocity.

7.5 Nástroje pro biblioterapii a propojení s dalšími terapeutickými metodami

Biblioterapie patří podle Pavla Svobody mezi *speciálně-pedagogické terapie*, kam můžeme zařadit také muzikoterapii, dramaterapii, teatroterapii, arteterapii a také různé formy pohybové terapie, jako je taneční terapie nebo filmoterapie. K arteterapii se někdy přidružuje i práce s řezbářskými technikami. V současnosti je kladen důraz na propojení těchto terapií a tzv. intermodalitu, která podporuje komplexní a celostní přístup v terapeutické péči o člověka. Hranice mezi jednotlivými terapiemi se proto často stírají a bývají využívány současně.⁶ U těchto terapií, které lze také označit jako expresivní, je klíčový prožitek a sebepoznávání prostřednictvím emocionálního zapojení v terapeutickém procesu. Cílem proto není primárně výsledný umělecký produkt (například v případě arteterapie), ale spíše to, jak se klient při terapii cítí, jaké prožitky a emoce v něm konkrétní činnost vyvolává a jaké pocity mu přináší (Svoboda, 2013).

Biblioterapeutický deník je rovněž jedním z nástrojů biblioterapie a má dvě hlavní funkce: jednak slouží jako způsob, jak své prožitky a emoce „svěřit papíru“, jednak pomáhá uchovávat záznamy, které umožňují sledovat pacientovu cestu terapií, změny v jeho prožívání, vývoj jeho duševního stavu i osobnostní růst. Deník by měl být psán v ich-formě (tedy v první osobě jednotného čísla) a měl by mít určitou strukturu, aby poskytl přehledný a systematický pohled na pacientovu terapii. Deník je pro klienta nástrojem pro sdílení jeho životních prožitků a vnitřního světa, což je velmi osobní a citlivé. Tento proces si žádá, aby pacient vnímal pocit bezpečí a věděl, že mlčenlivost je zachována, stejně jako respekt k jeho rozhodnutí, pokud se rozhodne něco ze svého deníku nesdílet. Ideálně by pacient měl do deníku zapisovat své poznámky každý den, přičemž forma i obsah těchto zápisů mohou být libovolné a měnit se podle aktuální situace (Svoboda, 2013).

Mezi základní techniky, které mohou sloužit k navození uvolnění a relaxace a které lze využít společně s biblioterapií, patří *autogenní trénink*, progresivní svalová relaxace, meditace a tzv. *biofeedback* neboli *biologická zpětná vazba*.

6 Více k různým formám terapie LYSONKOVÁ, Tereza. *Aplikace biblioterapie pro vybrané cílové skupiny*. Diplomová práce. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, 2025. Dostupné z: <https://is.slu.cz/th/ouufm/>. Vedoucí práce Michaela Dombrovská.

Autogenní trénink je v našich podmínkách nejvíce rozšířenou relaxační technikou spočívající v zaměření pozornosti na jednotlivé části těla a jejich uvolnění; meditace zahrnuje rozličná *tělesná a duševní cvičení*, které často pocházejí z východních učen, kupříkladu z jógy. Relaxační techniky a aspekt uvolnění jsou podle Jana Vymětala mnohdy základním východiskem a jádrem dalších postupů v terapii. Každý terapeut by podle Jana Vymětala měl znát a umět využívat metody relaxace během terapie (tedy i v rámci biblioterapie) (Vymětal, 2003, s. 78–79). Jak uvádí psychiatr Petr Mílek: „... *relaxační cvičení jsou základními kameny při terapii. Ovšem schopnost relaxovat není něco, co by člověk uměl přirozeně, je to dovednost, kterou je třeba se naučit.*“ Další relaxační metodou, jež je podle něj velmi oblíbená a často využívána, je řízená imaginace či vizualizace a jejím smyslem je práce s představami. Může jít například o imaginaci bezpečného místa (Mílek, 2023).

Tím opět vracíme k tomu, že v terapeutické práci je stěžejní klást důraz právě na vytváření pocitu bezpečí, jenž je předpokladem a podmínkou úspěšné terapie. Relaxační techniky podle našich terénních zkušeností umožňují klientům prožít momenty, v nichž se na chvíli mohou uvolnit, zpracovat prožitky z terapie, odpočinout si, zklidnit svou nervovou soustavu, na chvíli se zastavit, vydechnout a pobýt sami v sobě, se sebou. K tomu může dopomoci již zmíněná aromaterapie a všechny výše uvedené terapeutické podpůrné nástroje, kupříkladu muzikoterapie. Můžeme konstatovat, že relaxační a imaginativní techniky z našich zkušeností a poznatků našly své uplatnění a přínos u všech vybraných cílových skupin. Mnozí z klientů se právě na tuto část programu na základě našich získaných dat nejvíce těšili a vnímali jejich pozitivní dopad i jeho ukončení. Vždy je však nutné obsah sezení konzultovat s odborníky z řad psychoterapeutů a lékařů. Relaxaci považujeme také jako součást psychohygieny, jež je důležitým aspektem při práci s informacemi, neboť v dnešní době se často můžeme cítit zahlcení.

7.6 Výběr literatury

Správný výběr biblioterapeutické literatury je klíčovým aspektem pro účinnost biblioterapie a dosažení žádoucích výsledků, cílů biblioterapeutického procesu. Ideálně by měl knihovník nebo biblioterapeut sestavit specializovaný fond, obsahující tituly vhodné pro biblioterapeutické účely, kterými může cíleně obohatit čtenářský zážitek klientů navštěvujících knihovnu o biblioterapeutické aspekty četby. Je nezbytné vyhýbat se literatuře, která slibuje rychlé nebo zázračné vyléčení; naopak, klíčová je dostupná, důsledná a kontinuální práce na sobě. Vhodné

jsou takové knihy, které nabízejí realistické zobrazení situací a okolností, jež se mohou shodovat s problémy a životními podmínkami čtenáře, ať už se jedná o nemoc, obtížné životní situace, proces umírání, šikanu či jiné závažné problémy, kvůli nimž klient hledá odbornou pomoc. V oblasti psychiatrické péče se pak tento výběr zaměřuje například na témata duševních onemocnění, alkoholismu nebo poruch příjmu potravy. Biblioterapeut by měl pro každou cílovou skupinu a její specifické potřeby disponovat širokou nabídkou textů, aby mohl doporučit vhodnou literaturu, kterou přizpůsobí individuálnímu stavu a situaci klienta a jeho potřebám. Důležité je také třídění literatury podle věkových kategorií a cílových skupin, nutné je také pamatovat na sociální skupiny, z nichž čtenáři přicházejí, aby byla terapeutická práce co nejpřesněji zacílena a přizpůsobena potřebám klientů. S tím souvisí také výběr daných biblioterapeutických textů pro konkrétní cílovou skupinu (Kruszewski, 2018).

Biblioterapeutickou literaturu lze podle dr. Wandy Matras-Mastalerz rozdělit na:

- *Uklidňující texty* – tzv. SEDATIVA: Tyto texty obsahují tzv. „hřejivá“ slova, která přispívají k uvolnění a zklidnění čtenáře. Mezi sedativa patří například dobrodružné knihy, literatura pro mládež, pohádky, fantasy, humoristická díla a veselá literatura. Jejich cílem je navodit pocit pohody a uvolnění.
- *Stimulující texty* – tzv. STIMULATIVA: Stimulující texty by měly podněcovat aktivitu a probouzet zájem o dění kolem. Mají za úkol inspirovat, povzbudit k radosti ze života a pro osoby s handicapem nebo chronickým onemocněním poskytovat kompenzační funkci. Mezi stimulační texty patří dobrodružné knihy, cestopisy, populárně naučná literatura, svépomocné knihy a praktické návody. Tyto texty čtenářům přinášejí nové podněty a rozšiřují jejich obzory.
- *Reflexivní texty* – tzv. PROBLEMATIKA: Cílem reflexivních textů je podněcovat čtenáře k sebereflexi, pomáhat jim „propracovat se“ k pochopení a řešení vlastních problémů, přijetí svých slabých stránek a posílení důvěry ve vlastní schopnosti. Do této kategorie patří například morální romány, životopisné romány a psychologická nebo sociologická literatura. Reflexivní texty jsou určeny k tomu, aby pomáhaly čtenářům lépe se orientovat v jejich vlastním chování a emocích.
- *Texty SACRUM*: Tyto texty vzbuzují silné emoce, ať už náboženského, nebo světského charakteru. Čtenář si během četby může uvědomit významné poznání nebo objevit pro sebe důležité hodnoty. Texty tohoto typu mají hluboký emocionální dopad a mohou čtenáři přinést zásadní vhledy do vlastního života a hodnotového systému (Matras-Mastalerz, 2024a).

Jak se dozvídáme od Martiny Košanové v článku věnujícímu se biblioterapeutické praxi, výběr literatury je zpravidla vždy ovlivněn aktuální dynamikou a potřebami konkrétní skupiny nebo jednotlivého klienta. Obecně však lze pracovat se třemi hlavními kategoriemi: beletrií, literaturou faktu (biografie, memoáry) a vědeckou či populárně naučnou literaturou. Každá z těchto kategorií má svá jedinečná specifika, které je důležité vnímat a brát v úvahu. Beletrie často působí jako zdroj úniku a relaxace, poskytuje vhled do lidských osudů, kultur a zvyků a umožňuje čtenářům srovnávat své vlastní problémy s těmi, které zažívají literární postavy. Rovněž přináší estetické zážitky, inspiruje k hlubším úvahám a může být impulzem k filozofické reflexi. Podporuje řešení etických otázek, utváření osobních postojů, a zároveň poskytuje relaxaci, zábavu i přínos v oblasti vzdělávání. Populárně naučné knihy zase podporují sebepoznání, například v oblasti tělesného zdraví, potíží, s nimiž se klient potýká nebo osobního rozvoje. Mohou pomoci rozvíjet zájmy, zlepšovat dovednosti a upevňovat znalosti z vybrané oblasti. Tyto texty také často obohacují čtenáře o sociální, kulturní, politické, historické či ekonomické informace a přispívají k rozšíření všeobecného přehledu (Košanová, 2028, s. 303–307). Vždy je nesmírně důležité výběr literatury náležitě konzultovat s odborníky a citlivě reagovat na specifické potřeby daného klienta nebo skupiny klientů.

8 Aplikace biblioterapie podle cílových skupin

Lidmila Vášová uvádí, že techniky působení biblioterapie se liší podle toho, s jakou cílovou skupinou klientů terapeut pracuje. Každá cílová skupina se vyznačuje specifickými rysy a individuálními potřebami, na něž je nutné během procesu terapie brát zřetel a citlivě na ně reagovat. Cíle, k nimž biblioterapie směřuje, se liší podle dané cílové skupiny a jejích potřeb. Také se zaměříme na výběr vhodných biblioterapeutických textů (Vášová, Černá, 1989).

Oblasti, v nichž lze biblioterapeuticky působit, je možné definovat také na základě cílových skupin čtenářů, jež je možné vymezit podle náročných situací, jimiž mohou klienti procházet:

- *Násilí*: tato skupina zahrnuje témata jako domácí násilí, násilí páchané na dětech, fyzické a psychické násilí, sexuální násilí, znásilnění a šikana.
- *Těžká onemocnění*: jde o klienty, kteří se potýkají s poruchami centrální nervové soustavy a s poškozením mozku, například může jít o dětský autismus, dětskou mozkovou obrnu, Downův syndrom, mentální retardaci, poruchy míchy nebo úrazy páteře. Skupina dále zahrnuje vážná onemocnění, jako je rakovina, AIDS, tuberkulóza a další.

- *Duševní poruchy*: do této skupiny patří poruchy příjmu potravy (bulimie, anorexie), deprese, psychózy, neurózy, schizofrenie, paranoia, maniodepresivní psychóza a různé deviace.
- *Závislosti*: cílová skupina klientů závislých na drogách nebo alkoholu.
- *Život s handicapem*: tato skupina je dále rozdělena podle konkrétních druhů znevýhodnění, například se může jednat o zrakové postižení, sluchové postižení nebo tělesný handicap.
- *Stáří, smrt a umírání*.

Toto základní rozdělení je možné dále rozšířit o oblasti, jako jsou:

- problémy v mezilidských vztazích;
- hledání smyslu života (Hándlová, 2006).

Kniha má léčebný a podpůrný potenciál v nejrůznějších situacích a nesnázích, které člověk během svého života může prožívat. Vnímáme, že má své nenahraditelné místo na poli psychotherapeutické péče, pedagogiky, knihovnictví i dalších příbuzných oborů. Knihy nám nabízejí zamyšlení, jiný úhel pohledu a moudrost.

Každá cílová skupina má své individuální potřeby, jímž je nezbytné biblioterapeutická setkání přizpůsobit. Zároveň je důležité mít na paměti, že nejen skupina jako celek, ale i každý jednotlivý účastník je jedinečnou osobností se svými vlastními dlouhodobými, i aktuálními potřebami a prožíváním. Vždy je vhodné přistupovat ke každému klientovi jako k člověku s respektem, empatií, trpělivostí a úctou. Liší se také individuální a skupinová terapie. V dalším textu jsme se zaměřujeme na skupinovou terapii zaměřenou na seniory, děti se speciálními vzdělávacími potřebami a ženy léčící se se závislostí na psychiatrickém oddělení. Jedná se o skupiny, se kterými proběhla cílená terénní práce pod supervizi v rámci přípravy diplomové práce, ze které tento text vychází.

8.1 Biblioterapie určená pro seniory

Stáří a stárnutí jsou přirozenou a nevyhnutelnou součástí biologického procesu a cyklu života. Není možné zcela jasně vymezit hranici stáří, co se týče nějakého věkového údaje. Stáří totiž charakterizují jedinečné rozdíly, které velmi závisí na stavu daného člověka, a to jak psychickém, tak fyzickém, ale i na tom, jaké má rodinné zázemí, jaké má vztahy s nejbližšími a lidmi okolo sebe, jaké jsou jeho životní hodnoty a životní postoje a jak vnímá sám sebe (Holczarová, Dvořáčková, 2013). Stáří, neboli *senium*, je označením pro období, jež Pavel Mühlpachr

nazývá: „... fáze ontogeneze, přirozeného průběhu života. Je důsledkem a projevem geneticky podmíněných involučních procesů modifikovaných dalšími faktory (chořoby, životní prostředí, způsob života)“ (Mühlpachr, 2004).

Péče o seniory je důležitou a nedílnou součástí každé společnosti, jež je civilizovaná. Na tento obor se zaměřují zejména gerontologové, geriatři, psychologové, sociální pracovníci, ale i další odborníci. Na výzkum dlouhověkosti nebo také *longevity* s důrazem na zdravé stárnutí či vitální dlouhověkost, o které v poslední době výrazně narůstá zájem, se zaměřuje například Centrum dlouhověkosti a dlouhodobé péče při Univerzitě Karlově.⁷ Stáří je přesto stále velmi často spojováno s pojmy, jako je nemoc, samota, sociální izolace, bezmoc, smutek, beznaděj, a proto je důležité se v péči o seniory soustředit mimo jiné na podporu zachování jejich zájmu, aktivity a samostatnosti. Je velmi zásadní také respektovat jejich nezávislost a zachovat svébytnost, vnímat seniory s úctou k jejich samostatnosti a autonomii, například i při komunikaci s nimi (Pokorná, 2010).

Lidmila Vášová uvádí, že v domovech pro seniory je cílem biblioterapie zejména udržení kontaktu seniorů se společností, jejich aktivizace, zamezení izolace a podpora jejich zájmů. Mnoho z nich se stále touží věnovat svým zálibám a navracet se k četbě o oborech, jímž se věnovali ve svých zaměstnáních. Je pro ně důležité udržet kontakt s tím, co je naplňovalo v jejich životech (Vášová, Černá, 1989, s. 53). Senioři v pobytových zařízeních se mohou cítit velmi osaměle, jejich život se mění, cítí se izolovaní, mohou pociťovat stesk po své rodině, po svém aktivním bývalém životě a ubývají jim síly. V tomto ohledu jim mohou velmi pomoci aktivizační programy, jejichž cílem je mobilizace duševní i fyzické stránky stárnoucího člověka jako prevence například i depresí a zrychlení stárnutí. Je důležité aktivizační činnosti volit uvážlivě a respektem k individuálnímu zdravotnímu a psychickému stavu daného člověka. Příkladem aktivizačních aktivit může být například ergoterapie, muzikoterapie, arteterapie, taneční a pohybová terapie, reminiscenční terapie. Ke všem těmto aktivitám a terapiím je možné řadit také biblioterapii (Holczarová, Dvořáčková, 2023).

Biblioterapie pro tuto cílovou skupinu klientů má podle Jiřiny Kudelové svá specifika. Mezi ně patří kupříkladu opakované předčítání textů, neboť opakování známého a oblíbeného textu přináší seniorům uspokojení a pocit jistoty, opory a bezpečí, což jsou cíle, k nimž by biblioterapeut měl směřovat a přináší požadovaný léčebný efekt. Jsou doporučovány takové biblioterapeutické texty, jež mají jednoduchou syntaxi a je nutné je číst klientům jasně, hlasitě a tak, aby bylo předčítání srozumitelné. Předčítání je mezi seniory velmi oblíbenou aktivitou, neboť jim umožňuje zachovat pasivně-receptivní postoj. Tento přístup často při skupinové biblioterapeutické práci přechází v aktivně-produktivní

7 Viz <https://www.cello-ilc.org/>.

účast, jež je záměrem biblioterapeutického působení. Biblioterapie však není ohraničena pouze na předčítání; podle toho, v jakém mentálním rozpoložení klienti jsou, lze doporučit biblioterapeutické materiály také k samostatné četbě (Kudelová, 2019).

Biblioterapie se může stát, jak vyplývá i z dat získaných během práce v terénu s cílovou skupinou seniorů, jakýmsi pomocným laskavým pohlažením, jež přináší do závěru života možnost porozumět svému životu, vnímat v něm jeho hodnotu a smysl, užít jej jako dar. Pro pečující osoby o seniory je biblioterapie jednou z příležitostí, jak zachovat důstojnost pro své nejbližší. Z našich terénních zkušeností lze uvést, že biblioterapie pro seniory nabízí klientům také příležitost k rekapitulaci svého života, s čímž se může pojit také oživení některých vzpomínek, zpracování a přijetí minulosti, které obvykle může provázet silné emoce, tedy katarzi jako součást biblioterapeutického procesu. Díky tomu mohou klienti nalézt uvědomění a smíření. Je však důležité přistupovat k tomuto procesu s maximálním respektem, úctou k příběhu i aktuálnímu stavu každého člověka, opatrností a empatií.

Zároveň by z našich zkušeností a také na základě konzultací a zjištěných dat měla být biblioterapie pro cílovou skupinu seniorů, zvláště pokud se jedná o skupinovou biblioterapii či biblioterapii hromadnou (besedu), spíše relaxační, oddechová. Seniori často potřebují zejména vnímat jakýkoliv kontakt, zájem, dotek (pohlázení, objetí), možnost sdílet, rozptýlit se, povídat si, smát se, tvořit, být spolu se svými vrstevníky nebo mít možnost účastnit se mezigeneračních setkávání. Cílem by mělo být především snížit pocity osamělosti, smutku, zmaru, úzkosti. Vnímali jsme, že zejména pro tuto cílovou skupinu je velmi žádoucí a příznivé využití podpůrných prvků, jako je působení aromaterapie (možnost ovonět esenciální olej) či muzikoterapie.

Biblioterapeutickou literaturu vhodnou pro cílovou skupinu seniorů, je možné (podle projektu BiblioHelp) rozdělit na:

- Texty a knihy věnující se psychickým a fyzickým hlediskům stáří, které mají spíše informační funkci, jedná se často o literaturu faktu, populárně-naučnou literaturu a literaturu odbornou. Tyto knihy se obvykle věnují tématům problémů a nemocí, s nimiž se staří lidé potýkají. Může jít také o monografie věnující se paliativní péči. Účelem a smyslem biblioterapie v tomto případě je informovat klienty nebo jejich blízké o tom, čím procházejí, aby kupříkladu dané nemoci a trápení porozuměli. Příkladem takové literatury mohou být *Revmatické nemoci – co o nich víme a jak s nimi žít* od Karla Trnavského; *Bolest a její zvládání* od Laury Janáčkové; *Demence: průvodce pro rodinné příslušníky a pečovatele* od Huuba Buijsena.

- Knihy věnující se duchovním textům a vzpomínkám, beletristickou a oddechovou literaturu. Například *Slepičí polévka pro babičku a dědečka* od Jacka Canfielda; básnická sbírka *Maminka* od Jaroslava Seiferta; *Vánoční příběhy pro potěchu duše* od Bruna Ferrera, básnická sbírka *Doteky* od Jana Skácela.⁸

Existuje celá řada dalších vhodných biblioterapeutických knih určených pro tuto vybranou cílovou skupinu. Vždy je klíčové zohlednit její individuální potřeby, přání a naladit se na konkrétní klientku nebo klienta – v závislosti na tom, zda se jedná o individuální či skupinovou biblioterapii. Také je důležité vždy výběr biblioterapeutické literatury konzultovat s knihovníky a odborníky, kteří jsou seznámeni s potřebami a specifiky této cílové skupiny a mnohdy znají konkrétní příběhy konkrétních klientů, o něž pečují. Z našich terénních zkušeností můžeme říci, že senioři s oblibou čtou knihy s hlubokým poselstvím a životními příběhy (například *Slepičí polévka pro duši* či sbírky krátkých příběhů od Bruna Ferrera). Velký zájem projevovali zejména o monografie a texty zábavné, humorové, oddechové, takové, u nichž se mohou zasmát, uvolnit a rozptýlit.

Biblioterapeutická sezení pro seniory v Domově pro seniory v Luhačovicích

Biblioterapeutická sezení pro seniory probíhala v rámci našeho terénního výzkumu v prostředí Domova pro seniory v Luhačovicích v rozmezí léta až podzimu v roce 2024 pod odbornou supervizí sociální pracovnice a dalšího personálu domova. Jednalo se o čtyři předem domluvená skupinová sezení, která probíhala v prostorách společenské místnosti. První setkání bylo ryze seznamovací, neboť bylo nutné se naladit na danou skupinu několika seniorů, na jejich přání, potřeby a zohlednit jejich zdravotní stav, i emocionální rozpoložení a na jejich životní příběhy. Další tři setkání se poté už soustředila na proces biblioterapie.

Zpětná vazba byla následně získána prostřednictvím anonymního dotazování. Výběr biblioterapeutické literatury probíhal po konzultaci s ošetřujícím personálem domova a také na základě postupného seznamování se s klienty. Zvolené tituly měly plnit zejména relaxační funkci, zároveň však nabídnout hlubší poselství či podobenství a inspirovat k zamyšlení a vyvolání vzpomínek. Byly zařazeny například knihy Bruna Ferrera, monografie *Slepičí polévka pro duši*, *Byl jednou jeden strom* od Martiny Zíkové či *Duhová jiskra* od Daniely Fischerové. Ukázalo se při tom, že některé příběhy byly pro klienty příliš tíživé. Ze

8 Více viz také projekt BiblioHelp – léčba knihou: Biblioterapie na webu [online] na <https://www.bibliohelp.cz/>.

zpětné vazby klientů vyplynulo, že více oceňují odlehčené, humorné texty, které jim přinášejí radost, smích a možnost uvolnění, rozptýlení.

Biblioterapie měla v tomto případě podobu spíše čtenářské besedy či čtenářské akce než terapeutické práce, protože se jednalo o větší skupinu. Zájem o účast byl z řad klientů velký a v průběhu setkávání se skupina mírně obměňovala, mj. třeba důvodu změny zdravotního stavu klientů, s čímž je nutné počítat. Nebylo proto možné jít s klienty příliš do hloubky, avšak smyslem spolupráce tu bylo prožít čas spolu v radostném, pohodovém naladění. Biblioterapie pro seniory měla proto v rámci terénního výzkumu podobu spíše komunitního setkání. Klienti velmi ocenili, když byla biblioterapie doplněna o aromaterapii, muzikoterapii a další smyslové podněty. Ukázalo se, že právě vzájemné sdílení, povídání a pozorné naslouchání je nejdůležitější a nejvíce vítanou částí procesu biblioterapie.

8.2 Biblioterapie pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami

Biblioterapie je využívána také ve speciální pedagogice, a to zejména ve formě expresivní terapie. K terapii slouží psaný text, vyprávění nebo přednes. V Přehledu speciální pedagogiky je biblioterapie popisována jako intervence využívající prostředků slovesného umění, tedy literatury v nejširším slova smyslu (Kudelová, 2019). Speciální pedagogika je dle obecné definice disciplínou, jež se zaměřuje na výchovu, vzdělávání a celistvý a komplexní rozvoj osobnosti člověka, jenž je nějakým způsobem znevýhodněn. Cílem je dosažení co možná největší míry jeho integrace v sociálním ohledu, i v rámci pracovních a společenských uplatnění a příležitostí. Předmětem zaměření ve speciální pedagogice je osoba, u níž byla objevena nějaká vada či porucha a lze o ní hovořit jako o osobě s postižením či handicapem (Slowík, 2007, s. 15).

MŠMT charakterizuje žáky se speciálními vzdělávacími potřebami následovně: *„Dítětem, žákem, či studentem (dále jen „žák“) se speciálními vzdělávacími potřebami je žák, který k naplnění svých vzdělávacích možností nebo k uplatnění a užívání svých práv na rovnoprávném základě s ostatními, potřebuje poskytnutí podpůrných opatření vyplývajících z jeho individuálních potřeb na základě jeho zdravotního stavu, odlišného kulturního prostředí nebo jiných životních podmínek“* (MŠMT, 2024). Žáci mohou mít speciální vzdělávací potřeby, které se rozdělují podle toho, s jakým znevýhodněním se potýkají.

Může jít o:

- *Zdravotní důvody*: tělesné, zrakové, sluchové postižení; lehké mentální postižení, kombinované vady; dlouhodobá nemoc nebo oslabení; poruchy učení.
- *Vady řeči*: poruchy zpracování jazyka (afázie, dysfázie: poruchy produkce a porozumění řeči); mutismus (němota); narušení řeči při poruše mozečku.
- *Specifické poruchy učení, pozornosti a chování*: dyslexie, dysortografie, dysgrafie, dyskalkulie, dyspinxie, dyspraxie: obtíže s kresbou a obratností; ADD, ADHD; poruchy chování.
- Žáci z odlišných kulturních a životních podmínek: děti ze sociálně slabých rodin, ústavní nebo ochranné výchovy; žáci, jejichž mateřským jazykem není čeština.
- Nadané a mimořádně nadané žáky s přidruženými speciálními potřebami.⁹

Při biblioterapii plní podle Jiřiny Kudelové četba pro osoby s handicapem několik důležitých funkcí – informační, identifikační, očištnou a relaxační (Kudelová, 2019). Pro osoby s handicapem je nejvhodnější individuální biblioterapie v širším pojetí. V nemocnicích a rehabilitačních ústavech, kde se pacienti učí žít se svým handicapem, má velký význam naučná literatura různého druhu. Užitečné jsou především konkrétní informace o daném postižení a o způsobech, jak se s ním vyrovnat. Povzbuzující vliv mohou mít také příběhy o životě osob s postižením nebo díla od autorů, kteří sami žijí s určitým handicapem. Tyto texty pomáhají při adaptaci na novou životní situaci a mohou napomoci při hledání nového smyslu života. Relaxační a úniková literatura, jako jsou detektivky, romány, povídky nebo humoristická díla, odvádí pozornost od aktuálního zdravotního stavu a zároveň udržuje spojení se světem „tam venku“. Pro rodiče dětí s postižením hraje důležitou roli naučná literatura. Poskytuje jim informace o konkrétním handicapu jejich dítěte a zároveň slouží jako edukační pomůcka pro další vzdělávání a rozvoj dítěte (Kudelová, 2019).

V rámci biblioterapie je podle Ireny Borecké pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami užitečné, aby si správně utvářeli postoje k vlastnímu handicapu, dobře porozuměli svému zdravotnímu stavu a učili se správnému přístupu k životu a jeho fungování v něm. Cílová skupina dětí a dospívajících s mentálním postižením se často potýká s pocitem odmítnutí od zdravých vrstevníků, mnohdy se cítí odcizeně a nepříjatě. Obvykle se cítí dobře mezi svými spolužáky ve škole či na internátě. I z těchto důvodů by biblioterapeutický proces pro tuto cílovou skupinu žáků a v tomto prostředí měl probíhat odlišně nežli v jiných zařízeních. Jedním z důvodů je nižší schopnost percepce této cílové skupiny. Proto je nutné, aby

9 Informace ke vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami na portálu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy [online] na: <https://msmt.gov.cz/vzdelavani/13-informaceke-vzdelavani-zaku-se-specialnimi-vzdelavacimi> [cit. 2024-12-16].

biblioterapeutické aktivity pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami byly kratší a pestré, neboť se nedovedou příliš dlouho soustředit a dochází k rozptylování. Je vhodné kombinovat více forem práce se čtenářem v rámci biblioterapie, což se snadno uskutečňuje během individuální terapeutické práce s jednotlivým dětským čtenářem. U mladších žáků biblioterapie zahrnuje také nácvik samotné techniky čtení, ale i hlasité předčítání dětem. Zpravidla by měly tyto aktivity vždy být završeny kupříkladu kreslením, hrou, zpěvem, což vede ke snížení stresu a napětí. Je také nezbytné, aby biblioterapeut povzbuzoval žáky ke sdílení dojmů z četby a podporoval je v otevřenosti a sebevyjádření. Činnosti v rámci biblioterapeutického působení by měly být vytvářeny systematicky a různorodě. Součástí se mohou stát i filmové adaptace, soutěže, výstavy, divadelní představení.

Biblioterapeutická kniha by měla být pro žáky zdrojem učení a nástrojem, skrze něhož se učí mimo jiné vynalézavosti prostřednictvím dobrodružství v knize, ztotožnění se s hlavním hrdinou, jenž prožívá v knize složitosti osudu a náročné životní situace. Analýzou osudu z příběhu hlavního hrdiny, vyprávěním o jeho dobrodružstvích, se učí žít ve společnosti, v níž se často potýká s odmítnutím a nepřijetím, nepřátelstvím. Biblioterapie by měla směřovat k tomu, aby podporovala žáky v získávání základních životních dovedností. Jedním z možných témat pro biblioterapii, věnující se sociálním dovednostem, může být i přátelství, k němuž se pojí téma pomoci, soucitu, péče např. o sourozence, téma laskavosti (Borecka, 2001, s. 78–81).

V rámci našeho terénního výzkumu se ukázalo, že žáci se speciálními vzdělávacími potřebami potřebují pestrost, časté přestávky a vítají interaktivitu; je důležité biblioterapii prokládat dalšími aktivitami (například muzikoterapií, sdílením, hraním) a setkání by měla být hravá, akční a spíše kratší, neboť se žáci mohou potýkat s potížemi se soustředěním. Je důležité citlivě reagovat na jejich potřeby a přizpůsobit se jejich možnostem, a zároveň dbát na pevné hranice. Děti vítají příběhy o jiných dětských hrdinech a jejich dobrodružstvích, v rámci nichž překonávají určité překážky a potíže (šikana, rozvod rodičů, narození sourozence, nemoc rodičů, pobyt v nemocnici, stěhování a podobně). Monografií, která takové biblioterapeutické příběhy nabízí a osvědčila se nám, je například kniha od Marie Molické s názvem *Příběhy, které léčí*. Výběr biblioterapeutické literatury je zejména v případě dětí se speciálními vzdělávacími potřebami vhodné konzultovat s dalšími odborníky, jako jsou dětské psychologové, terapeuti a speciální pedagogové.

Setkání s biblioterapií pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami v Základní škole Zlín, Mostní

Základní škola Zlín, Mostní se zaměřuje na vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Biblioterapeutická setkání, která se konala právě zde,

probíhala po domluvě se speciální pedagožkou v rámci čtenářského kroužku, vždy za její přítomnosti a supervize. První setkání, které se konalo v prostorách školy, proběhlo 22. května 2024 a mělo seznamovací charakter, v rámci něhož jsme se na sebe s dětmi i s paní pedagožkou naladili. Následovala další dvě (29. května a 12. června v témže roce). Po každém sezení proběhla konzultace o dalším průběhu a zpětná vazba ze strany supervize.

Setkání začínala pokaždé společným sezením v kruhu, v němž děti prostřednictvím „mluvícího kamene“ sdílely svá jména, aktuální pocity i přání. Cílem bylo podpořit jejich otevřenost, pocit bezpečí a přijetí. Následovalo předčítání z monografie *Příběhy, které léčí* (Marie Molická) či dalších knih, zejména *Dívka s havraními křídly* (Tereza Kramerová). Texty napomáhaly identifikaci s hrdiny příběhů, otevíraly emoce a nabízely prostor k uvědomění. Atmosféru setkání bylo někdy třeba citlivě odlehčit a zakončit pozitivně, což vnímám jako něco, co je klíčový prvek biblioterapie – aby měla podpůrný efekt a měla vždy dobrý konec (podobně, jako dobrý konec ve vybrané knize).

Důležitým prvkem byla interaktivita, zapojení dětí do výběru textů a prokládání četby dalšími aktivitami, zejména muzikoterapií a vedenými relaxacemi. Tyto činnosti podporovaly zklidnění, koncentraci a uvolnění. Přestože někdy bylo obtížné udržet pozornost žáků a musela do průběhu lehce zasahovat paní pedagožka, ukázalo se jako přínosné pracovat hravě, adaptabilně a s důrazem na jasná pravidla, respekt a laskavé prostředí. Podpůrným prvkem byla i aromaterapie, která přispěla k uvolnění, klidné atmosféře.

8.3 Biblioterapie pro psychiatrické pacienty léčící se se závislostí na alkoholu

Podle Lidmily Vášové biblioterapie může být velmi vhodná jako terapeutický nástroj prevence ohrožení duševního zdraví, například v takovém případě, kdy žijí lidé společně ve stejných životních podmínkách. Může se jednat kupříkladu i o léčebné, výchovné nebo pečovatelské zařízení, tedy například o psychiatrickou léčebnu. V takových zařízeních může knihovník či biblioterapeut přispět prostřednictvím své činnosti k péči o duševní zdraví (Vášová, 1995).

To, jakým způsobem lze využít biblioterapeutické působení v prostředí psychoterapie a psychiatrie, je neoddelitelné od toho, jaký léčebný cíl shledáváme u daného člověka, jenž terapii absolvuje. Význam biblioterapie v psychoterapeutické péči lze popsat jako prostředek ke zmírnění vnějších i vnitřních nepříznivých vlivů prostřednictvím četby. Zároveň slouží k podpoře a posilování pozitivních a zdravých podnětů, které čtení přináší. V rámci psychoterapeutické a psychiatrické péče je biblioterapie vhodná pro pacienty, jež se nacházejí ve

složitých životních etapách a krizích a v případě, že se člověk potýká s náročným duševním prožíváním (Kováčová, Valešová Malecová, 2018).

Mezi taková náročná životní období, nemoci a potíže, s nimiž se každý z nás může v životě setkat, patří závislost. Mezi nejčastěji uváděné znaky závislosti patří podle Karla Nešpora silná touha či pocit puzení užívat některou z návykových látek (v našem případě lze hovořit o alkoholu). Bažení, jež je v angličtině nazýváno jako *craving*, působí na člověka tak, že zhoršuje jeho schopnost sebeovládání a je spouštěno buď zevními spouštěči, jako je rizikové prostředí či vnitřními spouštěči, jimiž mohou být únava či nuda, nepříjemné emoce, osamělost. Dle Americké psychiatrické asociace pacient, který vykazuje nejméně tři ze sedmi příznaků, může být diagnostikován jako osoba závislá. Mezi tyto příznaky podle Karla Nešpora patří:

- „*růst tolerance*;
- *odvykací příznaky po vysazení látky (alkoholu)*;
- *přijímání látky (alkoholu) po delší dobu či ve větším množství, než měl člověk v plánu*;
- *dlouhodobá snaha nebo jeden či více pokusů omezit a ovládat přijímání látky*;
- *trávení velkého množství času užíváním a obstaráváním látky či zotavováním se z jejích účinků*;
- *zanechání sociálních, pracovních a rekreačních aktivit v důsledku užívání látky (alkoholu) či jejího omezení*;
- *pokračování užívání látky (pití alkoholu) navzdory dlouhodobým nebo opakujícím se sociálním, psychologickým nebo fyzickým potížím, jichž si je člověk vědom a jež jsou zhoršovány či způsobeny užíváním látky (alkoholu)*“ (Nešpor, 2018).

Mezi faktory, jež podílejí na tom, že závislost u člověka může vzniknout, patří podle Slavomila Fischera a Jiřího Škody: „... *genetické predispozice; biologicky podmíněná predispozice; psychické faktory a společenské prostředí, v němž se daná osoba pohybuje*“ (Fisher, Škoda, 2024).

Léčba závislosti na alkoholu probíhá podle Národního zdravotnického informačního portálu buď ambulantní formou u psychiatra, adiktologa nebo v rámci navštěvování denních stacionářů zaměřených na léčbu alkoholové závislosti, nebo rezidenční formou prostřednictvím krátkodobé či střednědobé hospitalizace v psychiatrických nemocnicích (například Psychiatrická nemocnice v Kroměříži, Psychiatrická nemocnice v Opavě), detoxifikace a účasti na terapeutických komunitách.¹⁰

¹⁰ Více viz informace o závislosti na alkoholu na portálu Státního zdravotního ústavu na <https://www.nzip.cz/clanek/775-zavislost-na-alkoholu-lecba> [cit. 2024-12-27].

Podle psychiatra a odborníka na závislosti Karla Nešpora je nutné využívat během léčby závislosti více postupů, měla by však podle něj být zpravidla dlouhodobá a intenzivní. Mezi doporučené prvky léčby patří mimo jiné skupinová terapie, socioterapeutický klub, rodinná terapie, psaní deníku, nácvik dovedností, fyzická aktivita, jóga a čchi-kung, psychodrama, psychopantomima, relaxační techniky, jóga smíchu, mindfulness, muzikoterapie a další. Karel Nešpor zmiňuje také svépomocné a studijní materiály. Nejvíce zásadní je posilování motivace klienta správnou a empatickou formou (Nešpor, 2018).

Skrze zmíněné svépomocné a studijní materiály a texty se dostáváme k informativní funkci biblioterapie. Biblioterapie by podle Jiřiny Kudelové měla mít povahu zejména příručkové literatury, s informativní funkcí. Mělo by se jednat o literaturu, která mimo jiné přináší informace o tom, jaké jsou možnosti a cesty léčby. Tento typ biblioterapeutické literatury je vhodný také pro členy rodiny závislých klientů. Doporučuje se také beletristická literatura, která obsahuje příběhy lidí potýkajících se se závislostí na alkoholu. Tento typ textů má vynikající využití během biblioterapie probíhající ve skupinové formě (Kudelová, 2019).

Literatura určená pro biblioterapeutické působení může pomoci lidem potýkajícím se se závislostí nalézt zpět ztracenou půdu pod nohama, jistotu v životě a v sobě samých, a kontrolu nad svým chováním. V již zmíněné biblioterapeutické databázi BiblioHELP je možné nalézt inspiraci na biblioterapeutickou literaturu, například se jedná k knihy *Slepičí polévka pro duši na rozcestí* od Jacka Canfielda; *Až na dno* od autora Jaroslava Skály; *Když někdo blízky pije* od autorů Marlyse Tschui a Claude Ühlinger.

Ze zkušeností nabytých během terénního testování můžeme dodat, že často je obecně pro tuto cílovou skupinu klientů doporučována četba monografie *Zápisník alkoholičky* od Michaely Duffkové. Právě tento titul zde pacientky čtou v rámci biblioterapie, která probíhá svépomocnou formou na psychiatrickém oddělení a je jimi vnímána jako velmi přínosná a podpůrná. Po konzultacích s psycholožkou, jež pracuje s klientkami na oddělení, i z dat získaných v přípravné fázi, jsme však došli k závěru, že bude vhodnější nabídnout klientkám v rámci naší spolupráce jinou biblioterapeutickou literaturu – takovou, která není přímo spojena s tématem závislosti.

Setkání s biblioterapií pro pacientky na psychiatrickém oddělení pro léčbu závislostí, Psychiatrická nemocnice v Opavě

Psychiatrické oddělení je určeno pro dospělé ženy s alkoholovou závislostí. Je zde velmi přísný režim a pacientky mohou podstoupit detoxikaci, aby zmírnily

abstinenční příznaky, a poté se zapojit do tří měsíčního psychoterapeutického programu. Denní program je velmi pestrý: komunitní a psychoterapeutická sezení, relaxační techniky, jóga, arteterapie, biblioterapie, psychogymnastika, keramika či textilní dílny. Po ukončení léčby mají ženy možnost účastnit se klubových setkání, rekondičních pobytů či stabilizačních programů, které podporují udržení abstinence. Léčba je zde vystavěna na několika pilířích, z nichž jedním je právě onen pevný řád.

Spolupráce s psycholožkou Terezou Bilik byla během terénního výzkumu klíčová. Poskytovala supervizi při testování biblioterapeutického programu a vedla úvodní konzultace o fungování oddělení, specifikách práce s touto cílovou skupinou a možnostech využití biblioterapie. Díky těmto setkáním bylo možné získat také informace o pacientkách. Konzultace probíhaly vždy před zahájením programu a následně i po jeho ukončení, což pomáhalo průběžně hodnotit a upravovat svůj přístup.

Příprava v květnu 2024 trvala přímo na oddělení několik dní, aby bylo možno lépe porozumět prostředí, chodu oddělení i potřebám pacientek, které zde procházejí náročnou léčbou. Úvodní biblioterapeutická setkání byla zaměřena především na navázání kontaktu a vytvoření bezpečného prostoru, jenž je nezbytný pro hlubší terapeutickou práci. Při prvním setkání jsme pracovali s jemným textem *Byl jednou jeden strom*, po jehož předčítání následovalo sdílení prostřednictvím „mluvíčního kamene“. Reakce žen byly různorodé, od pobavených až po velmi emotivní, což představovalo cennou zpětnou vazbu k volbě textu i práci s hlasem. Následná arteterapie, během níž pacientky formou kresby vyjadřovaly své dojmy a očekávání, pak umožnila získat hlubší vhled do jejich prožívání a potvrdit přínos propojení biblioterapie, výtvarného vyjadřování a relaxačních technik.

V červnu jsme na základě odborných konzultací upravili podobu programu a začali pracovat v menší, dobrovolně složené skupině čtyř žen. Setkání probíhala v klidnější terapeutické místnosti, která poskytovala potřebné soukromí a podpořila vznik bezpečné atmosféry. Kratší literární texty (například Paula Coelho, Willa Bowena či Daniely Fischerové) se ukázaly jako vhodnější pro práci se skupinou – umožňovaly pružně reagovat na aktuální potřeby pacientek a udržovat jejich pozornost. Každé setkání doprovázely relaxační techniky zaměřené na dech a zklidnění, které usnadňovaly integraci zážitků z četby. Zásadním zjištěním byla také role struktury a prostředí: jasně vymezený rámec programu a klid místnosti významně přispívají k pocitu bezpečí. Uzavírání setkání v kruhu sdílení vytvářelo prostor pro reflexi, oceňování pokroku i vzájemné posilování důvěry.

Létní setkání (2. července a 6. srpna) se nesla v klidném, ale hluboce reflektivním duchu. Pacientky oceňovaly kombinaci čtení, relaxací a tichých

momentů, které umožňovaly vstup do vlastního nitra. Silnou odezvu měla zejména kniha *Příběhy štěstí*, jež podporovala práce s osobní minulostí, posilovala naději a motivaci k abstinenci. Postupem času docházelo i k přirozenému prohlubování vztahů — sdílení bylo velmi otevřené a někdy se objevovaly i momenty, kdy pacientky citlivě reagovaly na mé vlastní nejistoty, což vztahovou dynamiku obohatilo o vzácný rozměr vzájemnosti. Loučení bývalo emocionálně silné a ukazovalo, jak důležitý byl pro ženy bezpečný prostor, který biblioterapie poskytovala. V rámci reflexe jsme identifikovali optimální délku sezení (cca 60 minut) a zvažovali možné rozšíření programu o další metody, jako jsou mindfulness, tvůrčí psaní či dramaterapie. Pacientky samy vyjádřily přání zažít biblioterapii také v přírodním prostředí, které by posílilo pocit klidu a vnitřního uvolnění. Celá zkušenost představovala cenný vhled do terapeutického potenciálu biblioterapie i do významu jejího citlivého uzavírání, které zajišťuje emoční bezpečí všech zúčastněných.

9 Doporučení pro cílové skupiny

Každá cílová skupina má svá specifika, své příznačné potřeby, které se liší a je nutné je zohlednit a respektovat. S každou cílovou skupinou je nutné pracovat během biblioterapie rozdílně a zároveň je velmi důležité vnímat každého člověka individuálně a přistupovat k němu lidsky. V případě provedeného výzkumu jsme pracovali vždy se skupinou klientů – nejednalo se tedy o individuální biblioterapii, ale pokaždé šlo o biblioterapii skupinovou, jež s sebou nese své jedinečné vlastnosti. Protože každá cílová skupina je rozdílná, i biblioterapeutické působení na každou z nich bylo odlišné.

Přesto lze uvést několik obecných doporučení, která vyplývají z provedeného výzkumu. Nejvíce vychází ze zjištění získaných během práce s cílovou skupinou pacientek léčících se se závislostí na alkoholu na psychiatrickém oddělení.

Z našich zjištění lze konstatovat, že je **zpravidla vhodnější, když je skupina účastníků menší**, což umožňuje vytvoření intimní, bezpečné atmosféry a zachování potřebného soukromí. Ideální počet klientů je **4–6 účastníků**, a v některých případech by bylo vhodnější zvolit **individuální formu biblioterapie** (zejména v případě biblioterapie pro cílovou skupinu seniorů). Čím menší skupina klientů je, o to více lze jít postupně do hloubky a působit skutečně terapeuticky. Pakliže je skupina větší, můžeme hovořit spíše o relaxačních účincích biblioterapie, jež má spíše podobu besedy či čtenářského kroužku. Vhodné je nejprve uskutečnit tzv. **seznamovací sezení**, v rámci něhož se lze vzájemně poznat a seznámit se i s biblioterapií jako takovou.

Stěžejní a zcela nezbytné je v případě biblioterapeutické práce vnímat jako prioritu **vytvoření bezpečného prostoru**, neboť z našich pozorování vyplývá, že pocit bezpečí je hlavním předpokladem a podmínkou úspěšné terapie. Základem je budování důvěry, která je podstatou dobrého terapeutického vztahu. K pocitu bezpečí přispívá dobře zvolený prostor pro biblioterapii, jenž by měl nabízet dostatek soukromí, a také **osobnost biblioterapeuta**, který by měl být citlivý, rozvážený, klidný, lidský, vyrovnaný, emocionálně zralý, vyčkávající, trpělivý, soucitný a empatický. Rovněž by měl mít hlubokou znalost vhodné biblioterapeutické literatury (zde shledáváme jako nesmírně přínosné propojení biblioterapie do kontextu knihovnictví) a měl by být psychoterapeuticky vzdělaný.

Důležité je se na každé setkání precizně připravit a pečlivě zvolit biblioterapeutickou literaturu. Je potřebné brát v potaz individualitu každého člověka, přihlídnout k jeho životnímu příběhu i k situaci, v níž se právě nachází. Je vhodné žádat o zpětnou vazbu v průběhu setkání.

Jako vhodné se ukázalo **předčítání kratších příběhů**, které jsou pozitivně a motivačně laděné, zároveň obsahují hluboká poselství a příležitost k zamyšlení, uvědomění a sebereflexi.

Ukázalo se, že vliv na průběh biblioterapeutického sezení má celá řada aspektů, jako je prostředí, osobnost terapeuta, velikost skupiny, výběr literatury, délka setkání, schopnost soustředění, hlasitost předčítání i vnitřní jistota a pevnost terapeuta, schopnost jeho empatie a naladění se na danou skupinu klientů.

Osvědčilo se nám uspořádat biblioterapeutické setkání tímto způsobem:

- Přivítání se v kruhu, uprostřed něhož může být postavena hořící svíčka, aromalampa, kámen a další podpůrné prvky. K přivítání a sdílení v kruhu lze využít tzv. „mluvící kámen“, který je poslán po kruhu a pokud to tak kdokoli z přítomných účastníků cítí, může hovořit.
- Četba vhodně vybraných biblioterapeutických textů a následná zpětná vazba účastníků, s přestávkami k integraci a doprožití, vstřebání pocitů a dojmů.
- Připravenost pozměnit program na základě naslouchání zpětným vazbám a vnímavého nacítění na aktuální potřeby klientů.
- Doplnění biblioterapie o další terapeutické a relaxační aktivity, jako je arteterapie, muzikoterapie, aromaterapie, relaxace a imaginace.
- Dostatek času a prostoru na dokončení a rozloučení, závěrečné sdílení v kruhu. Vhodné je také zmínit, co mohou očekávat klienti například příště, na co se mohou těšit, zeptat se jich na jejich přání a požádat je o zpětnou vazbu. Součástí by měl být také rozhovor o přečteném textu.

Můžeme konstatovat, že biblioterapii je žádoucí propojovat s dalšími druhy terapií a metod, jako je arteterapie, muzikoterapie, relaxační techniky, aromaterapie, práce s obrázkovými kartami a podobně. Zejména se nám ukázala jako velmi přínosná arteterapie, která se může stát vhodným způsobem, jak lze získat zpětnou vazbu. Aromaterapie napomáhá vytvořit laskavou, příjemnou a podpůrnou atmosféru a podporuje biblioterapeutické účinky. Relaxační techniky mohou napomoci k integraci prožitků během předčítání biblioterapeutické literatury a přispět k žádoucímu uvolnění, zklidnění.

Velmi zásadní je umět zacházet s emocemi, které se mohou během biblioterapeutického procesu vynořit. Ukázalo se nám, že není vždy nutné zasahovat do procesu, ale vhodnější je vytvořit prostor pro to, aby klient mohl emoce prožít, dovolil si je uvolnit, odžít tak dlouho, jak potřebuje a cítí, bez tlaku a spěchu, v bezpečí kruhu. Vždy by měly být klientům k dispozici kapesníky a měli by cítit, že je jim umožněno upřímně sdílet a otevřít cokoli, co prožívají, bez hodnocení a posuzování. K tomu je nutné, aby sám terapeut byl emocionálně zralý, aby on sám dovedl zdravě pracovat se svými emocemi a uměl být s emocemi druhých, empaticky a citlivě. Zároveň je nezbytné pracovat také s tématem hranic, neboť může dojít k emocionálnímu zahlcení a vyčerpání. Je důležité dbát na psychohygienu a nacházet rovnováhu mezi empatií a odstupem.

S tím souvisí cenné zjištění o tom, že rámec je nezbytný. Režim a pevně nastavené hranice, i časové, umožňují pocítit klientům i terapeutovi oporu a přinášejí do programu jasnost, pevnost, možnost spolehnout se na určité vymezené (kupříkladu) časové hranice. Režim je navíc jedním z hlavních nástrojů pro léčbu závislostí. Hranice napomáhají také předcházet zmíněnému zahlcení a vyčerpání biblioterapeuta.

Méně je někdy více. Někdy mnoho podnětů, spoustu slov a mnoho aktivit je spíše na škodu než k užitku. Během biblioterapie se ukázalo jako žádoucí i na chvíli se zastavit, ztišit, pobýt v tichu a nechat vše v sobě doznít a působit. Zpomalení, čisté bytí a ticho jsou obecně v dnešním světě vzácné a zjistili jsme, že právě ony mohou léčit.

Cílený výběr literatury podle specifík cílové skupiny:

- *Senioři:* Doporučují se texty s jednoduchou syntaxí, opakovaně čtené oblíbené příběhy, které přinášejí pocit jistoty a opory. Relaxační, oddechová literatura může podpořit socializaci a zlepšit náladu.
- *Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami:* Kombinace literatury s dalšími aktivitami, jako je kreslení či dramatizace, může zlepšit vnímání textu a posílit jejich socializační dovednosti.

- *Psychiatrickí pacienti*: Literatura by měla být zaměřena na podporu zvládání emocí, měla by v sobě zahrnovat identifikační funkci a měla by být zacílena na zmírnění stresu a úzkosti, posilování pozitivního myšlení.

Propojení s dalšími terapeutickými metodami:

- Využití arteterapie, muzikoterapie a relaxačních technik zvyšuje účinnost biblioterapie.
- Kombinace s aromaterapií nebo terapeutickým psaním deníku může obohatit terapeutické účinky.

Kladení důrazu na terapeutický vztah:

- Důvěra mezi klientem a terapeutem je klíčová. Je nezbytné zajistit bezpečné prostředí, respektovat individualitu a empaticky reagovat na potřeby klienta.

Individualizace přístupu:

- Program by měl být přizpůsoben věku, schopnostem a aktuálnímu psychickému a fyzickému stavu klienta. Například děti ocení interaktivní přístupy a kreativní zpracování literárních děl.

Výběr prostředí:

- Terapie by měla probíhat v klidném a soukromém prostředí, které podporuje koncentraci a uvolnění.

Integrace biblioterapie v komunitních knihovnách:

- Knihovny mohou být komunitními centry, v nichž se knihovníci stávají průvodci biblioterapií. Spolupráce s terapeuty a lékaři je pro úspěch programu klíčová.

Vzdělávání odborníků:

- Zajištění vzdělávacích kurzů a workshopů pro knihovníky, učitele a terapeuty pro efektivní využití biblioterapie v různých prostředích.

DOPORUČENÍ PRO APLIKACI BIBLIOTERAPIE

Specifikace biblioterapeutického programu pro vybrané cílové skupiny

PACIENTKY NA PSYCHIATRICKÉM ODDĚLENÍ (ZÁVISLOST NA ALKOHOLU)

Doporučená skupina 4-6 účastníků
Příklady knih: Jako feka, jež plyne (P. Coelho), Příběhy štěstí (Will Bowen), Andělé v mých vlasech (L. Byrne)
Doporučená délka setkání: 60 minut
Biblioterapeutické texty pozitivní, motivační, podporující sebeúctu, sebelásku, probouzení vnitřní síly a odhodlání, nabízející inspiraci, hluboká zamyšlení a sebezpoznání, i možnost emocionální katarze
Důraz na bezpečí, důvěrnost, sdílení, prostor pro uvolnění emocí i integraci
Možnost doplnit o arteterapii, relaxační techniky a aromaterapii.

DĚTI SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI

Biblioterapeutické texty odpovídající věku, schopnostem a zdravotnímu stavu dětí.
Příklady knih: Příběhy, které léčí (M. Molická), Divka s havraními křídly (T. Kramerová)
Vedení hravou formou, případně propojit četbu s dalšími aktivitami, muzikoterapií, relaxací a sdílením v kruhu.
Délka terapie maximálně do 45 minut, spíše kratší
Udržení kratších časových úseků proložených dalšími aktivitami a kreativními činnostmi, s ohledem na schopnost koncentrace dětí.
Důraz na pohodlí a uvolnění

KLIENTI DOMOVA PRO SENIORY

Doporučena je individuální biblioterapie pro jednoho klienta nebo biblioterapie formou besedy
Příklady knih: Slepíci polévka pro duši (J. Canfield), knihy od B. Ferrera, Duhová jiskra (D. Fischerová).
Literatura srozumitelná, inspirativní, pro zvědomění a zpracování životních zkušeností, odlehčená, humorná, veselá a relaxační
Pomalejší tempo a dostatek času na sdílení a povídání
Délku programu přizpůsobit zdravotnímu stavu klientů, režimu a podmínkám domova pro seniory i doporučením pečujícího personálu.
Pohodlné sezení

Autorka: LYŠŇKOVÁ, Tereza, *Aplikace biblioterapie pro vybrané cílové skupiny*, Online. Diplomová práce, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě. Dostupné z: <https://is.slu.cz/th/ouufm/>.

Obrázek 1: Doporučení pro aplikaci biblioterapie

Podpora sebevyjádření klientů:

- Biblioterapie může pomoci lidem zpracovat jejich emoce a zkušenosti prostřednictvím příběhů, což podporuje jejich duševní pohodu.

Následná aplikace biblioterapie v Knihovně Bedřicha Beneše Buchlovana v Uherském Hradišti

Veškerá zmíněná doporučení a poznatky jsme měli možnost následně uplatnit během setkání pro seniory – čtenáře Knihovny Bedřicha Beneše Buchlovana v Uherském Hradišti v pobočce v Kasárnách v listopadu 2025. Akce nesla název *Léčivé setkání s knihou* a součástí něho bylo také kreativní tvoření, relaxace a muzikoterapie. Setkání se zúčastnili čtenáři knihovny, kteří o něj projevíli zájem. Realizované setkání s prvky biblioterapie nám potvrdilo, že toto směřování má hluboký smysl a potenciál. Účastníci se aktivně zapojovali do sdílení příběhů, reflexí i společné relaxace a bylo pro nás nesmírně obohacující sledovat, s jakou otevřeností přijímali literární text, tvořivou práci i jemné techniky zklidnění. Na závěr setkání vyjádřili zpětnou vazbu, v níž zaznívala spokojenost, zklidnění, zamýšlení, zpomalení a snížení pocitu osamělosti. Možnost vést toto setkání – a to, že nám bylo v knihovně umožněno biblioterapii prakticky realizovat – shledáváme jako krok a směr, jakým je možné se dále ubírat v prostředí veřejných knihoven a rozvíjet tuto oblast dále.

Tato zkušenost navíc ukázala, že i tam, kde není možná systematická a dlouhodobá práce s konkrétními cílovými skupinami s příslušnou supervizi, mají potenciál pomoci i jednorázové (nebo opakované) akce, které sice nemohou jít do terapeutické hloubky, ale přesto mohou být nápomocné a ozdravné. Biblioterapie je proto vhodná pro veřejné knihovny, které mohou zajistit nezbytné odborné proškolení knihovníků a může být realizována v míře, která ještě nevyžaduje odbornou supervizi. Do budoucna je určitě zajímavé více prozkoumat další spolupráci s knihovníky zejména s psychology a psychoterapeuty, a to například s profesními sdruženími a organizacemi, které by v knihovnách mohly získávat potřebnou praxi pro své členy, čímž by pak knihovny naopak mohly rozšířit a zpestřit nabídku svých akcí a aktivit pro čtenáře i širší skupinu uživatelů, a tím také dále rozvíjet komunitní funkci knihoven a jejich sociální roli.

10 Budoucnost biblioterapie v českých veřejných knihovnách

Biblioterapie v sobě nese tichou sílu slova – sílu, která dokáže otevřít srdce, zrcadlit vnitřní svět člověka a jemně jej vést k proměně. V kombinaci s dalšími prvky, ať už jde o aromaterapii, práci s dechem, arteterapií, muzikoterapií či prosté lidské sdílení, se z ní stává prostor, kde může být člověk plně přítomen sobě

samému i druhým. Každé čtené slovo, každá vůně či rozhovor se tak stávají nitkami, z nichž se splétá proces porozumění, přijetí a uzdravování.

Rozhovor o přečteném textu pak představuje most mezi světem příběhu a světem prožitku. V něm se může postupně rodit důvěra, vynořují se otázky i odpovědi, a znovu se objevuje to, co bylo dosud skryté. Skrze sdílení může klient nalézat vlastní hloubku, nový úhel pohledu, i pocit, že na své cestě není sám. Biblioterapie se tak stává jemným doprovodem na cestě k duševní rovnováze – setkáním s příběhem, ale především setkáváním sám se sebou.

Je patrné, že biblioterapie je disciplína s mnoha tvářemi – od psychologické a pedagogické až po uměleckou a kulturní. V její podstatě však stále zůstává to nejjednodušší a zároveň nejhlubší: vztah člověka a knihy. Knihovny v tomto vztahu hrají nezastupitelnou roli. Jsou to tichá, ale zároveň živá místa, kde se slova setkávají s lidmi, kde se uchovává paměť i naděje, kde se rodí prostor pro ztišení, objevování i sdílení. Síla knihoven spočívá nejen v množství dokumentů, které uchovávají, ale především v možnosti setkávání – člověka s textem, s druhými i se sebou samým. V rukou vnímavého knihovníka se knihovna může stát bezpečným a inspirujícím prostorem, kde biblioterapie nachází své přirozené místo. Knihovník se tak stává nejen průvodcem po světě literatury, ale i prostředníkem porozumění a podpory. Biblioterapie v prostředí knihoven má podle nás obrovský potenciál – může obohatit komunitní život, nabídnout prostor pro sdílení zkušeností, zmírnit pocity osamělosti a poskytnout lidem cestu, jak skrze příběh lépe rozumět sobě i světu kolem. Knihovna se tak může proměnit v místo, kde se kniha stává mostem, který spojuje, uzdravuje a otevírá nové možnosti.

Biblioterapie umožňuje propojit znalosti různých oborů a zároveň otevírá dveře k laskavému a bezpečnému prostoru, kde se může čtenář skrze text dotknout vlastních emocí a životních příběhů. Právě knihovny v tomto procesu hrají nezastupitelnou roli. Jsou místy, kde se literatura stává přístupnou pro každého a kde se velice přirozeně vytváří prostor pro vzdělávání, sdílení a taktéž posilování duševní odolnosti, přičemž knihovníci a informační pracovníci jsou těmi, kdo nabízí přehled v literatuře. Biblioterapie tak není jen terapeutickým nástrojem, ale i cestou, jak právě knihovny mohou aktivně přispívat k mentální resilienci a digitálnímu wellbeingu jednotlivců, komunit i celé společnosti.

Použité zdroje

BAUTSZ-SONTAG, Anna (2015). *Literatura w terapii: warsztaty otwarte*. Wydanie I. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, NR 3364. ISBN 978-83-8012-759-3.

BÉRES, Judith (2015). Bibliotherapy & Creative Writing for Talented Disadvantaged Youth. In *Proinflow: časopis pro informační vědy*. [online]. Brno: Katedra informačních studií a knihovnictví, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, roč. 7(2), č. 5 [cit. 2024-11-06]. Dostupné z: <https://journals.phil.muni.cz/proinflow/article/view/2015-2-2/15435>

BREMS, Christiane (2018). *Dětská psychoterapie a poradenství: komplexní průvodce*. Vydání první. V Praze: Stanislav Juhaňák – Triton. ISBN 978-80-7553-510-8.

BORECKA, Irena (2001). *Biblioterapia. Teoria i praktyka*. Varšava: Poradnik.

BUBENÍČKOVÁ, Petra (2023). *Biblioterapie v pedagogické a knihovnické praxi*. Praha: Fraus. ISBN 978-80-7489-888-4

DOMBROVSKÁ, Michaela (2024). Informační hygiena: výzva a příležitost pro knihovny In TIMKO, Marek (ed.) *Kompendum knihovnictví 3*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě. [PDF, online]. ISBN: 978-80-7054-346-7. Dostupné z: <https://www.msvk.cz/o-knihovne/publikacni-cinnost/> [cit. 2025-11-11].

FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA (2014). *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5046-0.

HÁNDLOVÁ, Olga (2006). *Využití biblioterapie v zátěžových situacích*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Mgr. Petr Škyřík.

HAVLOVÁ, Jaroslava (2023). čtenářství. In *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2024-12-05]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000004068&local_base=KTD.

HOLCZEROVÁ, Vladimíra a Dagmar DVOŘÁČKOVÁ (2013). *Volnočasové aktivity pro seniory*. 1. vydání. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4697-5.

KOŠANOVÁ, Martina (2018). Biblioterapie: Biblioterapie a biblioterapeutická praxe v SVK Plzeňského kraje. In *Čtenář: Měsíčník pro knihovny* [online]. Kladno: Středočeská vědecká knihovna v Kladně, 70(9), s. 303–307. [cit. 2024-12-03]. Dostupné z: <https://svkkl.cz/ctenar/clanek/2670>

KOVÁČOVÁ, Barbora a Barbara VALEŠOVÁ MALECOVÁ (2018). *Biblioterapia v ranom a predškolskom veku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN 978-80-223-4487-6.

KRATOCHVÍL, Stanislav (2005). *Skupinová psychoterapie v praxi*. 3., doplněné vydání. Praha: Galén. ISBN 80-7262-347-8.

KRUSZEWSKI, Tomáš (2008). Biblioterapie – léčba četbou. *Čtenář: Měsíčník pro knihovny* [online]. Kladno: Středočeská vědecká knihovna v Kladně, roč. 60, č. 7-8. Dostupné z: <https://svkkl.cz/ctenar/clanek/2567>. [cit. 2024-11-07].

KUDELOVÁ, Jiřina (2019). *Biblioterapie* [online]. Studijní opora. Opava: Slezská univerzita v Opavě. [cit. 2024-12-08].

KŘIVOHLAVÝ, Jaro (1987). Psychologie v praxi: biblioterapie. In *Československá psychologie*, roč. 31, č. 5.

LYSOŇKOVÁ, Tereza (2025a). *Aplikace biblioterapie pro vybrané cílové skupiny*. Diplomová práce. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, 2025. Dostupné z: <https://is.slu.cz/th/ouufm/>. Vedoucí práce Michaela Dombrovská.

LYSOŇKOVÁ, Tereza (2025b). Biblioterapie a její léčivé působení na seniory a dětské čtenáře. In *Knihovna: knihovnická revue*, roč. 36, č. 1. ISSN 1801-3252.

LYSOŇKOVÁ, Tereza (2025c). Biblioterapie: Když knihy mají moc uzdravovat lidskou duši. In *Knihovna plus: knihovnická revue*. [online], 2025, č. 1. ISSN 1801-3252. Dostupné z: <https://knihovnaplus.nkp.cz/archiv/2025-01/historie-a-soucasnost/biblioterapie-kdyz-knihy-maji-moc-uzdravovat-lidskou-dusi>.

MATRAS-MASTALERZ, Wanda (2024a). *Biblioterapia: Definicje biblioterapii, rodzaje tekstów*. Krakow. (Výukový materiál k přednášce o biblioterapii.)

MATRAS-MASTALERZ, Wanda (2024b). *Bajkoteria w nowoczesnym procesie edukacji, wychowania i terapii*. Krakow. (Výukový materiál k přednášce o biblioterapii.)

MATRAS-MASTALERZ, Wanda (2024c). *Perspektywa*. Kraków. Výukový materiál k přednášce o biblioterapii. (Autorský překlad z polského jazyka do českého jazyka.)

MÍLEK, Petr (2023). *Základy poradenství a úspěšného jednání: Pohádky a sny*. Zlín. Skripta k poradenskému výcviku.

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY (MŠMT). Informace ke vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami [online]. Dostupné z: <https://msmt.gov.cz/vzdelavani/13-informaceke-vzdelavani-zakuse-specialnimi-vzdelavacimi> [cit. 2024-12-16].

MOORE, Thomas (2010). *Léčebná péče o duši: průvodce procesem uzdravení celé osobnosti*. 1. vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-782-4.

MÜHLPACHR, Pavel (2004). *Gerontopedagogika*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-3345-2.

NEŠPOR, Karel (2018). *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. 5., rozšířené vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1357-4.

PILARČÍKOVÁ-HÝBLOVÁ, Slávka (1997). *Biblioterapia*. Liptovský Mikuláš: Vlastným nákladem.

PLANKOVÁ, Jindra (2003). Knihovník. In *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR. [cit. 2024-11-29]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&docnumber=000000737&local_base=KTD.

POKORNÁ, Andrea (2010). *Komunikace se seniory*. 1. vydání. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3271-8.

REDDEMANN, Luise (2009). *Léčivá síla imaginace: na vnitřní zdroje zaměřená terapeutická práce s následky traumat*. 1. vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-530-1.

SLOWÍK, Josef (2007). *Speciální pedagogika*. Vyd. 1. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-1733-3.

SVOBODA, Pavel (2013). *Biblioterapie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Studijní opory. ISBN 978-80-244-3684-5.

ŠICKOVÁ-FABRICI, Jaroslava (2008). *Základy arteterapie*. 2. vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-408-3.

VÁŠOVÁ, Lidmila (1995). *Úvod do bibliopedagogiky*. Praha: Institut sociálních vztahů. ISBN 80-85866-07-2.

VÁŠOVÁ, Lidmila a Milena ČERNÁ (1989). *Bibliopedagogika*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN 80-04-24503-X.

VYMĚTAL, Jan (2003). *Úvod do psychoterapie*. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0723-3.

**Kompendium
knihovnictví
4**

Moderní metody digitálního vzdělávání

Zuzana Šidlichovská
Škoda Auto Vysoká škola o.p.s.
Mladá Boleslav
zuzana.sidlichovska@savs.cz

Abstrakt

Knihovny dlouhodobě zastávají důležitou pozici ve vzdělávacím systému jako tradiční centra přístupu k informacím, znalostem a kulturním zdrojům. V souvislosti s probíhající digitální transformací se v tomto kontextu stává stále aktuálnější téma digitálního vzdělávání. Kapitola ho popisuje včetně příkladů metod, systémů a přístupů, které mohou být využity v knihovnách i dalších organizacích. Nejprve je stručně vymezena role a význam vzdělávání v digitálním věku. Následně jsou představeny metody digitálního vzdělávání a detailněji pak přínosy e-learningu pro vzdělávání zaměstnanců i uživatelů knihoven. V poslední části kapitoly jsou blíže popsány metody *microlearningu* a *flipped learningu*, které reprezentují moderní vzdělávací přístupy vhodné pro podporu rozvoje knihoven.

Klíčová slova

celoživotní učení, digitální gramotnost, digitální věk, digitální vzdělávání, e-learning, e-learning v knihovnách, flipped learning, informační gramotnost, inovativní metody výuky, knihovny, vzdělávací instituce, kritické myšlení, microlearning, mikroučení, moderní vzdělávací přístupy, převrácené učení

Abstract

Libraries have long played an important role in the educational system as traditional centers for access to information, knowledge, and cultural resources. In the context of ongoing digital transformation, the topic of digital education has become increasingly relevant. The chapter describes this topic, including examples of methods, systems, and approaches that can be applied in libraries as well as in other organizations. Firstly, the role and significance of education in the digital age are briefly defined. The chapter then presents digital education methods and discusses in more detail the benefits of e-learning for the education of both library employees and users. In the final part, the methods of microlearning and flipped learning are described in greater depth, as they represent modern educational approaches suitable for supporting the development of libraries.

Key words

critical thinking, digital age, digital education, digital literacy, e-learning, e-learning in libraries, flipped learning, information literacy, innovative teaching methods, inverted learning, libraries, educational institutions, lifelong learning, microlearning, modern educational approaches

1 Úvod

Knihovny dlouhodobě zastávají ve vzdělávacím systému klíčovou pozici jako tradiční centra přístupu k informacím, znalostem a kulturním zdrojům, která podporují rozvoj informační gramotnosti, kritického myšlení, samostatného zájmového učení a celoživotního vzdělávání. Jejich funkce dnes sahá daleko za pouhé půjčování knih. Knihovny slouží jako multimediální centra, která nabízejí širokou škálu digitálních a tištěných materiálů i přístupy do online databází a vzdělávacích programů, čímž přispívají k otevřenému přístupu ke kvalitnímu vzdělání pro všechny věkové skupiny a sociální vrstvy. Knihovny také podporují pedagogickou činnost, například prostřednictvím organizování školení, studijních programů, workshopů či přednášek. Podílí se na rozvoji digitálních dovedností, čímž rozšiřují znalosti a posilují aktuálně potřebné kompetence v populaci. Navíc jsou místem, které (nejen u dětí) podněcuje čtenářskou gramotnost, kreativitu a zájem o poznání. V době digitální transformace a rychlého rozvoje technologií mohou mít knihovny nezastupitelnou roli a působit jako most mezi tradičním a moderním vzděláváním.

2 Role a význam vzdělávání v digitálním věku

Digitální věk přinesl řadu zásadních změn, které ovlivňují mnohé oblasti našeho každodenního života, včetně vzdělávání. Vzdělávací proces se v důsledku těchto změn stává nedílnou součástí celoživotního učení a tradiční formy vzdělávání jsou z důvodu potřeby neustálé aktualizace a rozšiřování znalostí i dovedností doplňovány o nové přístupy. Moderní technologie, sítě i různé digitální nástroje umožňují flexibilnější a dostupnější způsoby vzdělávání, čímž podporují možnosti snazší adaptability jednotlivců v rychle se měnícím světě. Tento proces se odehrává nejen na úrovni školského systému, ale i v širokém spektru neformálních a alternativních vzdělávacích aktivit.

Obdobně jako další společenské oblasti, i vzdělávání prochází digitální transformací, která zásadním způsobem mění nejen metody výuky a studia, ale i rámce a obsah vzdělávacích programů. Moderní technologie a digitální nástroje tak neovlivňují pouze způsob, jakým získáváme informace, ale také formy a obsah vzdělávání. Kromě toho se díky nim rozšiřují možnosti individualizace a personalizace vzdělávacích cest, což zvyšuje efektivitu a kvalitu vzdělávacího procesu v digitálním věku.

Jedním z hlavních přínosů digitálního vzdělání je rozšíření dostupnosti vzdělávacích příležitostí pro široké vrstvy populace. Dříve byly geograficky

a ekonomicky omezené, ale digitální platformy pomáhají překonávat tyto bariéry (Selwyn, 2022). Internetové kurzy, otevřené vzdělávací platformy a MOOC (Massive Open Online Courses) dávají příležitost ke vzdělávání komukoliv, kdo má přístup k internetu, což přispívá ke zvýšení sociální inkluze a demokratizaci vzdělávání (Kukulska-Hulme, 2025). Digitální technologie však neumožňují pouze rozšíření, ale také ke stále snadnější diferenciaci vzdělávacích cest i individuálnímu přístupu k obsahu.

Digitální vzdělávání s sebou ale přináší i řadu výzev. Patří mezi ně potřeba prověřovat kvalitu a relevanci obsahu. Obdobně jako jsou v digitálním věku schopnosti adaptability a resilience důležité v běžném životě, tak se schopnost ověřovat dostupné informace stává klíčovou v oblasti vzdělávání, jak dokládá např. studie *Průzkum dlouhodobého dopadu intervencí proti dezinformacím ve středním školství* (Nygren, 2025). Kromě toho je u uživatelů nutné koncepčně rozvíjet nejen počítačové dovednosti, ale i informační gramotnost (Dombrovská, 2018) a kritické myšlení (Berry, 2017). Dalším významným externím aspektem moderního vzdělávání, kterému je třeba věnovat pozornost z nové perspektivy, jsou legislativní výzvy spojené s autorskoprávní problematikou, ochranou soukromí a osobních údajů, kybernetickou bezpečností, digitální etikou a využíváním umělé inteligence.

3 Metody digitálního vzdělávání

Metody vzdělávání se v průběhu digitální transformace – obdobně jako všechny procesy – dynamicky rozvíjejí. S rozšiřováním moderních technologií i vstupem umělé inteligence do společenského prostoru se postupy vedoucí k efektivnímu přenosu znalostí a dovedností mění. Níže jsou uvedeny příklady metod digitálního vzdělávání, které jsou v současné době nově, nebo intenzivněji než dříve, využívány v praxi:

1. *E-learning* (elektronické učení) / *M-learning* (učení prostřednictvím mobilních zařízení)

E-learning je reprezentativní metodou digitálního vzdělávání, která umožňuje studentům absolvovat kurzy, moduly nebo celé programy prostřednictvím online platform. Tento přístup umožňuje studentům studovat vlastním tempem s přístupem k materiálům z libovolného místa. Kromě toho se ukazuje, že *e-learning* zvyšuje motivaci studentů díky interaktivním prvkům, jako jsou videa, kvízy nebo diskusní fóra. Studie analyzující

dopad interaktivních technologií na motivaci a zapojení vysokoškolských studentů v online kurzech prokázala výrazný nárůst motivace studentů (o 23 %) a retence znalostí (o 31 %) při využívání interaktivních online nástrojů (Guaña-Moya, 2024). Přístupnost umocňuje tzv. *m-learning*, neboli mobilní učení, které využívá chytré telefony, tablety a další přenosná zařízení k přístupu ke vzdělávacím materiálům kdykoliv a odkudkoliv. Výhodou je schopnost začlenit vzdělávání do každodenního života uživatelů, čímž se zvyšuje jejich motivace k učení (Pedraja-Rejas, 2024).

2. *Blended learning* (kombinované vzdělávání)

Tato metoda kombinuje tradiční prezenční výuku s online vzdělávacími aktivitami. Osobní kontakt s vyučujícím ve spojení s online prostředím poskytuje flexibilitu i možnost interakce (Han, 2023). Model *blended learningu* je zvláště efektivní při potřebě hlubšího porozumění tématu a při rozvoji dovedností prostřednictvím syntézy různých výukových formátů, metod a technik.

3. *Gamifikace* (herní principy ve vzdělávání)

Začleňování herních prvků do vzdělávacího procesu podporuje zapojení studujících do výuky prostřednictvím odměn, soutěží a herních mechanik s cílem zvýšit motivaci, angažovanost a také vytrvalost účastníků vzdělávacího procesu (například body, odznaky, úrovně, žebříčky či příběhové mise). K dalším výhodám *gamifikace* patří zvýšení aktivity studentů, zlepšení pozornosti a nenucený přístup k učení prostřednictvím soutěživosti. Na druhou stranu mohou být uživatelé přehlčeni množstvím herních stimulů a může docházet k neuroticismu nebo povrchnímu učení, když se stává hlavním cílem získání bodů místo pochopení učiva (Favour, 2024). Principy *gamifikace* jsou využívány v různých druzích aktuálně populárních online kurzů jako například [Kahoot!](#), [Wayground](#), [Duolingo](#).

4. Virtuální a rozšířená realita

Použití *virtuální reality* (VR – virtual reality) a *rozšířené reality* (AR – augmented reality) přináší do digitálního vzdělávání nové možnosti interaktivního zážitku a vizualizaci abstraktních jevů. VR/AR umožňují studujícím získat praktické zkušenosti v prostředí, které je obvykle nedosažitelné, riskové, nákladné nebo složité. Prostřednictvím realistických a interaktivních

zážitků může být prohloubeno ponoření do tématu a posílen pocit sociální přítomnosti studujících, čímž se zlepšuje osvojování znalostí a usnadňuje porozumění učivu (Lampropoulos, 2024). Zároveň mohou ale být studující přehlcní sekundárními stimuly a technické nedostatky mohou vyvolat nevolnost či vizuální únavu. Ve vzdělávání jsou VR/AR používány například pro simulaci chirurgických zákroků nebo pro průzkum historických míst. V organizacích zase pro nácvik manipulace se stroji, k simulaci řešení krizových situací nebo pro školení řidičů, pilotů atp.

5. Adaptive learning (adaptivní učení)

Adaptivní učení využívá algoritmy a umělou inteligenci k přizpůsobení obsahu, tempa a obtížnosti podle individuálních potřeb studujícího. Tato metoda zvyšuje efektivitu učení, protože zohledňuje předchozí znalosti i styl učení každého účastníka, průběžně totiž individuálně analyzuje výkon studujícího (např. výsledky testů, chyby, rychlost odpovědí, čas u jednotlivých úkolů) a na základě těchto dat následně přizpůsobuje obtížnost, pořadí a obsah dalšího učení. Studujícím poskytuje personalizovanou zpětnou vazbu a doporučení pro další studium. (OECD, 2023; Baker, 2014). Adaptivní systémy se dnes uplatňují např. v platformách jako [Coursera](#), [Khan Academy](#) nebo v českém projektu [SmartBooks](#).

Jak je patrné z výše uvedeného přehledu, digitální vzdělávací metody jsou rozmanité a je možné je kombinovat (vzájemně nebo také s tradičními metodami učení) dle aktuálních nebo uživatelských potřeb. Inovativní přístupy přinášejí nové možnosti, které mohou mít u různých cílových skupin potenciál zvýšit jejich motivaci k učení (např. *gamifikace* a *virtuální realita* u mladé generace), nebo alespoň přináší více prostředků, pomocí nichž mohou studující přijímat informace, získávat znalosti a rozšiřovat své dovednosti, a to včetně osob se speciálními vzdělávacími potřebami (např. e-learningové kurzy pro dysgrafiky, audiovizuální zpracování textů pro dyslektiky atp.).

4 Přínosy e-learningu pro vzdělávání

Nejdéle rozvíjenou metodou z výše uvedeného přehledu je vzdělávání prostřednictvím *e-learningu*, který se používá v různých odvětvích již od počátku 21. století, zejména v souvislosti s rozvojem internetu a digitálních technologií. První

LMS (Learning Management Systém) se začaly objevovat již v 90. letech 20. století (Ružić, 2020).

E-learning představuje jednu z moderních a snadno přístupných forem pro získávání nových znalostí také pro knihovny a její uživatele.

Obecně lze konstatovat, že *e-learning* je vhodný jako hlavní nebo doplňkový způsob učení pro formální vzdělávání, pro odbornou přípravu i pro celoživotní vzdělávání. Jeho hlavními přínosy jsou flexibilita, dostupnost a možnost individualizace vzdělávání dle potřeb studujících. Uživatelé se mohou vzdělávat kdykoliv a odkudkoliv, což snižuje bariéry času, místa i mobility a otevírá vzdělávání širším skupinám uživatelů včetně dospělých a osob se specifickými potřebami (UNESCO, cit. 2025). Opomenout nelze také fakt, že digitální prostředí výrazně rozšiřuje možnosti personalizace učení (adaptivní obsah, diferenciací tempa, formativní diagnostika) a posiluje kombinované formy výuky (*blended learning*), které prokazatelně zvyšují míru zapojení a dokončování kurzů (OECD, 2023). *E-learningové kurzy* mohou být navíc doplněny různými multimediálními prvky (např. videa), které zvyšují interaktivitu a zapamatovatelnost informací, což je z hlediska edukace významný přínos.

Mezi hlavní výhody *e-learningu* patří jeho nízké náklady na vzdělávání, možnost širokého geografického dosahu, flexibilita a podpora samostatného učení. Nicméně ne každé vzdělávání je vhodné pro online formu, neboť některé dovednosti, typicky praktické a sociální, vyžadují osobní interakci a praktické zkušenosti (např. kosmetické nebo sociální služby, řemesla jako truhlářství nebo kovářství či zdravotnické profese). Také technické překážky či nedostatek digitálních dovedností mohou být pro některé cílové skupiny při využívání *e-learningu* limitující.

4.1 E-learning pro zaměstnance knihoven

Pro zaměstnance představuje *e-learning* efektivní způsob rozšiřování kvalifikace a získávání nových kompetencí bez nutnosti opouštět pracoviště. Organizace často využívají online školení, které je nákladově efektivnější než tradiční prezenční formy vzdělávání, a ještě umožňuje neustále a pohodlně sledovat pokrok a automaticky vyhodnocovat výsledky (např. jazyková výuka). V *e-learningových aplikacích* se také snáze a plošně přizpůsobuje výuka rychle se měnícím externím i interním požadavkům, např. legislativním, nebo procesním. Pro organizace, včetně knihoven, mohou být náklady spojené se školeními prostřednictvím *e-learningu* v některých případech nižší než při zajištění osobní účasti zaměstnanců na vzdělávacích akcích, zejména těch, které se konají mimo organizaci a lokalitu,

kde organizace sídlí. Knihovny mohou e-learningové aktivity využívat pro své zaměstnance například pro školení bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, k jazykové výuce, jako instruktáže a tutoriály k obsluze knihovnických systémů či k seznamování zaměstnanců s novinkami, interními postupy, externími předpisy a dalšími normami.

4.2 E-learning pro uživatele knihoven

E-learning nemusí využívat pouze zaměstnanci knihoven, ale také jejich samotní uživatelé, přičemž knihovny mohou zastávat při zprostředkování e-learningového vzdělávání různé role:

- Knihovny mohou vystupovat jako poskytovatelé vlastních online kurzů pro uživatele (informační a digitální gramotnost, práce s katalogem, vyhledávání v databázích atp.). Studijní texty a *e-learning* takto zpřístupňuje například *Knihovnický institut Národní knihovny ČR* (Národní knihovna, 2025).
- Knihovníci a informační specialisté mohou také zaujmout roli odborníků, kteří jsou schopní provést rešerši a doporučit svým uživatelům kvalitní e-learningové systémy a kurzy.
- Knihovny mohou spravovat a distribuovat přehledy či rozcestníky na různé tematicky zaměřené e-learningové kurzy.
- Knihovny mohou působit také v roli podpůrné komunity pro celoživotní učení, jako činí například Moravská zemská knihovna, která poskytuje odborné i laické veřejnosti e-learningové kurzy v oboru informační věda a knihovnictví (Moravská zemská knihovna, cit. 2025).

5 Příklady e-learningových systémů

Obdobně jako metody a přístupy, tak se také nástroje pro digitální vzdělávání rozvíjí a prochází digitální transformací. Mezi rozšířené *e-learningové systémy*, používané nejen v České republice, patří následující aplikace, které jsou kvůli potřebě hybridního vzdělávání a v důsledku digitálního rozvoje používané ve školství i v dalších odvětvích. Uvedené platformy umožňují nejen distanční výuku, ale i správu vzdělávacích materiálů, sledování pokroku studujících a obsahují prvky pro intenzivnější zapojení studujících do výuky. Volba konkrétního systému závisí na potřebách organizace, její velikosti a finančním rozpočtu, přičemž každý systém má z pohledu správy i uživatelského rozhraní určité výhody a nevýhody.

Moodle

Obr. 1: [Logo Moodle](#)

Otevřená platforma, která je široce používaná na českých školách a univerzitách, protože je velmi flexibilní a uživatelsky adaptabilní. První verze byla vydána již v roce 2002 a v České republice je aplikace dostupná od roku 2003. Její výhodou je široká komunita a množství rozšíření, nevýhodou však může být složitost administrace a potřebná technická znalost. Umožňuje vytváření interaktivního obsahu, správu kurzů a hodnocení studentů [Moodle, cit. 2025-10-05].

Google Classroom

Obr. 2: [Logo Google Classroom](#)

Oblíbená aplikace z důvodu snadné integrace s dalšími nástroji Google, jako jsou Drive nebo Meet. Výhodou je jednoduché uživatelské rozhraní a dostupnost zdarma, nevýhodou může být menší přizpůsobitelnost a závislost na online připojení. Systém obsahuje přednastavené šablony pro reporting, disponuje nástrojem pro kontrolu plagiátorství a nabízí i modul s integrovanou umělou inteligencí. Vhodný je především pro základní a střední školy [Google, cit. 2025-10-05].

Obr. 3: Logo Microsoft Education

Systém kombinující komunikaci, sdílení souborů a správu kurzů v jednom prostředí, což usnadňuje a podporuje spolupráci studentů a učitelů. Výhodou je hluboká integrace s dalšími službami a moduly Microsoft, nevýhodou může být složitější rozhraní pro začátečníky. Platforma je vhodná pro větší školy a další organizace (např. komerční), které preferují ekosystém Microsoft [Microsoft, cit. 2025-10-05].

6 Moderní vzdělávací přístupy pro podporu rozvoje knihoven

Jak je již naznačeno ve výše uvedeném textu, tradiční formy vzdělávání, založené převážně na frontální výuce a pasivním přenosu informací, již často nedokážou dostatečně reagovat na potřeby dnešní společnosti. Moderní vzdělávací přístupy se vyznačují aktivní rolí účastníka, personalizací obsahu, využitím digitálních technologií a důrazem na praktické uplatnění získaných znalostí. Mezi aktuálně využívané metody patří mimo jiné *microlearning* (mikroučení), který staví na krátkých, cílených vzdělávacích blocích, nebo *flipped learning* (převrácené učení), který obrací tradiční model výuky a podporuje aktivní práci s informacemi. Následující pasáže představí, jak mohou tyto principy podpořit zapojení zaměstnanců a uživatelů knihoven do procesu učení, a také čím mohou přispět k rozvoji knihoven jako otevřených, inovativních a vzdělávacích institucí reagujících na potřeby 21. století.

7 Microlearning (mikroučení)

Přístup *microlearningu* je založen na krátkých, tematicky uzavřených vzdělávacích jednotkách obvykle trvajících jen několik minut. Uživatel se učí průběžně v malých dávkách, často prostřednictvím mobilních aplikací nebo videí. Každá

mikrolekce sleduje jediný, jasně vymezený cíl a snižuje kognitivní zátěž rozdělením informace na zvládnutelné celky. Metoda *microlearningu* může zvyšovat úspěšnost dokončování prostřednictvím krátkých časových nároků, čímž efektivně reaguje na sníženou pozornost, kterou je možné udržet v online prostředí. Také podporuje opakování a okamžité využívání znalostí v praxi. Umožňuje učit se rychle, flexibilně a cíleně, a to často prostřednictvím mobilních zařízení. Rizikem je naopak fragmentace znalostí a nedostatečná hloubka (Silva, 2025; Karlsen, 2023).

V praxi organizací je metoda využívána například v rámci náboru, pro naplnění souladu s právními předpisy (krátké výukové moduly zakončené mini testy) nebo pro bezpečnost a ochranu zdraví při práci. *Microlearning* lze ale také aplikovat například pro školení organizačních a produktových novinek, online marketing, pro jazykovou výuku nebo také k rozvoji manažerských dovedností (např. simulace nebo krátká cvičení zpětné vazby, vyjednávání či obchodních dovedností).

V prostředí knihoven lze *microlearning* využívat při tvorbě stručných kurzů a výukových videí – například pro instruktáže, jak používat elektronický katalog, pro základy citování, k vyhledávání v databázích atp. Principy *microlearningu* lze zahrnout také do pořádání výstav nebo při realizaci tematických akcí (např. literární festivaly, umělecké nebo historické výstavy), které lze doprovodit mikrolekcemi, které návštěvníkům přiblíží, nebo rozšíří znalosti o konkrétním tématu — např. doprovodná videa, která v krátkosti představí kontext výstavy nebo základní historické souvislosti. U exponátů mohou být umístěny například QR kódy, které při přiblížení mobilního zařízení načtou obsah, který návštěvníkovi rychle dodá klíčovou informaci či zajímavost.

Metoda *microlearningu* může vyhovovat také zaměstnancům knihovny pro vlastní vzdělávání, zejména pokud potřebují získat nové znalosti nebo si osvojit určité dovednosti postupně a bez časově kumulovaného studia (například jazykové kurzy).

8 *Flipped Learning* (převrácené učení)

Flipped learning (neboli tzv. převrácené učení) je didaktický přístup, v němž se přenos základního učiva přesouvá mimo vyučování (typicky prostřednictvím videí či jiných digitálních materiálů) a společný čas při výuce se vědomě věnuje aktivním, kooperativním a problémově orientovaným činnostem – tedy aplikaci, rozšiřování a reflexi již osvojených základů. Nezbytné jsou aktivní intervence vyučujícího během výuky (např. krátké „link“ aktivity navazující na domácí

přípravu, strukturované týmové úlohy, průběžná zpětná vazba) a standardní je také využití digitálních technologií (e-learning, video, online rešerše) ve všech fázích učení. Tento přístup se využívá především ve vysokoškolském vzdělávání, protože je velmi časově i nákladově efektivní a zároveň vybavuje studenty dovednostmi a znalostmi potřebnými pro zvládání aktuální výzev i pro naplnění potavyky na pracovním trhu. Zaměstnavatelé totiž preferují nábor kandidátů, kteří jsou schopní proměňovat nápady v realitu. Přístup posiluje kritické myšlení, samostatnou přípravu, týmovou spolupráci a dovednost řešit problémy v reálných situacích (Baig, 2023).

Knihovny, stejně jako ostatní organizace, mohou tento přístup aktivně využívat například při řízení knihovny, projektovém managementu, zavádění novinek či revizi procesů. Základními vstupními podmínkami je však ochota odpovědné osoby zapojit do řešení daného úkolu celý tým, rozdělovat a aktivně řídit dílčí činnosti i efektivně moderovat společná setkání řešitelského týmu. Zařazení *flipped learningu* mezi manažerské přístupy může knihovnám pomoci získat konstruktivní zpětnou vazbu od jednotlivých členů týmu, zvýšit odpovědnost, seberegulaci a případně i motivaci zaměstnanců pro vyřešení příslušného problému. Přístup je aplikovatelný například při přípravě grantového projektu, při plánování a organizaci společenské akce v knihovně nebo při přenastavení procesu výpůjčních služeb. Přístup je možné uplatnit také při vzdělávání veřejnosti, například při školeních vyhledávání v databázích, zpracování citací a bibliografických záznamů. Účastníci si mohou základní teorii osvojit nejprve online a poté si vyzkoušet naučené postupy při praktickém workshopu pod vedením knihovníka nebo informačního specialisty. Přístup umožňuje efektivnější využití času a zároveň podporuje samostatnost uživatelů.

9 Závěr

Hlavním cílem kapitoly bylo stručně popsat současnou roli a význam digitálního vzdělávání a představit vybrané moderní metody, které se v praxi uplatňují. Zvláštní pozornost byla věnována přínosům *e-learningu*, *microlearningu* a *flipped learningu*, a to nejen ve vztahu ke vzdělávání zaměstnanců a uživatelů knihoven, ale i z perspektivy rozvoje knihoven jako moderních vzdělávacích institucí.

Jelikož knihovny reprezentují nejen tradiční, ale i moderní vzdělávací instituce, měly by usilovat o efektivní reagování na potřeby společnosti i v době digitální transformace. Knihovny se mohou aktivně podílet na zprostředkování přístupu k relevantním informacím, na podpoře rozvoje informační a digitální gramotnosti a na vytváření prostoru pro celoživotní učení. Kombinací

moderních technologií s inovativními didaktickými přístupy mohou podporovat kreativní a aktivní formy učení, které zvyšují motivaci, zlepšují zapamatovatelnost a posilují schopnost kritického myšlení. Zaváděním moderních vzdělávacích metod a přístupů mohou knihovny podpořit obecný rozvoj populace například tak, že budou zpřístupňovat informace a znalosti cílovým skupinám v různých formách, které jim nejvíce vyhovují. Mohou také působit jako prostředníci mezi vzdělávacími institucemi, komunitami a jednotlivci. Budoucnost knihoven, jako tradičních center přístupu k informacím, znalostem a kulturním zdrojům, může podpořit integrace nových nástrojů a metod. Tyto inovace sice nemusí oslovit všechny uživatele, avšak pro mladší generace budou pravděpodobně představovat stále více přirozený a atraktivní způsob vzdělávání.

Použité zdroje:

- BAIG, M. I. ; Yadegaridehkordi, E. (2023). Flipped classroom in higher education: a systematic literature review and research challenges. In *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20 (61). WWW: <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00430-5>
- BAKER, R.S., INVENTANDO, P.S. (2014). Educational data mining and learning analytics. In: Larusson, J., White, B. (eds) *Learning Analytics*. New York, NY: Springer.
Dostupné z WWW: https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3305-7_4
- BERRY, D.M.; Fagerjord, a. (2017). *Digital humanities: knowledge and critique in a digital age*. Malden, MA ; Polity, 2017. 189 p. ISBN 978-07-456-9765-9.
- DOMBROVSKÁ, M. (2018). *Informační gramotnost jako veřejný zájem, politika a norma: návod na tvorbu koncepčních dokumentů v oblasti informačního vzdělávání*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3969-7.
- FAVOUR, A. U. (2024). Gamification in higher education : enhancing student engagement and learning outcomes. In *Research invetion journal of research in education* (3), 2. pg. 49–58. Dostupné z WWW: https://www.researchgate.net/publication/380928997_Gamification_in_Higher_Education_Enhancing_Student_Engagement_and_Learning_Outcomes
- GOOGLE. (n.d.). *Classroom – Google for Education*. [citováno 2025-10-05]. Dostupné z WWW: https://edu.google.com/intl/ALL_ca/workspace-for-education/products/classroom/
- GUAÑA-MOYA, J; ARTEAGA-ALCÍVAR, Y.; SANTIAGO, C.; CAJAMARCA-CARRAZCO, D. Use of Interactive Technologies to Increase Motivation in University Online Courses. In *Education Sciences*, 14 (12). Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.3390/educsci14121406>
- HAN, X. (2023). Evaluating blended learning effectiveness: an empirical study from undergraduates' perspectives using structural equation modeling. In *Frontiers in Psychology*, 14. Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1059282>
- KARLSEN, J. T.; BALSVIK, E.; RØNNEVIK, M. (2023). A study of employees' utilization of microlearning platforms in organizations. In *The learning organization: an international journal*, 30 (6). pg. 760–776.
Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.1108/TLO-07-2022-0080>

KUKULSKA-HULME, A.; GOSHTASBPUR, F.; CONDE-GAFARO, B. (2025). Communication in Language MOOCs. In *The Cambridge handbook of technology in language teaching and learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2025. pg. 179–194.

Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.1017/9781009294850.014>

LAMPROPOULOS, G. K. (2024). Virtual reality and gamification in education: a systematic review. In *Educational technology research and development*, 72.

Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.1007/s11423-024-10351-3>

LEEUEWEN, T., et al. (2022). Challenges of digitalization in education. In *Educational Review*, 74 (2), pg. 182–198.

MICROSOFT. (n.d.). *Microsoft Education: technology and software for schools*. [citováno 2025-10-05].

Dostupné z WWW: <https://www.microsoft.com/en/education>

MOODLE. (n.d). *Home | Moodle.org*. [citováno 2025-10-05]. Dostupné z WWW: <https://moodle.org/>

MORAVSKÁ ZEMSKÁ KNIHOVNA. (cit. 2025). *Kurzy.knihovna.cz*. [citováno 2025-10-05]. Dostupné z WWW: <https://kurzy.knihovna.cz/>

NÁRODNÍ KNIHOVNA – KNIHOVNICKÝ INSTITUT (2025). *Studijní texty a e-learning*. 16. 04. 2025. [citováno 2025-10-05].

Dostupné z WWW: <https://ipk.nkp.cz/akce/studijni-texty>

NYGREN, T.; EFIMOVA, E. (2025). Investigating the long-term impact of misinformation interventions in upper secondary education. In *PLoS One*, 20 (7).

Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0326928>

OECD. (2023). *Digital education outlook 2023: towards an effective digital education ecosystem*. Dostupné z WWW: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-digital-education-outlook-2023_c74f03de-en/full-report.html

PEDRAJA-REJAS, L., MUÑOZ-FRITIS, C., RODRÍGUEZ-PONCE, E., LAROZE, D. (2024). Mobile learning and its effect on learning outcomes and critical thinking: a systematic review. In *Applied Sciences*, 14 (19), 9105.

Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.3390/app14199105>

RUŽIČ, M. (2020). Evolution of learning management systems: Past, present, and future. In *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(24), pg. 162–180.

Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i24.18749>

SELWYN, N. (2022). *Education and technology: key issues and debates*. 3rd ed. London: Bloomsbury Academic, 2022. ISBN 978-1-3501-4553-5 (ePDF)

SILVA, E. S.; COSTA, W. P. d.; LIMA, J. C. d.; FERREIRA, J. C. (2025). Contribution of microlearning in basic education: a systematic review. In *Education Sciences*, 15 (3).

Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.3390/educsci15030302>

UNESCO (cit. 2025). *Guidelines on the inclusion of learners with disabilities in open and distance learning*. [citováno 2025-10-05]. Dostupné z WWW: <https://www.unesco.org/en/communication-information/odl-guidelines>

Seznam obrázků

Obr. 1: Logo Moodle (Dostupné z WWW: <https://moodle.org/>)

Obr. 2: Logo Google Classroom (Dostupné z WWW: https://edu.google.com/intl/ALL_ca/workspace-for-education/products/classroom/)

Obr. 3: Logo Microsoft Education (Dostupné z WWW: <https://www.microsoft.com/cs-cz/education>)

**Kompendium
knihovnictví
4**

Filmová katalogizace a koncept díla: komparace s knihovnickou praxí

Ladislav Cubr
Národní filmový archiv
Praha
ladislav.cubr@gmail.com
[ORCID: 0000-0002-2795-4061](https://orcid.org/0000-0002-2795-4061)

Abstrakt

Článek představuje specifika katalogizace filmů na základě srovnání postupů v knihovnictví a filmovém archivnictví. V první části je nastíněna ontologie dvou klasických typů dokumentů (filmový materiál, tištěná kniha) a historický vývoj standardizace v obou oblastech: zatímco knihovny tradičně popisovaly vydání knih a jejich výtisky, filmové archivy se věnovaly technickému popisu filmových materiálů, který propojovaly s filmografickým popisem filmu jakožto díla. Primárním zdrojem popisu ve filmových archivech nemůže být pouze filmový materiál; průzkum sekundárních zdrojů je pro katalogizátory nezbytný. Druhá část článku se podrobněji věnuje čtyřúrovňovému modelu filmové katalogizace (dílo pohyblivého obrazu, varianta, provedení a jednotka), který byl představen v normě EN 15907 (2010) a rozveden v novém katalogizačním manuálu FIAF (2016), a jeho praktické aplikaci. Závěr článku zkoumá dvě odlišné cesty paměťových institucí k budování ekosystému děl v prostředí propojených otevřených dat a přidanou hodnotu hierarchického systému popisu pro vědecký výzkum.

Klíčová slova:

filmová katalogizace, FIAF, EN 15907, FRBR, dílo, otevřená propojená data

Abstract

This article presents the specifics of film cataloging through a comparison of practices in librarianship and film archival work. The first part outlines the ontology of two classical types of documents (film material, printed book) and the historical development of standardization in both fields: whereas libraries traditionally described book publications and their copies, film archives focused on the technical description of film materials, which they linked to the filmographic description of the film as a work. The primary source of description in film archives cannot be limited to film material alone; research in secondary sources is essential for catalogers. The second part of the article explores in greater detail the four-level model of film cataloging (moving image work, variant, manifestation, and item), which was introduced in the EN 15907 standard (2010) and further developed in the new FIAF cataloging manual (2016), and its practical application. In conclusion, the article examines two divergent paths memory institutions take toward building an ecosystem of works in a linked open data environment and the added value of hierarchical description systems for scholarly research.

Keywords:

film cataloguing, FIAF, EN 15907, FRBR, work, linked open data

Standardizace v knihovnách a filmových archivech

Metadata tvoří nepostradatelný základ informačních procesů v paměťových institucích. V oblasti mezinárodní standardizace patří knihovny mezi historické průkopníky. Hlavní standardy 60. a 70. let 20. století – MARC a ISBD – se používají dodnes, což svědčí o jejich životaschopnosti, ale zároveň o jisté rigiditě vycházející z éry kartotéčních katalogů. Přelomový moment představuje konec 20. století a vznik modelu FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records, 1998). FRBR předznamenává pozdější modely propojených dat pro internetové prostředí a zavádí čtyřúrovňovou hierarchii popisu jakéhokoli intelektuálního nebo estetického výtvoru: *dílo* (work), *vyjádření* (expression), *provedení* (manifestation), *jednotka* (item). Model FRBR byl později rozvinut do komplexního rámce IFLA-LRM (2017), který integruje i modely pro jmenné autority a předmětová hesla. Paralelně vznikl v prostředí propojených dat model BIBFRAME (2011) se zjednodušenou tříúrovňovou strukturou: *dílo* (work), *instance* díla (instance), *jednotka* (item). Přejít od tradičních standardů k novým konceptuálním modelům probíhá postupně. Praktická implementace je stále v počátečních fázích, avšak některé instituce již přešly k novým řešením – příkladem je Švédská národní knihovna, která adoptovala BIBFRAME. Podobný plán pro následující desetiletí prezentovala i Národní knihovna České republiky.

Mezinárodní standardizace probíhala v komunitě filmových archivů výrazně pomaleji než v knihovnách. Mezinárodní federace filmových archivů (FIAF, z francouzského *Fédération Internationale des Archives du Film*) založila svoji katalogizační komisi až v roce 1968, tři dekády po svém vzniku. První vydaný manuál *Film Cataloging* (1979) obsahoval základní principy filmové katalogizace a zaměřoval se na technický popis filmových materiálů. Následující publikace *The FIAF Cataloguing Rules for Film Archives* (1991) adaptovala knihovnícký standard ISBD(NBM) pro specifické potřeby filmových archivů. Pravidla byla primárně koncipována pro papírovou dokumentaci a neobsahovala definici standardizovaného výměnného formátu. Určité specifikum představuje Kongresová knihovna, jejíž filmový archiv je součástí jejích fondů. V 80. letech 20. století vydala *Archival Moving Image Materials: Cataloguing Manual* (AMIM), který využívá výměnný formát MARC pro katalogizaci filmů. Druhé vydání manuálu vyšlo v roce 2000 a Kongresová knihovna jej používá dodnes.

Zásadní koncepční posun přinesla evropská norma EN 15907 (2010), která přepracovala FRBR pro oblast filmu a zavedla obdobný čtyřúrovňový popis: *dílo pohyblivého obrazu* (cinematographic work), *varianta* (variant), *provedení* (manifestation) a *jednotka* (item). Související norma EN 15744 (2009) stanovila požadavky na minimální popis filmu. Na tyto normy navázal *The FIAF Moving Image Cataloguing Manual* (2016), který přinesl úpravy některých termínů z normy EN 15907, zavedl další popisné prvky a poskytl praktické návody pro řešení konceptuálně složitějších problémů filmové katalogizace. Manuál má především pragmatický charakter – reflektuje různorodost katalogizační praxe v archivech. Čtyřúrovňový popisný model představuje optimální cíl, nikoliv povinný standard; publikace obsahuje také pokyny pro pokračování v tradiční katalogizaci filmů (dílo a jednotky) nebo pro kompromisní řešení (tříúrovňový popis).

K elektronickému zpracování metadat přistoupila většina filmových archivů se zpožděním vzhledem ke knihovnám. Nové standardy přitom stále nedefinují výměnný formát a pojmají metadata spíše konceptuálně. Teprve nedávno zahájila *Linked Open Data Task Force*, nová pracovní skupina FIAF, pilotní projekt s cílem definovat formát pro automatickou výměnu minimální sady metadat mezi archivy (fiafcore.org). Absence standardizovaného výměnného formátu v komunitě filmových archivů pravděpodobně souvisí se skutečností, že FIAF na rozdíl od knihoven nedisponuje centralizovaným katalogem typu WorldCat. Existují dvě významné mezinárodní archivní databáze s výběrovým charakterem: *FIAF Silent Film Database* (zvaná též *FIAF Treasures*) pro němé filmy a *European Film Gateway (EFG)* pro historické nefikční filmy. *EFG* nabízí také přehrávání digitalizátů starších dokumentárních filmů. Archivy dodávají do těchto databází metadata o vybraných filmech dávkově a nepravidelně, obvykle v několikaletých intervalech. Zúčastněné archivy musejí přitom data vyexportovaná ze svých různorodých systémů mapovat do metadatových formátů *FIAF Treasures* a *EFG* manuálně; tyto formáty však dosud nejsou plně kompatibilní s novým katalogizačním manuálem FIAF. V komunitě filmových archivů rovněž chybí jednotný mezinárodní perzistentní identifikátor – standardy *ISAN* nebo *EIDR* určené pro identifikaci filmových děl nejsou zdaleka tak rozšířené jako identifikátor *ISBN*, který se vztahuje k vydání knih, tedy úrovni provedení.

Specifika filmových archivů

Pro porozumění specifikům filmové katalogizace je třeba zohlednit širší kontext činnosti filmových archivů a povahu dokumentů, které uchovávají. Ačkoliv terminologie FIAF pracuje se zastřešujícím pojmem *dílo pohyblivého obrazu*, který zahrnuje například také televizní produkci nebo záznamy divadelních představení, pro účely této komparace postačí zaměřit se na tradiční objekty uchovávání knihoven a filmových archivů: tištěné knihy na jedné straně a filmy na filmových pásech určených pro kinodistribuci na straně druhé. Přestože digitalizace tyto rozdíly částečně relativizuje, pro porozumění historickému vývoji katalogizační praxe v obou typech institucí i pro charakteristiku významné části kulturního dědictví zůstávají tyto rozdíly směrodatné.

Katalogizační pravidla FIAF z roku 1991 uvádějí, že „vytváření katalogů je pravděpodobně nejméně viditelnou aktivitou filmového archivu“ (FIAF, 1991, xi). Zatímco knihovní katalog představuje hlavní rozhraní mezi institucí a uživateli, filmové archivy zpřístupňují své sbírky především institucionálním partnerům – televizím, kinům, produkčním společnostem nebo festivalům. Individuální přístup k filmovým materiálům je sice možný, avšak méně častý a realizován za specifických podmínek (například v badatelském režimu na místě samém). Je také třeba dodat, že objem filmové produkce je ve srovnání s knižní řádově nižší, což umožňuje snazší identifikaci konkrétních filmových děl.

Zásadní rozdíl však vyplývá z odlišné ontologie dokumentu. Výtisky jednoho vydání knihy jsou obsahově i technicky identické – představují typický sériový originál. Filmové materiály naproti tomu kombinují vlastnosti jedinečného a sériového

originálu. *Originální negativ*, fyzický materiál vytvořený sestřiháním jednotlivých záběrů z kamerového negativu, představoval po řadu desetiletí konečný výsledek filmové postprodukce a zároveň primární materiální zdroj všech následných uvedení v kinech, televizi nebo na videodistribučních nosičích. Distribuční kopie pro kina se vyráběly z originálního negativu prostřednictvím fotochemických mezikopí (mezipozitiv, duplikátní negativ), duplikátní negativ sloužil jako bezprostřední zdroj pro výrobu mnoha projekčních kopií, což umožňovalo chránit originální negativ před opotřebením. Každá další fotochemická generace znamená určitou degradaci obrazu, avšak vysoké rozlišení 35mm filmového pásu (odpovídající přibližně 4K–6K digitálnímu rozlišení) činí tuto ztrátu kvalit málo zřetelnou.

Dalším specifickým rysem filmového materiálu je skutečnost, že celovečerní film se skládá z mnoha filmových dílů (kotoučů) různých typů – zvukových, obrazových nebo kombinovaných (audiovizuálních) materiálů. Jednotlivé materiály se výrazně odlišují nejen technickými parametry, ale také mírou poškození a úplností. Mohou pocházet z různých uvedení a obsahovat odlišné verze díla (například s podtitulky nebo cenzurované verze). Vztah mezi fyzickým materiálem a filmovým dílem je tak podstatně komplexnější než vztah mezi výtiskem knihy a jejím vydáním, což klade na filmovou katalogizaci výrazně vyšší nároky.

Nutnost fotochemických kroků znamená, že archivy musejí důsledně odlišovat mezi rozmnožovacími materiály (negativy, mezipozitivy) určenými k dlouhodobému uchovávání a výrobě dalších kopií a projekčními kopiemi určenými pro promítání v kinech. První skupina materiálů představuje archiválie, které mají nesmírnou kulturní hodnotu, zatímco projekční kopie jsou do určité míry nahraditelné. Dlouhodobé uchovávání filmových materiálů je náročnější než péče o tištěné knihy. Filmové pásy vyžadují výrazně přísnější klimatické podmínky, zejména nízké a stabilní teploty. Filmové dílo může dosahovat délky několika kilometrů a je jednotlivé kotouče jsou uloženy ve speciálních krabicích, které dohromady mohou vážit desítky kilogramů. Veškerá archivní manipulace – katalogizace, pravidelné kontroly stavu, konzervátorské zásahy či digitalizace – je proto podstatně pracnější a časově náročnější. Zvláštní problém představují nitrátové filmy užívané do 50. let 20. století. Ty jsou vysoce hořlavé a podléhají přísným požárním a bezpečnostním předpisům, včetně odděleného skladování od ostatních materiálů.

Odlišná ontologie dokumentu přináší zásadní metodologické důsledky. Knihovny tradičně katalogizují vydání knih a knihovní jednotky na základě principu přepisu údajů z jednotlivého výtisku. Filmové archivy naproti tomu od svých počátků pracovaly s úrovní *díla* (filmografický popis) jako základním vstupním prvkem, k němuž připojovaly záznamy různorodých *jednotek* (technický popis filmového pásu a specifik verze). Popis filmového díla nemá analogii s přepisem údajů z vydání knihy: „*filmografická katalogizace musí být zásadně závislá na výzkumu sekundárních zdrojů*“, neboť „*jen minimum informací o původním díle lze nalézt na uloženém materiálu*“ (FIAF, 1991, 9). Filmový materiál sice poskytuje řadu technických a filmografických údajů zjistitelných vizuální inspekci, některé informace o filmu však nelze bez dalšího výzkumu identifikovat. Například identifikační značky na okraji filmového pásu (tzv. *edge marks*) sloužily k označení výrobce a typu materiálu (úroveň *jednotky*), avšak jejich „rozluštění“ vyžaduje specializované znalosti a průzkum historických pramenů. Datum

a místo premiéry nebo koprodukční vztahy (úroveň *díla*) se v titulcích neuvádějí. Pro bližší identifikaci verze je nutné znát širší produkční kontext a disponovat informacemi o dalších materiálech téhož díla.

Norma EN 15907 (CEN, 2010) a navazující katalogizační manuál FIAF (FIAF, 2016) rozvinuly tento tradiční způsob popisu do čtyřúrovňového modelu (*dílo pohyblivého obrazu* – *varianta* – *provedení* – *jednotka*), který umožňuje systematicky odlišovat původní dílo od všech jeho variant, zachytit jednotlivá provedení jako uvedení v různých distribučních kontextech a propojit je s konkrétními filmovými materiály. Model tak diferencuje mezi původním dílem a jeho variantami, přičemž obě tyto úrovně mohou mít svá vlastní provedení.

Nástup digitálních technologií některé z uvedených rozdílů relativizuje. Většina současných filmů se standardně distribuuje ve formě DCP (*Digital Cinema Package*) – standardizovaného digitálního kontejnerového formátu, který obsahuje obraz, zvuk a metadata a který je optimalizovaný pro projekci v digitálních kinech. V digitálním prostředí již koncepční rozdíl mezi *provedením* a *jednotkou* není tak zásadní, neboť digitální data lze replikovat bez ztráty kvality. Analogická situace nastává u elektronických knih.

V digitálním prostředí se archivační postupy stávají heterogenními, čelí obecným výzvám dlouhodobého uchovávání digitálního obsahu (kvalita formátové migrace, formátová validace, ochrana integrity dat, zastarávání technologií apod.). Zásadní rozdíl však přetrvává v oblasti dostupnosti. Knihy již nedostupné na trhu lze zpravidla získat prostřednictvím knihovní meziknihovní výpůjční služby nebo antikvariátů. Běžný divák má naproti tomu přístup pouze k filmům aktuálně uváděným v kinodistribuci, k nabídce streamovacích služeb (jejichž katalog se průběžně mění) nebo k filmům dříve vydaným na nosičích videodistribuce. Převážná většina kinematografických děl uvedených kdysi v kinodistribuci však zůstává pro běžné diváky nedostupná. Filmové archivy tak plní nezastupitelnou roli jako poslední instance zpřístupnění filmového dědictví.

Čtyři vrstvy filmového díla

Čtyřúrovňový hierarchický model (*dílo pohyblivého obrazu*, *varianta*, *provedení* a *jednotka*) představuje adaptaci modelu FRBR pro specifické potřeby filmových archivů. Významná část popisných údajů vyšších úrovní je platná i pro úrovně nižší, což eliminuje duplicitní zápisy. To je také jeden z hlavních důvodů pro zavádění jakýchkoliv hierarchických modelů popisu.

Dílo

Dílo pohyblivého obrazu (v manuálu FIAF *moving image work*, v normě EN 15907 *cinematographic work*) je entita zahrnující nejen intelektuální obsah, ale také proces jeho realizace. Filmová katalogizace na rozdíl od modelu FRBR vždy pojímala dílo jako původní dílo – dílo ve znění, ve kterém bylo poprvé uvedeno v zemi původu (zemi, v níž je hlavní sídlo produkční společnosti). Zásadní rozdíl oproti literárnímu dílu spočívá v míře konkrétnosti: filmové dílo již při výrobě

a při následné prezentaci (projekci v kině, vysílání v televizi) existuje jako audiovizuální obsah v pevně stanovené časové struktuře. Zvuková složka nemusí být přítomna u všech děl, jak dokládají němé filmy, avšak vizuální temporální struktura je inherentní součástí díla. Literární dílo je naproti tomu abstraktnější – některé jeho formální aspekty, jako je velikost písma nebo počet stránek, se konkretizují teprve v jednotlivých provedeních (vydáních).

Filmografický popis zahrnuje informace o ději, hereckém obsazení, tvůrcích, štábu, lokacích nebo období natáčení. Přestože klíčovým pramenem informací je samotný filmový materiál (vizuální a zvukový obsah, titulky), kompletní filmografické údaje z něj nelze zjistit. Katalogizační manuál *FIAF* proto rozlišuje mezi *primárními zdroji* (obsah filmového materiálu, informace na obalech nosičů a podobně) a *sekundárními zdroji*. Mezi sekundární zdroje patří produkční a distribuční dokumenty (cenzurní spisy, propagační materiály, smlouvy), dobová periodika (programy kin, recenze, inzeráty) a specializované referenční zdroje (národní filmografie, profesní databáze).

V katalogizační praxi se tedy využívají oba typy zdrojů, přičemž údaje pocházející ze sekundárních zdrojů by měly být doprovázeny citací zdroje. Zkušení filmoví katalogizátoři dokáží identifikovat i herce neuvedené v titulcích (rozsah údajů v titulcích filmů býval velmi omezený). Některé profese, jako například kameraman nebo střiháč, pokud nejsou ve filmových titulcích uvedeny, však nezbyvá než dohledávat v sekundárních zdrojích.

Klíčové identifikační údaje *díla pohyblivého obrazu* představují zejména *názvové údaje*, *rok výroby*, *země původu* a *jméno režiséra*. Velmi důležitou informací jsou *jazykové údaje* vztahující se zpravidla k dialogům nebo mezititulkům. Relevantní je rovněž zaznamenat jazyk úvodních a závěrečných titulků, neboť nemusí vždy odpovídat jazyku dialogů, jak tomu bývá u mezinárodních koprodukcí. Při souběžných premiérách v několika zemích původu mohou být pro všechna uvedení použity tytéž anglické titulky doplněné o podtitulky v národních jazycích.

Názvové údaje představují klíčový identifikační prvek pro všechny typy objektů kulturního dědictví. Pro filmy to však platí dvojnásob, podrobné názvové údaje jsou hlavním orientačním bodem pro identifikaci a rozlišování filmů. *Hlavním názvem* je vždy *originální název* užitý při prvním uvedení filmového díla v zemi původu. U mezinárodních koprodukcí může existovat více originálních názvů – výběr toho, který z nich bude označen za hlavní, není standardizován a závisí na katalogizační praxi konkrétního archivu. Katalogizátor může zvolit název uvedení v zemi původu s největším koprodukčním podílem, což je však údaj, který bývá velmi obtížné zjistit. Alternativním přístupem je u domácích koprodukčních filmů zvolit název určený pro zemi, v níž archiv sídlí. V našem prostředí může být hlavním názvem koprodukčního filmu vždy název určený pro původní českou distribuci, a to i tehdy, když je český koprodukční podíl menšinový.

Souběžný název zahrnuje další originální názvy (u koprodukčních filmů), ale také jakýkoliv jiný název, pod nímž je dílo obecně známo. Jako souběžný název se často zaznamenává distribuční název v angličtině, a to i v případech, kdy angličtina není jazykem žádné ze zemí koprodukce. Důvodem je skutečnost, že anglický název bývá v mezinárodním kontextu známější než název originální – typicky tomu tak je například u italských žánrových filmů z 60. a 70. let. *Pracovní*

název je provizorní název z produkční fáze filmu, který nebyl nakonec použit při premiéře. Evidování pracovního názvu je důležité pro propojení filmového díla s archivní dokumentací – ta často odkazuje na film právě pracovním názvem, zatímco finální název užitý při premiéře se v těchto materiálech nemusí objevovat. V případech, kdy originální název není znám – například u neúplných materiálů s nedostatečnou dokumentací – vytváří katalogizátor *umělý název* v souladu s pravidly stanovenými v katalogizačním manuálu FIAF.

Pro označení jazyka názvů (stejně jako jazyka dialogů, titulků a podobně) se doporučuje využívat standardizované ISO kódy jazyků. Tento přístup je systematictější než začleňování jazykové informace přímo do typu názvu formou deskriptorů jako „český název“ nebo „anglický název“. Důvody jsou následující. Zprv, deskriptivní označení typu „český název“ je sémanticky nejednoznačné – může označovat jak název formulovaný v českém jazyce, tak název užívaný pro českou distribuci, což nejsou totožné kategorie. Příkladem je francouzský film *L'homme orchestre*, jehož dabovaná varianta pro českou distribuci nesla název *Piti piti pa* – tedy název, který nelze považovat za český z jazykového hlediska, přestože byl názvem pro českou distribuci. Zadruhé, začleňování jazykové informace do typů názvů vede k nekontrolovatelnému nárůstu kategorií. Katalogizační manuál FIAF doporučuje evidovat typy názvů jako řízený slovník. Kdyby měla být každá funkce názvu (hlavní, souběžný, pracovní, umělý) kombinována se všemi relevantními jazykovými variantami, vznikly by desítky až stovky kategorií, což je nepraktické. Optimálním řešením je strukturální oddělení funkce názvu od jeho jazykové charakteristiky prostřednictvím dvou samostatných popisných prvků, z nichž každý má vlastní řízený slovník: typ názvu (například „pracovní“) a jazyk názvu (například „angličtina“). Tento přístup nejen zjednodušuje katalogizaci, ale také výrazně zlepšuje možnosti vyhledávání.

Široký koncept *díla pohyblivého obrazu* zahrnuje kromě kinodistribučních filmů také televizní produkci, videozáznamy událostí, záznamy divadelních představení, produkční materiály (kamerové zkoušky, pracovní záběry) nebo amatérské a rodinné filmy. Rodinné filmy často postrádají vlastní název, a proto je třeba jim přiřadit umělý název – například podle tematiky nebo původu (*Rock Hound State Park – Benson Family Films*). Produkční materiály se označují částečně umělým názvem složeným z názvu příslušného filmu a typizace jejich role v produkčním procesu (např. *Černý Petr. Kamerové zkoušky*). Osvědčeným postupem filmového archivnictví je katalogizovat produkční materiály jako samostatná díla, neboť se od hlavního díla, k němuž se vztahují (tj. od finálního díla určeného k distribuci), odlišují obsahově i funkčně. Obsahově mohou zahrnovat například scény, které byly ve finální verzi vystřiženy; funkčně pak plní jiný účel – například denní práce slouží k bezprostřední kontrole materiálu po natáčecím dni a obsahují různá jeté téže scény.

Varianta

Varianta (variant) představuje popisnou úroveň sloužící k zachycení všech obsahových změn, které však celkový obsah díla významně nemění. Varianty obvykle vznikají za účelem úpravy původního díla pro odlišný distribuční kontext – nejčastěji pro zahraniční uvedení nebo pro zvýšení přístupnosti filmu prostřednictvím

vystřížení některých scén. Katalogizační pravidla FIAF z roku 1991 pracovala s termínem *variation* a jeho textovým popisem, zatímco katalogizační manuál z roku 2016 zavádí systematictější přístup – variantu je třeba typizovat prostřednictvím řízeného slovníku. Základní typy variant zahrnují variantu dabovanou, opatřenou podtitulky, cenzurovanou nebo režisérskou. Typizace variant je kumulativní, což umožňuje kombinovat více typů současně. Ilustrativním příkladem je americký film *Cool Hand Luke* (1967), jenž byl několikrát uveden v někdejší Československé televizi pod názvem *Frajer Luke* jako varianta současně dabovaná (s hlasem Ludka Munzara v roli Paula Newmana) a cenzurovaná (s vystříhnutím scény v kostele).

Popisná metadata varianty zahrnují *názvové údaje*, *tvůrce* varianty (dabéry, překladatele nebo dramaturgy titulků), *produkční společnost* realizující variantu (například dabingové studio), *jazyk dabingu* nebo *podtitulků* a *rok výroby* varianty. *Originální název* varianty představuje název užitý při prvním uvedení v zemi, pro niž byla varianta vytvořena. Implementace popisu variant v archivní praxi se liší v závislosti na katalogizační politice instituce, zvoleném modelu popisu a technických možnostech katalogizačního systému. Varianta může být popsána souhrnně jediným textovým polem charakterizujícím odlišnosti od původního díla, nebo strukturovaně s využitím samostatných datových prvků pro jednotlivé filmografické údaje. Archivy, které úroveň varianty nezavedly, uvádějí příslušné údaje tradičně na úrovni jednotky. Některé archivy – například *British Film Institute* – zvolily kompromisní tříúrovňový model popisu, který spojuje údaje o variantě s úrovní provedení; toto řešení se do jisté míry podobá tradiční katalogizaci knih. Bez ohledu na zvolený model a míru strukturační dat představují informace o variantách díla neodmyslitelný prvek dokumentace každého filmového archivu. Přesná evidence variant je klíčová pro korektní zpřístupnění materiálů – zabráňuje záměně variant při poskytování kopií institucím v zemi původu a zároveň umožňuje nabízet varianty s dabingem nebo podtitulky zahraničním partnerům v rámci mezinárodní spolupráce. Systematická dokumentace variant tak přímo souvisí s ochranou autenticity děl a jejich efektivním zpřístupňováním.

Rozlišení mezi variantou a novým dílem spočívá v rozsahu obsahových změn. Katalogizační manuál *FIAF* identifikuje následující typy zásadních změn zakládajících nové dílo: *remake* (novější natočení téhož scénáře), radikální změny narativní struktury (např. alternativní konec), předabování dialogů modifikující původní význam (např. parodická úprava) nebo souběžné natáčení odlišných jazykových verzí. Natáčení více jazykových verzí současně představovalo specifickou praxi v raném období zvukového filmu, kdy technologie dabingu nebyla ještě dostatečně vyvinuta. Filmová studia tehdy realizovala vybrané projekty tak, že téže scény opakovaně natáčela ve více jazykových verzích – používala shodné dekorace i scénář, avšak každou verzi natáčela s herci mluvícími příslušným jazykem. Klasickým příkladem je československý film *Extase* (1933, Gustav Machatý), jehož česká, německá a francouzská jazyková verze vznikaly současně s částečně odlišným hereckým obsazením. Každá z těchto verzí představuje samostatné dílo, nikoliv pouhou variantu; tuto skutečnost také odráží katalogizační praxe přidávající k názvu specifikaci jazykové verze, například *Extase [francouzská verze]*.

Pro správné určení variant je nezbytné odlišit je od původních děl, která jsou již od svého vzniku vícejazyčná. Původní dílo může obsahovat podtitulky pro repliky

postavy mluvící jiným jazykem než ostatní postavy nebo částečný dabing zahraničního herce – tyto prvky tvoří integrální součást díla, nikoliv znaky varianty.

Popis variant nejlépe vystihuje rozdílnost knihovny a filmové katalogizace. Identifikace variant vyžaduje kombinaci několika postupů. Základem je analýza uloženého materiálu, komparativní metoda porovnávající různé materiály téhož filmu v dané instituci i v partnerských archivech FIAF a výzkum v sekundárních zdrojích. Některé archivy, jako *Národní filmový archiv*, současně disponují sbírkami písemných archiválií původních produkčních nebo distribučních společností, které poskytují neocenitelné filmografické informace.

Podstatnou odlišností *EN 15907* od modelu *FRBR* je skutečnost, že *provedení* je vždy buď provedením původního díla, nebo provedením *varianty* díla. To znamená, že varianta není povinná zprostředkovatelská úroveň mezi dílem a provedením (jako je tomu v případě *vyjádření* ve *FRBR*) – dílo může mít svá vlastní provedení bez varianty. (Jedno provedení přitom nemůže být současně provedením původního díla i jeho varianty.) Praktická aplikace čtyřúrovňového modelu, v němž je varianta volitelnou úrovní, závisí na složení sbírky dané instituce. Archiv uchovávající pouze materiály původního díla bez jakýchkoliv variant nemusí úroveň varianty v katalogu vůbec vytvářet. Popis filmů pak logicky bude mít pouze tři úrovně: dílo → provedení → jednotka. Naproti tomu, je-li varianta díla v archivu uložena, vyžaduje její popis uplatnění úplného čtyřúrovňového modelu. Například dabovaná varianta francouzského filmu *L'homme orchestre* (1970) byla v československé kinodistribuci uvedena pod názvem *Pití pití pa*. Komplexní katalogizační záznam by měl mít tuto strukturu: dílo (originální název *L'homme orchestre*) → varianta (typ: dabovaná, jazyk: čeština, originální název *Pití pití pa*, dabér: František Filipovský atd.) → provedení (původní uvedení v československé kinodistribuci, premiéra 22. září 1972, distributor: Ústřední půjčovna filmů) → jednotky (konkrétní filmové materiály s českým dabingem z tohoto uvedení).

Provedení

Provedení (manifestation) představuje zhmotnění díla nebo varianty v *analogovém* (filmový pás, VHS kazeta), *digitálním* (DVD, Blu-ray, DCP), *televizním* nebo *internetovém* médiu (streamovací platformy).

Jak již bylo uvedeno, podstatným rozdílem oproti modelu *FRBR* je skutečnost, že *provedení* je přímo vázáno na *dílo* nebo *variantu* díla. Tato strukturní odlišnost reflektuje specifickou povahu filmových děl: na rozdíl od literárních děl, jež mohou existovat jako abstraktní text nezávisle na konkrétní realizaci, jsou filmová díla již v okamžiku vytváření vyjádřena v určité (audiovizuální) formě. Úroveň *vyjádření* proto v kontextu filmové katalogizace postrádá relevanci.

Provedení vymezuje ideální soubor vlastností, které by měly být (teoreticky) vlastní každé jednotce náležející k témuž provedení. Konkrétní filmové materiály uložené v archivech jsou však často poškozené, neúplné nebo zachované pouze fragmentárně. Metodickou výzvu představuje rovněž skutečnost, že charakteristiky provedení nelze zjistit výhradně ze samotných uchovávaných materiálů – jejich určení často vyžaduje výzkum v sekundárních zdrojích.

Příkladem může být stanovení projekčního formátu. Z poměru stran obrazového pole na uloženém filmovém pásu nelze vždy jednoznačně určit projekční formát určený pro kinodistribuci, neboť tyto dva poměry stran mohou, ale nemusí být totožné. Některé filmy byly natočeny tak, aby se při jejich projekci v kině využily okenice zakrývající horní a dolní části exponované plochy filmového pásu a vytvářející tak požadovaný poměr stran na projekčním plátně. Není-li tato informace známa, může se při projekci třeba stát, že divák v horní části záběru uvidí mikrofon na tyči – nikoliv v důsledku přehlédnutí filmařů, ale kvůli nesprávnému projekčnímu formátu. Určení původně zamýšleného projekčního formátu proto vyžaduje průzkum především v dobových distribučních materiálech.

Jednotlivá provedení se odlišují podle dvou primárních kritérií: média (typ nosiče nebo formát souboru a technické zobrazovací a zvukové parametry) a distribučního kontextu (způsob uvedení – kinodistribuce, videodistribuce, televizní vysílání a podobně). Totéž *dílo*, které bylo původně uvedeno na 35mm filmovém pásu v kinodistribuci, následně vydáno na DVD pro videodistribuci, později uvedeno v televizi a nakonec publikováno na Blu-ray, bude mít čtyři odlišná provedení, přestože jejich audiovizuální obsah zůstává shodný.

Mezi základní popisná metadata *provedení* patří *distributor*, *datum premiéry*, *rozsah* (délka v minutách, metráž filmového materiálu), *snímková frekvence* (například 24 snímků za sekundu), *barevnost* (barevný, černobílý, virážovaný, tónovaný), *zvuková konfigurace* (například monofonní, stereofonní, Dolby Surround) a *projekční formát* (například 1:2,35).

Katalogizační manuál FIAF rozlišuje typy provedení podle distribučního kontextu: příklady jsou předpremiérové uvedení, kinodistribuce, videodistribuce, televizní vysílání nebo placené internetové zpřístupnění. Typologie zahrnuje také hodnoty „nezveřejněno“ (např. dokončený film, který šel hned po výrobě „do trezoru“) nebo „neznámý způsob uvedení“. Poslední typ umožňuje archivům seskupit různé jednotky téhož díla (nebo varianty), u nichž není znám distribuční původ (tedy z jakého uvedení pocházejí) – což v praxi představuje častý případ.

Zásadním konceptem je *původní provedení* (original manifestation) – uvedení díla na původním médiu při prvním známém zveřejnění v zemi původu. Historicky pro většinu hrané kinematografické produkce platí, že původním provedením byla kinodistribuce na 35mm filmovém pásu. Základní údaje o původním *díle* (název, herecké obsazení, tvůrci, země původu, rok výroby, žánr, identifikátor) spolu s údaji o *původním provedení* (nosič, minutáž nebo metráž) tvoří minimální popis filmu, jak jej doporučuje norma *EN 15744*, který může sloužit pro vytváření filmografických soupisů.

Ačkoliv technické charakteristiky náleží primárně k úrovním provedení a jednotky, katalogizační manuál FIAF vymezuje specifické případy, kdy technický aspekt zakládá novou variantu díla. První případ představuje *kolorovaná verze* původně černobílého filmu – kontroverzní praxe spojená především s televizním uváděním. Druhý případ představuje naopak *černobílá verze* barevného filmu záměrně vytvořená tvůrci pro pozdější uvedení. Jde o vzácnou praxi, která se však vyskytuje – příkladem je film *Liga spravedlivých* (*Justice League*, 2021), jehož černobílá verze byla publikována po premiéře v kinech na streamovací platformě HBO Max a následně uvedena v kinodistribuci ve formátu IMAX.

Třetí případ představuje *digitálně restaurovaná* verze určená pro obnovené uvedení v kinodistribuci. Digitální restaurování usiluje o rekonstrukci původní podoby filmu – o zachycení toho, jak jej mohli vidět diváci při prvním uvedení. Tato komplexní aktivita patří mezi klíčové činnosti některých filmových archivů a předchází jí detailní výzkum ve filmových i nefilmových materiálech. Výsledek je vždy určitá interpretace – předpokládaná podoba původního *provedení*, která vzniká prostřednictvím digitálních technologií a použitím různých filmových materiálů téhož *díla*. Proto má být podle *FIAF* katalogizována jako *varianta* původního *díla* s novými *provedeními* (premiéra digitálně restaurované *varianty* v kinodistribuci, její následné vydání na Blu-ray apod.).

Jednotka

Jednotka (item) je individuální fyzický exemplář nebo digitální instance provedení. Na rozdíl od provedení, které vymezuje abstraktní soubor ideálních charakteristik, představuje jednotka konkrétní materiální objekt (filmový pás, videokazeta) uchovávaný v archivu. V případě digitálních filmů norma *EN 15907* explicitně stanoví, že jednotkou je dostupnost digitálního souboru, což znamená, že se při katalogizaci nezohledňuje počet kopií souborů na úložištích instituce. Tato praxe odpovídá obecnému přístupu paměťových institucí ke katalogizaci digitálních objektů – protože jde o zcela identické soubory, katalogizují se jako jediná jednotka bez ohledu na počet jejich fyzických kopií v infrastruktuře.

Jednotka bývá obvykle tvořena více komponentami – celovečerní film na 35mm pásu se obvykle skládá z několika dílů (kotoučů) s audiovizuálním, obrazovým nebo zvukovým obsahem (například kombinovaná kopie, nemá kopie, kopie zvuku nebo celek složený z originálního negativu obrazu a originálního negativu zvuku). Jednotky téhož provedení se výrazně odlišují stupněm *úplnosti* a *fyzickým stavem* – mohou být kompletní, nekompletní (s chybějícími částmi) nebo fragmentární (zachovány pouze úryvky) a v různé míře poškození (mezi časté typy patří poškrábání, octový syndrom, smršťení, poškození perforace, vyblednutí barev nebo plíseň). Příčinou těchto odchylek bývají poškození při promítání, degradace materiálu nebo ztráta. Velkým problémem jsou nevhodné skladovací podmínky, které předcházely akvizici filmového materiálu do archivu.

Popisná metadata filmografické jednotky lze systematicky rozdělit do tří hlavních kategorií. První z nich zahrnuje *technické údaje*, které se typově shodují s parametry definovanými na úrovni provedení (např. typ nosiče, barevnost, zvuková konfigurace a projekční parametry). U konkrétního fyzického exempláře však mohou tyto údaje nabývat odlišných hodnot. Archiv může například uchovávat černobílou kopii barevného filmu, která byla zhotovena z ekonomických důvodů (černobílé materiály byly levnější než barevné). Takový exemplář ovšem nepředstavuje černobílou variantu díla ve smyslu tvůrčího záměru, o které bylo pojednáno výše, ale je klasifikován jako další (“neideální”) *jednotka* téhož provedení.

Druhou kategorií metadat představují *fyzické charakteristiky*, tedy údaje specifické výhradně pro úroveň *jednotky* a její materiální povahu. Zahrnují zejména *fyzický stav* materiálu (typ poškození a stupeň degradace), *výrobce materiálu* filmového pásu (např. Agfa nebo Kodak) nebo již zmíněné *identifikační*

značky na okraji pásu (*edge marks*). Nezbytným údajem této kategorie je *typ podložky* filmového pásu (nitrát, acetát, polyester), který je klíčový pro zajištění dlouhodobé uchování. Historické *nitrátové* materiály vyžadují kvůli své vysoké hořlavosti a autooxidaci speciální depozitní podmínky. Součástí archivní činnosti je proto i tzv. *zabezpečování filmů* – tedy kopírování původních materiálů z nitrátových podložek na materiály s nehořlavou (bezpečnou) podložkou.

Třetí skupinu tvoří *administrativní údaje*, které dokumentují životní cyklus jednotky v rámci instituce. Patří sem informace o *akvizici* (dárce, datum nabytí), *datum zařazení* do sbírky, *místo uložení* (lokace, signatura), *přírůstkové číslo* nebo *datum poslední kontroly* fyzického stavu materiálu.

Zvláštní pozornost vyžaduje rozlišení mezi *reformátovanými jednotkami* a *novými provedeními*. Reformátované jednotky, které vznikají v rámci zabezpečovacích a prezervačních procesů – jako jsou vytvoření prezervační kopie nebo kopie na nehořlavé podložce, přepis na analogové video nebo digitalizace pro interní účely – se doporučuje katalogizovat jako nové jednotky téhož provedení. Důvodem je skutečnost, že primárním účelem vytváření takových kopií je uchování obsahu, nikoli distribuční účely. Naproti tomu digitalizát ve vysokém rozlišení vytvořený a poskytnutý externí instituci, například televizní společnosti, která jej následně uvede v televizi, může být pojímán jako případ nového provedení. Zcela jinou kategorii představuje digitálně restaurovaná verze, určená pro obnovenou premiéru, která zakládá novou variantu původního díla, jak bylo uvedeno výše, a proto jednotky pocházející z tohoto *obnoveného uvedení* spadají do tohoto nového provedení (varianty díla).

Kontextuální entity

Katalogizační manuál *FIAF* zavádí vedle hierarchického modelu popisu filmového díla také tři entity, které norma EN 15907 označuje jako kontextuální entity. První dvě – *agent* (agent) pro osoby a korporace a *obsah* (content) pro předmětová hesla – však manuál nepodrobuje detailnímu popisu a odkazuje na již zavedené knihovnické modely jmenných a věcných autorit.

Třetí a pro filmografický popis klíčovou entitou je *událost* (event). Jedná se o abstraktní entitu charakterizující procesy v životním cyklu filmu. Na rozdíl od statických popisných údajů, které zachycují stav v určitém okamžiku, *událost* dokumentuje akce a děje spojené s filmem, a to na úrovni díla, varianty, provedení nebo jednotky.

Koncepтуální přínos entity *událost* spočívá v možnosti systematicky dokumentovat významné milníky a procesy v životě filmového *díla* a jeho materiálů. Každá *událost* je katalogizována nezávisle, s vlastními atributy – typem *události*, datem nebo časovým rozpětím, místem uskutečnění, detailními informacemi o průběhu nebo výsledku, případně s dalšími specifickými údaji. Následně je *událost* připojena buď k filmu (na příslušné úrovni popisu), k *agentovi* (například restaurátorovi odpovědnému za prezervaci), případně k oběma entitám současně (herec oceněný za svůj výkon v konkrétním filmu).

Na úrovni *díla* a *varianty* se evidují *události* jako *udělení ceny* nebo *nominace*, *registrace práv duševního vlastnictví*, *cenzura* či *rating* (určení přístupnosti filmu). K úrovni *provedení* se váží *události* jako *licencování* nebo *výroba* distribučních

kopii či nosičů. Úroveň *jednotky* se pojí s událostmi jako *akvizice*, *inspekce* (kontrola fyzického stavu) nebo *prezervace* (vytvoření zabezpečovací kopie).

Praktický přínos samostatné katalogizace událostí je dvojitý. Za prvé, jedna událost může být propojena s mnoha entitami příslušné úrovně popisu, čímž dochází k eliminaci duplicitních zápisů. Typickým příkladem je hromadná akvizice, při níž archiv získává najednou desítky nebo stovky jednotek z téhož zdroje – namísto opakovaného zapisování identických akvizičních údajů ke každé jednotce postací vytvořit jednu událost akvizice a pouze ji propojit s těmito jednotkami.

Za druhé, s jednou entitou mohou být propojeny opakované události jednoho typu, což umožňuje zachytit vývoj v čase. Typickým příkladem je *inspekce* fyzického stavu filmového materiálu, kterou archivy provádějí jak v pravidelných (například při generální inventuře), tak v nepravidelných periodách (například před každým promítáním kopie a po něm). Zatímco na úrovni popisu jednotky se zaznamenává pouze aktuální fyzický stav, opakované události inspekce propojené s jednotkou vytvářejí kompletní historii průběhu uchovávání materiálu. Taková dlouhodobá dokumentace je neocenitelná pro plánování prezervačních opatření nebo sledování efektivity depozitních podmínek a po dlouhou dobu byla jádrem papírové dokumentace nezbytné pro podporu činnosti filmových archivů.

Závěr: dvě cesty k jednomu cíli – ekosystému děl

Srovnání knihovny a filmové katalogizace odhalilo fundamentální rozdíly vycházející z odlišné ontologie dokumentů a historicky rozdílných přístupů k jejich zpracování. Paměťové instituce dlouhodobě vycházejí ze zpracování jednotek uložených ve svých sbírkách a fondech a propojují je s vyššími úrovněmi popisu. Specifika přístupu se však mezi oběma obory liší: knihovny zprostředkovávají vztah mezi jednotlivými výtisky knih a jejich vydáními, přičemž potřebné údaje získávají primárně z katalogizované jednotky. Filmové archivy si naopak od počátků propojují popis filmových materiálů s filmografickými záznamy děl, což ze své podstaty vyžaduje nejen důkladný průzkum obsahu a technických aspektů materiálu, ale také rozsáhlý výzkum v sekundárních zdrojích. Filmový materiál totiž nikdy nemůže být jediným zdrojem popisu. Tento koncepční rozdíl řídil principy vývoje katalogizační praxe v obou oblastech.

Některé filmové archivy a knihovny již začínají implementovat konceptuálně komplexní modely motivované paradigmatickým propojením dat internetového světa a související potřebou maximalizovat možnosti vyhledávání, třídění a statistického zpracování. Jejich cesty k tomuto cíli však odrážejí odlišnou katalogizační historii. Knihovny čelí výzvě „agregace zdola“ – musejí identifikovat stovky tisíc existujících záznamů vydání knih a retrospektivně je seskupit pod nově vytvořené záznamy děl. Filmové archivy mají historicky zastoupenou výhodu v podobě „diferenciace shora“: jejich úkol spočívá v rozřazení různých jednotek spojených filmografickým záznamem díla pod nově vložené meziúrovně (varianta a provedení). Identifikace variant přitom vyžaduje srovnávací analýzu materiálů a studium informačních zdrojů o filmové produkci a distribuci. Katalogizace provedení představuje pak pro archivy výzvu mnohem větší než pro

knihovny, jelikož z uložených materiálů samých lze zjistit jen velmi málo informací o konkrétním historickém uvedení, ze kterého pocházejí.

Právě v této diferenciované práci však spočívá přidaná hodnota filmových archivů vůči komerčním databázím. Zatímco platformy jako IMDb nebo distribuční databáze poskytují filmografické informace s omezenou podrobností o verzích a provedeních (údaje o jednotkách neobsahují vůbec), systematický popis variant a provedení vyžaduje odbornou katalogizační práci založenou na mezinárodních standardech, výzkumu v sekundárních zdrojích a odborném přístupu k primárním materiálům. Uchovávání originálních negativů, jež představuje součást sbírek řady archivů včetně *Národního filmového archivu*, v tomto ohledu znamená nejen udržování kulturně nejcennějších filmových materiálů, ale také přístup k celosvětově unikátnímu zdroji informací o původním díle.

Pro badatele v oblasti filmové historie a humanitních věd zůstává zásadní otázkou, zda předmětem jejich studie bylo skutečně původní filmové dílo, nebo třeba verze upravená pro zahraniční trh. Dokumentace těchto vztahů zakládá vědeckou hodnotu archivních katalogů a jejich nezastupitelné místo v ekosystému kulturního dědictví.

Realizace komplexní katalogizace vyžaduje nejen technologickou infrastrukturu, ale především kontinuální vědeckou práci a interdisciplinární spolupráci. Některé filmové archivy ukazují, že dokáží vytvářet směrodatné národní filmografie sloužící jako referenční zdroje pro filmový výzkum. *Národní filmový archiv* například nabízí na portále *Filmový přehled* kompletní filmografii českého a československého hraného filmu obsahující velmi podrobný popis filmových děl a jejich původního uvedení. Na druhé straně lze říci, že pokud knihovny překročí rámec tradiční katalogizace vydání a navážou například užší spolupráci s literárními ústavy nebo jinými relevantními výzkumnými institucemi, mohou vytvářet obdobné registry – jinak řečeno transformovat národní bibliografie v komplexnější evidence děl.

Perspektiva propojeného ekosystému metadat o dílech kulturního dědictví – včetně nedochovaných – vytvořeného v maximální podrobnosti a dostupného prostřednictvím platform jako Wikidata, nabízí oběma komunitám reálnou cestu vpřed. Na ní mohou společně budovat vysoce strukturované datové sady určené budoucím badatelům a veřejnosti. Jejich základem však musí zůstat precizně definovaný koncept díla a jeho vztahů k jednotlivým verzím a provedením, který reprezentují standardy jako FRBR, BIBFRAME nebo EN 15907.

Citované zdroje

CEN (2010). *EN 15907:2010 Film identification – Enhancing interoperability of metadata*. Brussels: European Committee for Standardization.

FIAF (1991). *The FIAF Cataloguing Rules for Film Archives*. München: K.G. Saur.

FIAF (2016). *The FIAF Moving Image Cataloguing Manual*. Dostupné z: <https://www.fiafnet.org/pages/E-Resources/Cataloguing-Manual.html>

Informačné správanie v kontexte vyhľadávania informácií¹

Klaudia Kudličková
Ústřední knihovna ČVUT
Praha
klaudia.kudlickova@cvut.cz
[ORCID: 0009-0009-5729-367X](https://orcid.org/0009-0009-5729-367X)

Abstrakt

Článok sa zameriava na informačné správanie v kontexte vyhľadávania informácií. Vychádza zo základných teoretických modelov informačného správania a z ich prepojenia s rešeršnými stratégiami a procesom vyhľadávania v odborných informačných systémoch. Poukazuje na rozdiely medzi intuitívnym a analytickým prístupom, ako aj na potrebu strategického myslenia pri práci s informáciami. Pozornosť je venovaná špecifikám generácie Z a jej prístupu k informáciám, ako aj vplyvu moderných používateľských rozhraní a nástrojov umelej inteligencie, ktoré menia spôsob, akým ľudia informácie vyhľadávajú a spracúvajú.

Kľúčové slová

informačné správanie, vyhľadávanie informácií, intuitívne vyhľadávanie, analytické stratégie, používateľské rozhrania, interakcia človek-počítač, umelá inteligencia, generácia Z

Abstract

The article focuses on information behaviour in the context of information searching. It is based on theoretical models of information behaviour and their connection with search strategies and the process of searching in specialised information systems. The text highlights the differences between intuitive and analytical approaches, as well as the importance of strategic thinking when working with information. Attention is also given to the specific characteristics of Generation Z and its approach to information, together with the influence of modern user interfaces and artificial intelligence tools, which are transforming the way people search for and process information.

Keywords

information behavior, information seeking behavior, information search, analytical search strategy, browsing, user interface, human-computer interaction, artificial intelligence, generation Z

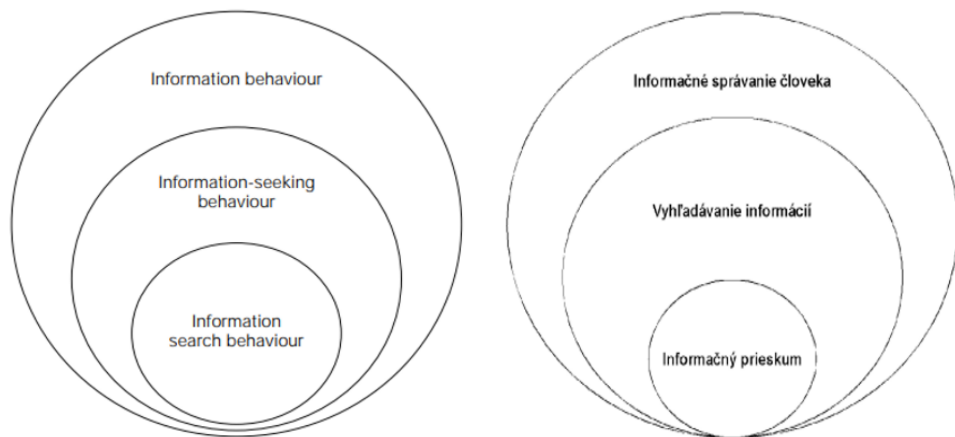
-
- 1 Tento článok je vytvorený na základe diplomovej práce z roku 2023: *Výuka rešeršných stratégií ako zásadnej podpory informačnej gramotnosti v prostredí Českého vysokého učení technického v Prahe* (Univerzita Komenského). Vedúci práce: doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D. Bibliografický odkaz: KUDLIČKOVÁ, Klaudia. *Výuka rešeršných stratégií ako zásadná podpora informačnej gramotnosti na ČVUT*. Online, diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví, 2023. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/184956>. [cit. 2025-10-29].

Na úvod

Dynamický rozvoj informačných a komunikačných technológií spôsobuje neustály nárast množstva dostupných informácií. Aby sa človek v tomto informačnom prostredí dokázal orientovať a efektívne vyhľadávať relevantné zdroje, je nevyhnutné, aby disponoval kompetenciami *informačnej gramotnosti*. Tie nepredstavujú len využitie všeobecnej inteligencie, ale zahŕňajú aj špecifické znalosti a zručnosti nadobudnuté postupným učením – napríklad schopnosť formulovať svoju informačnú potrebu, efektívne pracovať s informačnými systémami či strategicky pristupovať k samotnému procesu vyhľadávania (Marchionini, 1995).

Kvalita výsledkov vyhľadávania závisí aj od postoja používateľa, ktorý sa počas tohto procesu môže meniť (Marchionini, 1995). Z pohľadu informačnej vedy – a v súlade s tzv. *vnoreným* resp. *ložiskovým modelom* T. D. Wilsona (*Nested model of the information seeking and information searching research areas*, 1999) – je proces vyhľadávania informácií úzko prepojený s informačným správaním a informačným prieskumom.

Informačné správanie možno definovať ako „... *viacúrovňovú integrovanú ľudskú aktivitu, ktorá vyplýva z adaptácie človeka na informačné prostredie*“ (Steinerová et al., 2010). Toto rôznorodé prostredie ovplyvňuje proces vyhľadávania informácií aj samotný informačný prieskum. Ten je v tomto kontexte chápaný

Obrázok 1: Originálny vnorený model informačného správania od T. D. Wilsona (vľavo) a jeho preložená verzia od J. Steinerovej (vpravo) (Wilson, 1999; Steinerová et al. 2010)

ako „... *súbor metód a techník umožňujúcich vyhľadávanie informácií, ktoré zodpovedajú formulovanej požiadavke používateľa, prostredníctvom výpočtovej techniky a s využitím informačných jazykov na reprezentáciu obsahu dokumentov*“ (Steinerová et al., 2010).

Treba dodať, že v českom odbornom prostredí sa uvedené pojmy prekladajú odlišne – ako „... *informační chování, informační chování při hledání informací a informační chování při vyhledávání informací*“. Podľa Českej terminologickej databázy knihovníctva a informačnej vedy (TDKIV) je informačné správanie definované ako „... *súhrnné označenie pre aktivity človeka v informačnom prostredí*“ (Jonák, 2003) a zahŕňa používanie akéhokoľvek typu informácií. Zatiaľ čo informačné správanie pri hľadaní informácií predstavuje cielene orientovanú a aktívnu činnosť, informačné správanie pri vyhľadávaní informácií sa sústreďuje na interakciu používateľa so systémom alebo službou. V českom kontexte sa pojem *informačný prieskum* používa len zriedkavo.

V medzinárodnej terminológii existuje viacero pojmov súvisiacich s vyhľadávaním informácií, ktoré sa môžu používať buď synonymicky, alebo s odlišným významovým zameraním. Patria sem napríklad pojmy: *information seeking* (hľadanie informácií – najširší pojem), *information retrieval* (vyhľadávanie informácií – najmä v súvislosti s algoritmami a indexačnými systémami), *information acquiring* (získavanie informácií), *online retrieval* (interaktívne online vyhľadávanie), *online search* (online vyhľadávanie) a *information gathering* (zhromažďovanie informácií) (Papík, 2011). Preferencie použitia jednotlivých termínov závisia od významových odlišností (napr. medzi odborními) a od výberu informačného zdroja – informačného systému.

Modely informačného správania

Modely informačného správania pomáhajú lepšie pochopiť, opísať a vysvetliť rozmanité spôsoby, akými ľudia s informáciami pracujú a interagujú s nimi. Slúžia ako prehľadné rámce, ktoré zjednodušujú a vizualizujú komplexnosť procesov spojených s prácou s informáciami, teda s informačným správaním.

Jednou z kľúčových osobností v oblasti výskumu informačného správania je Carol C. Kuhlthau, ktorá sa zameriavala na akademické prostredie. Vypracovala model opisujúci proces vyhľadávania informácií od počítaťovej fázy informačnej potreby (iniciácie) až po ich praktické využitie (prezentáciu). Tento model vznikol na základe pozorovania študentov počas celého procesu – od vzniku informačnej potreby až po začiatok písania práce. Kuhlthau znázornila jednotlivé štádiá prostredníctvom troch úrovní:

1. emocionálnej/afektívnej (pocitovej);
2. kognitívnej (myšlienkovej/intelektuálnej);
3. fyzickej (konkrétne vykonávané činnosti) (Steinerová et al., 2010).

Ďalším významným prispievateľom k pochopeniu informačného správania je aj T. D. Wilson. Okrem *vnoreného modelu* vytvoril aj *model informačného správania*, v ktorom ho definuje ako „... reakciu na informačnú potrebu, s cieľom jej uspokojenia využíva formálne alebo neformálne informačné zdroje či služby, čo následne vedie k úspechu alebo neúspechu pri hľadaní relevantných informácií“ (Wilson, 1999, s. 249–270).

Okrem spomenutých autorov medzi významné osobnosti venujúce sa informačnému správaniu patria napríklad: Brenda Dervin, Nicholas J. Belkin, Peter Ingwersen, Tefko Saracevic, Marcia J. Bates a ďalší.

Informačný štýl pri vyhľadávaní

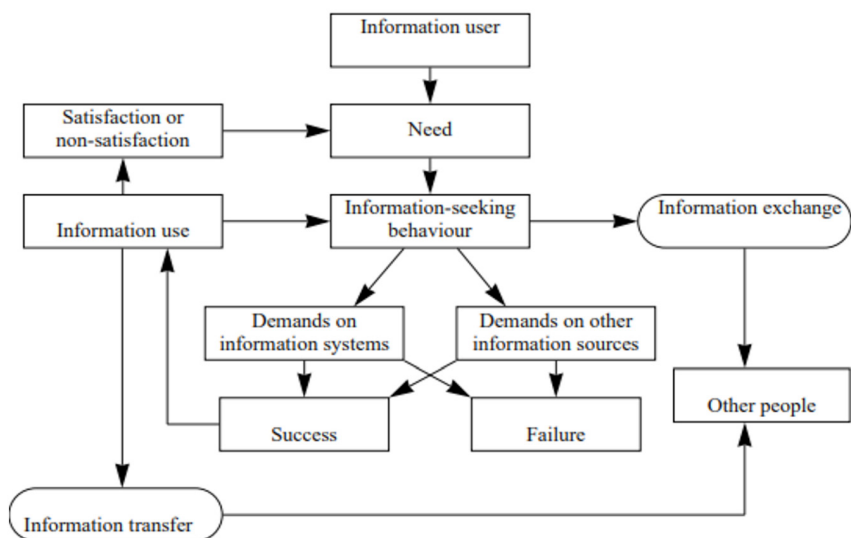
Informačné správanie pri vyhľadávaní ovplyvňuje aj takzvaný *informačný štýl* jedinca (*information style*), ktorý je určený jeho osobnostnými faktormi. Tieto faktory ovplyvňujú spôsob práce používateľa, jeho interakciu s informačnými systémami aj výber rešeršnej stratégie (Bawden, Robinson, 2022). Bawden a Robinson prevzali päť typov informačného správania používateľov pri vyhľadávaní, ktorú pôvodne spracovala autorka J. Palmer, a to:

- *informační „ignoranti“* (non-seekers): prístup k informáciám nepovažujú za prioritu alebo sa im vyhýbajú;
- *samotári* (lone, wide rangers): preferujú samostatnú prácu, spoliehajú sa na náhodné objavovanie informácií;
- *nespokojní, neistí hľadači* (unsettled, self-conscious seekers): obávajú sa, že im dôležité informácie unikajú;
- *sebaistí hľadači* (confident collectors): systematicky si aktívne vytvárajú vlastné informačné zbierky;
- *informační lovci* (hunters): informácie vyhľadávajú aktívne, pravidelne; sústredia sa na relevantnosť (Palmer, 1991, s. 254–275).

Z uvedeného vyplýva, že v akademickom aj neakademickom prostredí možno pozorovať rôzne typy informačného správania. Okrem informačného štýlu má na proces vyhľadávania významný vplyv aj pocit neistoty (Kuhlthau, 2004). Tento pocit môže byť umocnený *afektívnou záťažou* (*affective load*), najmä v situáciách spojených s časovým tlakom (Nahl, 2005). Uvedené skutočnosti potvrdzujú

Stages	Task Initiation	Topic Selection	Prefocus Exploration	Focus Formulation	Information Collection	Search Closure	Start Writing
Feelings	uncertainty	optimism	confusion/ frustration/ doubt	clarity	sense of direction/ confidence	relief	satisfaction or dissatis- faction
Thoughts		ambiguity				specificity	
						increased interest	
Actions	seeking relevant information			seeking pertinent information			

Obrázok 2: Model informačného správania podľa Kuhlthau (2004)

Obrázok 3: Wilsonov model informačného správania

Marchioniniho tvrdenie, že postoj používateľa a kontextová situácia výrazne formujú jeho informačné správanie a motiváciu pri naplňovaní konkrétnej informačnej potreby.

Možno teda konštatovať, že úspešnosť a efektívnosť vyhľadávania relevantných informácií závisí od individuálnej úrovne špecifických kognitívnych schopností a afektívnych postojov, ktoré používateľ uplatňuje pri riešení danej informačnej úlohy.

Všeobecné charakteristiky pre informačné správanie súčasnej generácie Z v akademickom prostredí

Súčasný informačný svet je formovaný sieťovým prostredím. Dnešná generácia študentov sa v tomto prostredí pohybuje prirodzene už od útleho detstva. V odbornej literatúre sa táto veková skupina označuje pojmom *digital natives* – v českom a slovenskom prostredí môže byť preložený ako *digitálni domorodci*. Tento pojem vyjadruje intuitívny vzťah k technológiám, typický pre ľudí, ktorí s nimi vyrastali.

Aj keď sú digitálni domorodci považovaní za technologicky zdatných, neznamená to automaticky, že sú aj informačne a digitálne gramotní. Podľa Národného pedagogického inštitútu ČR digitálna gramotnosť zahŕňa „... *súbor digitálnych kompetencií, ktoré jednotlivec potrebuje k sebavedomému, kritickému, bezpečnému a tvorivému využívaniu digitálnych technológií pri práci, učení, vo voľnom čase i pri zapojení do spoločenského života. Tieto kompetencie sú považované za kľúčové a nevyhnutné pre aktívne uplatnenie sa v spoločnosti*“ (PortálDigi: *místo pro rozvoj vašich digitálních kompetencí*, 2019).

J. Steinerová vo svojich prácach kriticky poukazuje na problematiku informačného správania mladých ľudí v digitálnom prostredí. Zdôrazňuje, že hoci výsledky výskumov potvrdzujú vysokú úroveň technickej zručnosti tejto skupiny, v oblasti informačného správania prevažuje povrchový prístup a tendencia k rýchlemu uspokojeniu informačnej potreby (Steinerová et al., 2010).

V rámci vyhľadávania v elektronickom prostredí identifikovala nasledovné problémy:

- „... *chýba dostatočne hlboké porozumenie informačných potrieb – podliehajú rýchlym, zjednodušeným a intuitívnym riešeniam;*
- *problém s vytvorením informačnej stratégie a hodnotením zdrojov z hľadiska relevancie a dôveryhodnosti;*
- *nedostatok hlbších poznatkov – typickou črtou generácie Z je mozaikovitité skladanie častí textov (tzv. cut and paste), samostatné učenie a interaktívne médiá, v ktorých je čoraz populárnejší obrazový, vizuálny prieskum*“ (Steinerová et al., 2010).

Z pohľadu generačnej klasifikácie sa označenie *generácia Z* (často nazývaná aj *digitálni domorodci*) vzťahuje na mladých ľudí narodených po roku 1995. Ide o skupinu, ktorá sa v mnohých ohľadoch líši od svojich predchodcov. Rozdiel však nespočíva v hodnotách či motivácii. Špecifická je skôr tým, ako pristupuje k informáciám a ako s nimi pracuje. Uprednostňuje samostatné vyhľadávanie a spracovanie informácií, pričom inklinuje k vizuálnym a interaktívnym formám učenia, ako sú napríklad video-tutoriály, grafické prezentácie či multimediálne

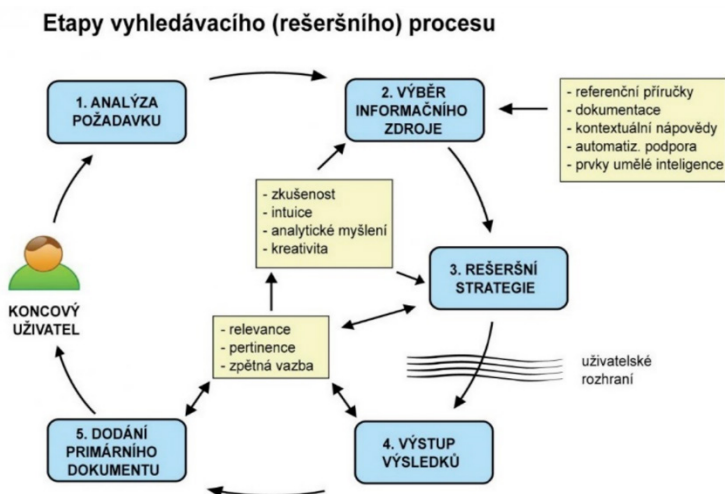
materiály (Seemiller, Grace, 2017, s. 21–26). Pre túto generáciu je digitálne prostredie prirodzeným pracovným aj komunikačným priestorom.

Hoci študenti z *generácie Z* zvyčajne bez ťažkostí ovládajú moderné používateľské rozhrania a dokážu s nimi efektívne komunikovať pri práci s odbornými elektronickými zdrojmi, ich túžba po rýchlych výsledkoch a povrchnéjšie spracovanie informácií ich často vedú len k intuitívnemu spôsobu vyhľadávania, zatiaľ čo analytické stratégie a nástroje nevyužívajú.

Informačné správanie v kontexte vyhľadávania informácií

Vyhľadávanie informácií je myšlienkovým procesom zloženým z etáp (viď Obrázok 4):

1. *analýza informačnej požiadavky*: prebieha najčastejšie, pokiaľ sa na rešerši podieľa informačný špecialista prostredníctvom riadeného interview, kde cieľom je pochopiť informačnú potrebu koncového užívateľa a následne ju formulovať do informačnej požiadavky;
2. *výber informačného zdroja*: zvolenie si jadra informačných zdrojov;
3. *zvolenie rešeršnej stratégie* (postupu/taktiky);
4. *výstup výsledkov*: zobrazenie výsledkov v rôznom rozsahu a formátoch a ich hodnotenie na základe relevancie, pertinencie, úplnosti a presnosti;
5. *dodanie primárneho dokumentu* (Papík, 2011).

Obrázok 4: Etapy vyhľadávacieho procesu

Vyhľadávanie informácií je systematický proces, ktorý je ovplyvnený danou informačnou potrebou. Dá sa k nemu pristupovať:

- prostredníctvom citačných, sémantických alebo sociálnych sietí – ide o prístup založený na odporúčaní, či už vo forme citácie, odkazu, alebo na základe odporúčaní iných ľudí, s ktorými je používateľ v sociálnom kontakte;
- prostredníctvom priameho prehľadávania neorganizovaných zdrojov – napríklad porovnávaním textov vo fulltextovom vyhľadávaní;
- prostredníctvom prehľadávania organizovaných zdrojov – ide o vyhľadávanie, ktoré vychádza z popisu a obsahovej analýzy organizovaného zdroja; výsledkom sú údaje o danom zdroji, teda metadáta;
- data/text miningu – predstavuje objavovanie nových a doposiaľ neznámych poznatkov v rozsiahlych množinách dát (Kučerová, 2014).

Rešeršné stratégie

Podľa Marchioniniho (1995) je miera spokojnosti s výstupom odrazom vykonaného strategického rozhodnutia. Strategické rozhodnutia v procese vyhľadávania informácií sa súhrnne označujú pojmom *rešeršná stratégia*. Ide o „... *metodický postup, ktorého cieľom je prostredníctvom jednotlivých cieľných krokov získať relevantnú literatúru*“ (Papík, 2011).

V odbornej literatúre sú popísané 3 základné typy rešeršných stratégií:

- stratégia *stavebných kameňov* (*building blocks*),
- stratégia *rastúcej perly* (*growing pearl*),
- stratégia *osekávania* (označovaná ako *postupné lámanie* alebo *limits*) (Markey, 2019).

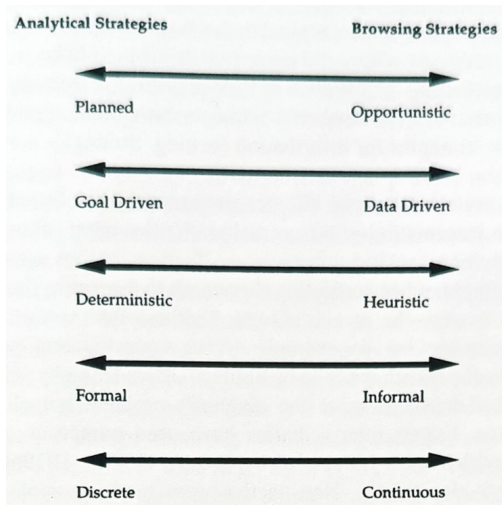
Stratégia stavebných kameňov sa využíva v prípadoch, v ktorých má skúmaná problematika jasne definovanú štruktúru a používateľ je už oboznámený s obsahom svojho informačného problému. Tento prístup spočíva v „... *dekompozícii informačnej potreby (alebo informačnej požiadavky) do logických subtematických celkov, s ktorými sa následne pracuje samostatne*“ (Papík, 2011).

Pri *stratégii rastúcej perly* sa vychádza z jedného reprezentatívneho dokumentu, ktorý bol získaný počas predchádzajúcej alebo aktuálnej rešeršnej činnosti. Tento dokument je pre používateľa obsahovo relevantný a slúži ako východisko pre získanie ďalšej terminológie, kľúčových slov či odkazov. Stratégia sa uplatňuje najmä v úvodnej fáze vyhľadávania, keď sa používateľ zoznamuje s danou problematikou a usiluje sa rozšíriť počet relevantných dokumentov napríklad prostredníctvom súvisiacich článkov alebo referencií (Markey, 2019).

Stratégia osekávania sa uplatňuje v prípadoch, v ktorých je tematické zameranie príliš široké. Jej podstatou je postupné zužovanie množiny výsledkov pridávaním ďalších vyhľadávacích podmienok, až kým sa nedosiahne primeraný počet relevantných záznamov.

Autor Gary Marchionini (1995) rešeršné stratégie rozdelil na:

- neformálne a intuitívne, tzv. *prezeranie* (browsing);
- systematické, špecializované, tzv. *analytické stratégie*.

Obrázok 5: Marchioniniho všeobecné rozdelenie stratégií a ich charakteristika

Pri intuitívnych stratégiách listovania/prezerania (*browsing strategies*) používateľ postupuje skôr náhodne a heuristicky. Svoje kroky prispôbuje zobrazeným výsledkom (*data-driven*), medzi ktorými sa voľne pohybuje a postupne sa dostáva k novým zdrojom, až kým nie je jeho informačná potreba uspokojená. Tento proces má neformálny, pocitový charakter a závisí od konkrétnej interakcie používateľa s informačným systémom (Marchionini, 1995).

Analytické stratégie sú naopak systematické – ich priebeh je plánovaný, cieľený a zameraný na konkrétny výsledok.

Na Marchioniniho klasifikáciu nadviazal v českom prostredí napríklad Richard Papík, ktorý z pohľadu práce s používateľským rozhraním rozlišuje *intuitívne* a *analytické vyhľadávanie*. Podľa neho „... *používateľ vyhľadáva v informačných systémoch buď analytickým spôsobom (s využitím analytických nástrojov – logické či proximitné operátory a pod.), alebo intuitívne, bez znalosti týchto*

nástrojov, prostredníctvom „nadštandardne priateľský“ koncipovaného používateľského rozhrania“ (Papík, 2011).

V praxi sa však tieto prístupy často prelínajú. Najčastejšie sa stretávame s kombináciou intuitívneho a analytického vyhľadávania, ktoré môže zahŕňať prvky prezerania, monitorovania, krátkodobého prieskumu alebo tzv. *stratégiu zberu lesných plodov (berrypicking)*. Táto stratégia predstavuje postupné objavovanie a skúmanie informačného priestoru, pri ktorom si používateľ postupne skladá pomyselnú „mozaiku“ poznatkov (Steinerová et al., 2010).

Ako príklady *stratégie zberu lesných plodov* možno uviesť vyhľadávanie prostredníctvom citácií (*citation searching*), prehliadanie časopisov (*journal run*), skenovanie tematickej oblasti (*area scanning*), hľadanie podľa autora (*author searching*) či vyhľadávanie v bibliografických databázach podľa predmetových hesiel alebo kľúčových slov (*subject searches in bibliographies and abstracting and indexing (A&I) services*) (Bates, 1989, s. 407–424).

V rámci analytických aj intuitívnych stratégií je možné využívať aj voľné vyhľadávanie v texte alebo prácu s riadenými slovníkmi (tezármi). Medzi tieto metódy patrí aj navigácia pomocou fáziet (filtrov), ktorá je známa najmä z prostredia internetových obchodov. Táto funkcionlita uľahčuje orientáciu v používateľskom rozhraní a prispieva k efektívnejšiemu filtrovaniu informácií (Papík, 2011). Pri vyhľadávaní v texte ide o pohyb v neštruktúrovaných informáciách (napríklad na webe) pomocou kľúčových slov, zatiaľ čo práca s riadenými slovníkmi predstavuje organizovaný a hierarchicky usporiadaný spôsob vyhľadávania. Riadené slovníky sa preto označujú aj ako štruktúrované (Kučerová, 2014).

Intuitívne vyhľadávanie

Browsing predstavuje stratégiu, ktorá sa viaže na intuitívny spôsob vyhľadávania informácií. V porovnaní s analytickým prístupom si vyžaduje nižšiu kognitívnu záťaž, avšak je náročnejšia na identifikáciu relevantných informácií. Vo všeobecnom zmysle môže mať *stratégia prezerania* rôzne podoby. V oblasti knižničnej a informačnej vedy sa autori zhodujú na troch základných typoch:

- *systematické prezeranie so špecifickým cieľom* – napríklad prechádzanie záznamov so zameraním na konkrétnu požiadavku;
- čiastočne zamerané, prediktívne prezeranie – napríklad prehliadanie výsledkov po zadaní jednoduchého termínu do vyhľadávacieho okna plno-textovej databázy;
- *voľné prezeranie bez vopred stanoveného cieľa* – napríklad hľadanie tém pre seminárnu prácu (Marchionini, 1995).

Marchionini ďalej rozlišuje štyri základné spôsoby prezerania: *scan*, *observe*, *navigate* a *monitor*. Jarolímková (2022) tieto prístupy konkretizuje nasledovne:

- *skenovanie* (*scan*) – porovnávanie dostupných objektov s očakávaniami používateľa;
- *pozorovanie* (*observe*) – reakcia na podnety z prostredia;
- *navigácia* (*navigate*) – využívanie ponúkaných ciest, napríklad hypertextových odkazov;
- *monitorovanie* (*monitor*) – priebežné sledovanie výskytu nových informácií.

Podľa Richarda Papíka možno *browsing* chápať ako metódu priebežného prehliadania dokumentov, ktorá používateľovi umožňuje objavovať ďalšie relevantné materiály v kontexte už zobrazených zdrojov (Papík, 2011).

Analytické stratégie

Pri analytickom spôsobe vyhľadávania sa využívajú rôzne podporné nástroje a techniky, ktoré zefektívňujú prácu s informačnými zdrojmi a umožňujú systematicky pracovať s rozsiahlym súborom relevantných dokumentov (Papík, 2011). Medzi tieto nástroje patria:

1. booleovské operátory;
2. vzdialenosné (proximitné) operátory;
3. zástupné znaky;
4. zátvorky a frázy.

Strategickosť v analytickom vyhľadávaní nespočíva len vo využívaní vyššie spomenutých nástrojov a techník, ale tento proces zahŕňa i dôslednú prípravu pred samotným vyhľadávaním a výber vhodného informačného systému a zdroja. Prípravou sa myslí komplexné pracovanie s danou problematikou, ktorá sa ďalej spracováva (výber kľúčových slov, vhodná formulácia dotazu) (Skoruša, 2024).

Výber informačného zdroja tiež zásadne ovplyvňuje celý proces vyhľadávania informácií a zároveň aj spokojnosť používateľa s jeho výsledkom. Pred samotným výberom je potrebné určiť jadro informačného zdroja, teda zvoliť taký informačný systém, ktorý primerane pokrýva sledovanú problematiku z hľadiska kvality aj kvantity. K efektívnemu výberu napomáhajú tiež referenčné príručky, dokumentácia alebo automatizovaná podpora výberu informačného zdroja (napr. prostredníctvom odporúčaní v tzv. *discovery systémoch*) (Papík, 2013) a podpora prostredníctvom systémov umelej inteligencie.

Informačné odborné zdroje v akademickom prostredí sú sprístupňované a spravované akademickými knižnicami. Každá univerzitná knižnica poskytuje podľa svojho tematického zamerania kľúčové informačné zdroje určené pre potreby študentov, pedagógov a výskumných pracovníkov.

Z typologického hľadiska možno informačné zdroje rozdeliť podľa viacerých kritérií:

- podľa prítomnosti cieľového dokumentu – na *primárne zdroje* (priame informácie, plnotextové zdroje) a *sekundárne zdroje* (referenčné, odkazové zdroje, metadáta);
- podľa obsahového zamerania – na *multiodborové, odborné a špeciálne* (napr. politické, ekonomické, právne a pod.);
- podľa periodicity – na *periodické a jednorazové* zdroje;
- podľa cieľovej skupiny – na zdroje *vedecké, vedecko-technické a prakticky orientované*;
- podľa formy – na *textové, obrazové a multimediálne* zdroje;
- podľa prístupnosti – na *verejné, komerčné a súkromné* zdroje;
- podľa typu nosiča – na *tlačené, elektronické, hmotné a sieťové* zdroje;
- podľa stupňa zverejnenia – na *publikované, nepublikované* a tzv. *šedú literatúru*;
- a ďalšie kategórie podľa špecifických znakov či využitia (Piáček, 2014).

Podľa Piáčka proces vyhľadávania informačných zdrojov spravidla začína prostredníctvom sekundárnych dokumentov, z ktorých používateľ získava doplňujúce informácie – napríklad o tom, čo bolo na danú tému už publikované alebo aké zdroje boli použité v konkrétnych prácach. Medzi sekundárne zdroje patria napríklad katalógy knižníc, elektronické informačné databázy či odporúčaná literatúra k predmetu. Následným krokom je vyhľadanie a získanie primárnych dokumentov, a to buď v elektronickej, alebo v tlačenej forme (Piáček, 2014).

Okrem sprístupnených elektronických databáz poskytuje elektronické prostredie množstvo ďalších informácií dostupných prostredníctvom internetu – teda najdynamickejšieho zdroja informácií. Internet zahŕňa nielen *verejné* a *indexované webové dokumenty*, ale aj údaje z tzv. *neviditeľného* (hlbokého) webu – *invisible web/deep web*, ktorý obsahuje informácie nezahrnuté vo verejných vyhľadávačoch. *Povrchový web* poskytuje používateľom jednoduchý a rýchly prístup k dokumentom a informáciám vďaka svojej voľnej dostupnosti a intuitívnemu vyhľadávaniu. Na druhej strane, *hlboký web* zahŕňa internetové zdroje a informácie, ktoré nie sú voľne prístupné. Ide napríklad o dáta uložené v databázach, výsledky generované po komunikácii s jednotlivými informačnými systémami

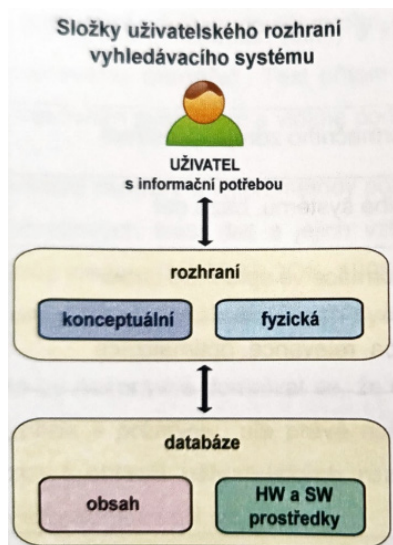
(napr. online katalógy, bibliografické databázy) alebo informácie, ktoré sú dostupné len autorizovaným používateľom – napríklad prostredníctvom licencovaných elektronických informačných zdrojov, agregátorov dát či databázových centier (Papík, 2011).

Informačné správanie pri vyhľadávaní informácií je dnes čoraz viac ovplyvňované nástrojmi *umelej inteligencie* (AI), ktoré menia spôsob, akým používatelia pristupujú k informáciám. Ide o dynamicky sa rozvíjajúce prostredie, s ktorým sa akademická komunita stále učí aktívne a eticky pracovať. Súčasná diskusia preto smeruje k otázke, do akej miery a akým spôsobom môžu nástroje AI zmeniť proces vyhľadávania informácií.

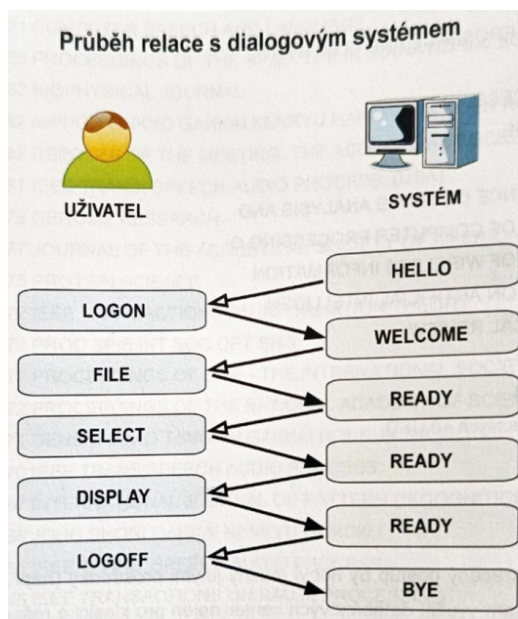
Používateľ a používateľské rozhranie (UI) – interakcia s informačnými systémami

Pri procese vyhľadávania informácií používateľ interaktívne komunikuje s informačným systémom, pričom táto komunikácia prebieha prostredníctvom užívateľského rozhrania ako komunikačného kanála medzi nimi. Užívateľské rozhrania prešli od minulosti výraznou zmenou. Z pôvodných, príkazovo orientovaných systémov sa postupne vyvinuli užívateľsky prívetivé a intuitívne prostredia, ktoré umožňujú efektívne pracovať aj bez hlbšej znalosti príkazového jazyka. Moderné rozhrania sú teda *user-friendly* systémy, určené pre čo najširší okruh používateľov (Piáček, 2014). Elektronická komunikácia je dnes súčasťou bežného spoločenského štandardu, a preto bývajú užívateľské rozhrania navrhované s dôrazom na jednoduchosť a funkčnosť. Ich cieľom je umožniť používateľom efektívne vyhľadávať informácie aj bez predchádzajúcej znalosti informačných systémov alebo metodík (Papík, 2011; Marchionini, 1995).

Súčasný vyhľadávacie systémy sa teda vyznačujú *užívateľsky orientovaným dizajnom* (*human-centered design*) a využívajú *personalizáciu* – prispôbenie parametrov systému konkrétnym potrebám používateľa. Tieto nastavenia sa často opierajú o históriu vyhľadávania a informačné správanie, ktoré systém priebežne uchováva a vyhodnocuje (Piáček, 2014). Okrem toho majú už v sebe mnohokrát implementované prvky umelej inteligencie, čo používateľovi maximálne uľahčuje dialóg so systémami (ignorovanie preklepov systémom, rozšírenie slov pomocou funkcie *smart search*, *stemizácia kľúčových slov*, navrhované termíny a iné.) Používatelia už mnohokrát nemajú preto povedomie napríklad o fungovaní operátorov na pozadí ich vyhľadávania (medzera = AND).

Obrázok 6: Zložky užívateľského rozhrania vyhľadávacieho informačného systému

Obrázok 7: Priebeh dialógu medzi užívateľom a informačným vyhľadávacím systémom

Z hľadiska štruktúry možno užívateľské rozhranie informačného systému rozdeliť na dve základné časti: *fyzickú* a *konceptuálnu*. Tieto zložky spolu tvoria základ interakcie medzi používateľom a systémom – ich spolupráca umožňuje prehľadné, intuitívne a funkčne prepojené prostredie, v ktorom môže používateľ efektívne formulovať a realizovať svoju informačnú požiadavku (Papík, 2011).

K fyzickej zložke užívateľského rozhrania možno zaradiť rôzne vstupné a výstupné zariadenia, ako aj nástroje výberu a spätnej väzby systému. Konceptuálna zložka sa spája s dotazovacím (príkazovým) jazykom, teda s prostredím, v ktorom používateľ formuluje svoju požiadavku. Komunikácia medzi používateľom a systémom má podobu dialógu, ktorý prebieha prostredníctvom otázok a odpovedí – tento proces zahŕňa aj navigačné prvky, formuláre a samotný príkazový jazyk. Na *Obrázku 7* je znázornený model priebehu takejto interakcie (relácie) medzi používateľom a informačným systémom (Papík, 2011).

Záver

Vyhľadávanie informácií (najmä pri strategickom uvažovaní – analytických stratégiách) sa vyznačuje kombinovaním rôznych kritérií v priebehu prípravy a spracovaním získaných výsledkov. Každé vyhľadávanie je individuálnym myšlienkovým procesom, ktorý je ovplyvnený používateľskou orientáciou – teda tým, ako je formulovaná informačná potreba a rešeršný dotaz. Tento proces závisí od znalostí, skúseností a odborného zamerania používateľa. Vzhľadom na povahu pracovnej alebo študijnej úlohy je preto vhodné strategicky uvažovať i o spôsobe získavania dokumentov (Matoušová, 1988). Hoci moderné užívateľské rozhrania ponúkajú intuitívne a prívetivé prostredie, ktoré nevyžaduje hlbšie technické ani kognitívne znalosti, neanalytický prístup pri vyhľadávaní odborných informácií môže viesť k informačnému zahlteniu, nedostatočnému porozumeniu problematiky alebo dokonca k nenájdeniu úplných a presných informácií. Preto je aj v súčasnosti dôležité pristupovať k vyhľadávaniu strategicky a mať aspoň základné povedomie o princípoch a procesoch prebiehajúcich počas interakcie s odbornými informačnými systémami.

Zoznam použitej literatúry

BATES, Marcia J (1989). The design of browsing and berrypicking techniques for the online search interface. [online]. In *Online Review*. 1989, roč. 13, č. 5, s. 407–424 ISSN 0309-314X. Dostupné z: <https://doi.org/10.1108/eb024320>. [cit. 2025-10-29].

BAWDEN, David a ROBINSON, Lyn (2022). *Introduction to information science*. [online]. Second edition. London: Facet Publishing. ISBN 978-1-78330-495-0. Dostupné z: https://cuni.primo.exlibrisgroup.com/permalink/420CKIS_INST/1ustijj/alma9925826792806986. [cit. 2025-10-29].

Digitální domorodec (2020). [online]. *DigiSlovník: místo pro rozvoj vašich digitálních kompetencí*. PortálDigi. Dostupné z: <https://portaldigi.cz/digislovník/digitalni-domorodec/>. [cit. 2023-07-25].

JAROLÍMKOVÁ, Adéla (2022). *Rešeršní strategie* [prezentácia]. Praha: Ústav informačních studií a knihovnictví.

JONÁK, Zdeněk (2003). Informační chování. [online]. In *KTD: česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)*. Praha: Národní knihovna ČR. Dostupné z: <https://tdkiv.wikibase.cloud/wiki/Item:Q491>. [cit. 2025-10-25].

KUČEROVÁ, Helena (2014). *Organizace znalostí*. [online]. Verze 1.0. Praha: Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK. Dostupné z: <https://uisk.ff.cuni.cz/cs/studium/informacni-zdroje/>. [cit. 2025-10-27].

KUHLTHAU, Carol Collier (2004). *Seeking meaning: A process approach to library and information services*. 2. vyd. Westport: Libraries Unlimited. ISBN 1-59158-094-3.

MARCHIONINI, Gary (1995). *Information seeking in electronic environments*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-44372-5.

MARKEY, Karen (2019). *Online Searching: A Guide to Finding Quality Information Efficiently and Effectively*. [online]. Second Edition. Lanham : Rowman & Littlefield. ISBN 9781538115091. Dostupné z: <https://dokumen.pub/online-searching-a-guide-to-finding-quality-information-efficiently-and-effectively-2nbsped-9781538115091-9781538115077-9781538115084.html>. [cit. 2025-10-25].

MATOUŠOVÁ, Miroslava (1988). *Rešerše: úvod do teorie a organizace rešeršních služeb*. Online. Praha: Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací. Dostupné z: DNTT, <https://ndk.cz/uuid/uuid:19d8e2603cb8-11e3-9053-005056825209>. [cit. 2025-10-27].

NAHL, Diane (2005). Affective and cognitive information behavior: Interaction effects in Internet use. [online]. In *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*. USA: ASIS&T. 2005, roč. 42, č. 1. ISSN 2373-9231. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/meet.1450420196>. [cit.2025-10-28].

PALMER, Judith (1991). Scientists and information: II. personal factors in information behaviour. [online]. In *Journal of Documentation*. 1991, roč. 47, č. 3, s. 254-275. ISSN 0022-0418. Dostupné z: <https://doi.org/10.1108/eb026880>. [cit. 2025-10-26].

PAPÍK, Richard (2011). *Strategie vyhledávání informací a elektronické informační zdroje*. 1. vyd. Praha: Velryba. ISBN 978-80-85860-22-1.

PAPÍK, Richard (2013). Rešeršní strategie a rešeršní služby I. [online]. In *Duha: Informace o knihách a knihovnách*. 2013, č. 4. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <https://duha.mzk.cz/clanky/resersni-strategie-resersni-sluzby-i>. [cit. 2025-10-27].

PIÁČEK, Jiří (2014). *Úvod do práce s elektronickými informačními zdroji: terminologie, typologie, rešerše, databáze, knihovny*. [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci: Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-2444108-5. Dostupné z: http://kvv.upol.cz/images/upload/files/Uvod_do_prace_s_elektronick_DEF.pdf. [cit. 2025-10-27].

SEEMILLER, Corey a Meghan GRACE (2017). Generation Z: Educating and Engaging the Next Generation of Students. [online]. In *About Campus: Enriching the Student Learning Experience*. 2017, roč. 22, č. 3, s. 21–26. ISSN 1086-4822. Dostupné z: <https://doi-org.ezproxy.is.cuni.cz/10.1002/abc.21293>. [cit. 2023-06-15].

[SKORUŠA, David] (2024). Co je rešerše. [online]. In *Práce s informacemi: vyhledávání informací*. Ústřední knihovna ČVUT v Praze. Dostupné z: <https://knihovna.cvut.cz/archiv-clanku/351-prace-s-informacemi>. [cit. 2025-10-27].

STEINEROVÁ, Jela GREŠKOVÁ, Mirka a Jana ILAVSKÁ (2010). *Vyhledávání informací a organizácia poznania v elektronickom prostredí*. [online]. 1. vyd. Bratislava: Stimul. ISBN 978-80-89236-80-0. Dostupné z: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kkiv/Granty_a_projekty/Inwent/VIOPvEP.pdf. [cit. 2025-10-25].

WILSON, T. D. (1999). Models in information behaviour research. [online].
In *Journal of Documentation*. 1999, roč. 55, č. 3, s. 249–270. ISSN 0022-0418.
Dostupné z: <https://doi.org/10.1108/EUM0000000007145> . [cit. 2025-10-24].

Tematika competitive intelligence a obchodních a firemních informací v knihovnicko-informační praxi

Richard Papík

Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Slezská univerzita v Opavě

richard.papik@fpf.slu.cz

ORCID: 0000-0002-3018-7609

Abstrakt

Činnosti *competitive intelligence* a oblasti obchodních a firemních informací jsou spojeny s metodami práce s informacemi, což lze vysledovat v porovnání tzv. zpravodajského cyklu a informačního cyklu. Příspěvek představuje kromě základní typologie informačních zdrojů také konkrétní příklady databází a další podpory. Role informačního profesionála je žádoucí.

Klíčová slova

competitive intelligence, rešeršní strategie, databáze, informační zdroje

Abstract

Competitive intelligence and business and corporate information activities are linked to methods of working with information, which can be traced in a comparison of the so-called intelligence cycle and information cycle. In addition to a basic typology of information sources, this article also presents specific examples of databases and other support. The role of the information professional is desirable.

Keywords

competitive intelligence, search strategies, databases, information resources

1 Chápání a pojetí tématu *competitive intelligence* a souvisejících témat

„Bitevní pole trhu je poseto padlými firmami, jejichž vedení dávalo pozor na všechno kromě dynamicky se měnící strategie konkurentů,“ konstatuje W. L. Sammon v knize Michaela Babky *Kde a jak hledat informace o firmách* (1994), která je dle mého soudu přes její dávné vydání, stále nadčasová, stejně jako je nadčasový právě uvedený citát a uvádí velice metodicky (a bohužel stále ojedinele) do problematiky světa obchodních a firemních informací, a potažmo také do oblastí *competitive intelligence*.

Aby bylo možno vstoupit do tématu, je vhodné si vymezit aspoň pracovní definici chápání tématu a pojetí oblasti nazývané *competitive intelligence*, kdy v českém prostředí se buď používá nejčastěji tento původní převzatý název, ale také i jeho česká varianta *konkurenční zpravodajství*. Toto téma má své konjunkturní období již léta za sebou, ale neznamená to, že tematika se ocitla na vedlejší koleji, jen se ukryla mezi další témata, v současnosti zejména do oblasti rozhodování, zejména pak strategického. Je to dobře vidět i na relativně nedávné přejmenování odborné celosvětové organizace *SCIP*, která dříve nesla název *Society for Competitive Intelligence Professionals* a dnes je tam posun v názvu *Strategic Consortium of Intelligence Professionals*. Tato organizace sdružuje odborníky nejen v oblasti *competitive intelligence*, ale vstupují zde i jiná zaměření konceptu *intelligence* (zpravodajství). Vysvětlení tohoto posunu je sice zajímavé, ale není předmětem tohoto příspěvku a zabralo by mnoho stran vysvětlení, které není nezbytné. I při současných posunech je možno se držet původního vymezení *competitive intelligence*, které stále uschováno uvnitř různých terminologických „obálek“, kterými se např. *SCIP* zabývá.

Autor tohoto příspěvku používá již desítky let vlastní pracovní definici, ale inspirovanou celou řadou autorů ze světa i u nás. Co je tedy *competitive intelligence*?

Jde o identifikování, získání a analyzování informací o konkurenčním prostředí nebo konkurenčních subjektech prostřednictvím veřejně přístupných informačních zdrojů etickými a legálními metodami.

S tímto pojetím by se dalo jistě i polemizovat a vést debaty, ale autor příspěvku ví, že na téma *competitive intelligence* (dále *CI*) se dá pohlížet z pohledu řady oborových disciplín a specializací (ekonomických a zejména finančních analýz, právních aspektů apod.), ale důležité je pro tento příspěvek pochopení této problematiky z pohledu informačních profesionálů a knihovníků, kteří se často ocitli a ocitají v *byznysovém* prostředí. Odchází do něj pracovat jako

informační specialisté nebo informační analytici (*information specialist, information manager, research analyst, research librarian, business librarian, competitive intelligence professional, knowledge manager, chief knowledge officer* aj.) a často se vypracují do pozic, které už se vzdalují informačním specializacím a stávají se z nich lidé decizní sféry, někdy i v nejvyšším vedení korporací a institucí. Je to dáno nejen jejich schopností informace analyzovat, ale i schopnostmi spojenými s rychlým učením se novým věcem a porozumění světu rozhodování a řízení.

Témata CI se však objevila ve světě i ve vztahu ke knihovnám, zejména profesní organizace jako je *Special Libraries Association* a její časopis *Information Outlook* otvíral od 90. let témata CI, resp. také business intelligence, i když termín business intelligence zaznamenal posun do jiných sfér v 80. až 90. letech minulého století. Spíše je dnes spojen s oblastí tzv. *business information systems*. Používal se před termínem CI i výraz *business competitor intelligence* i několik dalších jako *market intelligence* nebo *company intelligence* a jsou zde pochopitelně vnímány i rozdíly v chápání (Gilad, 1988; také Fuld, 1985 nebo McGonagle, 1990) a zároveň šlo o symbiotické pojmy spojené s činnostmi competitive intelligence.

2 Knihovnicko-informační sféra a CI

Knihovnicko-informační sféra, a je to rozepisováno schválně takto, aby se nemusel používat zavádějícím způsobem pojem *informační sféra* a *knihovnictví*, kopíruje do značné míry i vývoj našeho oboru před více než sto lety, který se částečně stále symbioticky, ale i rozdílně zaměřil do dvou základních směrů, a to do oblasti (veřejného) *knihovnictví* a do oblasti tzv. *dokumentace*, která se logicky napojovala a napojuje na oblast podnikovou, potřebu odborných a dalších typů informací pro zejména komerční sféru, i když zde je možno počítat i s pojetími vztahujícími se do oblasti vědy a výzkumu, tedy s potřebami informací vědeckých či vědeckotechnických. Problematika CI je však dle celé řady doložitelných publikací aktuální i pro veřejné knihovny, akademické knihovny, také obecně dnes i pro neziskový sektor a objevila se celá řada publikačních aktivit.

Problematika obchodních a firemních informací, a také *competitive intelligence* se do českých osnov knihovnicko-informačních škol dostala jako první na *Vyšší odborné škole informačních služeb* v Praze a předmět zde byl vyučován právě již zmíněným Michaelem Babkou. Léta byl vyučován předmět s názvem *Obchodní a firemní informace*. Nenesl v sobě sice název competitive intelligence, ale byl rovněž o této problematice. Postupně se dostal jako výběrový nebo povinný předmět do dalších škol, a to na *Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Katedru informačních studií*

a knihovnictví na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a na Ústav bohemistiky a knihovnictví nebo Ústav informatiky Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Rozborem etablování této tematiky na školách ekonomických a jiných netřeba se zabývat, bylo by jinou kapitolou, ale v podstatě s jistotou lze tvrdit, že problematika CI v ČR byla systémově vyučována poprvé právě na zmíněné Vyšší odborné škole informačních služeb v Praze.

Uplatnění absolventů oboru informačních studií a knihovnictví je obecně velice široké a desítky procent absolventů odchází nejen do sféry nabízejících se knihoven, ale do oblasti komerční, kde témata CI jsou aplikovatelná a ne vždy stále známá. Pojí se to i k dalšímu konceptu, jehož terminologický a konjunkturní vrchol je rovněž časově za námi, ale přesto nezmizel, a to je oblast řízení znalostí (*knowledge management*). Ten mj. souvisí i s kmenovými oblastmi našeho oboru, jako jsou různá pojetí organizace znalostí (*knowledge organisation*), která má silné mezioborové souvislosti a vstupuje dnes i do oblasti nejen informační, znalostní, ale terminologicky oživené datové (*data management*), tedy organizace a řízení dat, jejich analytiky, a to i s využíváním pokročilých konceptů nejen technologických spojených s oblastmi *umělé inteligence*. Koncepty *knowledge-based company*, *knowledge-based organisation* nebo i *knowledge-based society* v sobě absorbují nejen témata organizace a řízení znalostí, ale je zde možné se zamýšlet právě nad tématy CI. Velice účelně je možné si oblast konkurenčních strategií a konkurenčních výhod mohli studovat skrze publikace Michaela Portera (1993, 1994, 1998). Michael Porter sice neřeší problematiku CI jako jiní autoři, ale jeho publikace dávají pochopit, co vše se odehrává v konkurenčním prostředí a snaží se propojit teorie, metody a praxi. Studentům knihovnicko-informačních studií to umožňuje pochopit tyto zajímavé oblasti ekonomického světa v širším a nadčasovém kontextu, ale autor tohoto příspěvku se při výuce studentů nebo lidí z byznysu setkává, že Michael Porter je pro ně vítaným objevem při studiu jejich ekonomických témat.

V činnostech CI jde především o:

- procesy analýzy a syntézy dat, informací, které se transformují do strategické znalosti a rozhodnutí,
- shromažďování informací o konkurenci, kdy tyto informace jsou různého původu, formy a dohromady skládají mozaiku obrazu o konkurenci s cílem nebýt překvapen konkurencí, také metody srovnání vlastního subjektu a konkurenčních subjektů (např. metodami benchmarkingu),
- rovněž informace z okolí sledovaných subjektů: trh, stát, právo a legislativa, politické a demografické souvislosti (např. při investičních průřích na neznámé a vzdálené trhy), možno například uplatnit i metody typu tzv. PEST analýzy (Papík, 2009).

Shromažďování informací prostřednictvím veřejně přístupných informačních zdrojů (používá se někdy také terminologie otevřené zdroje, *open sources*) patří k činnostem, které nám umožní díky informačním metodám a informacím samotným často získat konkurenční výhodu (*competitive advantage*) a je součástí strategií moderních firem. V ekonomicky vyspělém světě, kde např. se prosazuje koncept tzv. *knowledge-based company* je profese CI profesionála uznávanou a etablovanou, v podmínkách České republiky tato profese čeká ještě na své (znovu)objevení a zavedení. Nicméně řada podniků činnosti CI již systémově a dlouhodobě provozuje. O systémech a metodách CI se však často nehovoří, je to oblast, kde slovo *intelligence* trochu naplňovalo tajemnost a mlčení o těchto procesech. Nicméně je možné se prostřednictvím literatury a konferencí dostat k úspěšným případovým úlohám a koneckonců nemlčí tisíce článků a stovky knih na toto téma.

Firmy potřebují mít srovnání s jinými (hovoříme tak někdy o spojitosti CI a metod tzv. *benchmarkingu*) a mít přehled o chování a cílech konkurence, aby se předcházelo např. nepříjemným překvapením, případně mít náskok před konkurencí v podobě vyšších zisků, získání nových trhů apod. Dnes to souvisí i s dalším fenoménem, a tím je *schopnost inovovat*. Inovace má za následek často uplatňování duševního vlastnictví (hovoříme o procesech v oblastech duševního vlastnictví, zejména toho průmyslového, *intellectual property management*). Proto není překvapivé, že velmi využívaným informačním pramenem v činnostech CI je patentový spis, resp. používání rozličných národních a mezinárodních informačních systémů patentových informací (za všechny můžeme uvést pro tyto účely vhodná mezinárodní databázová centra *STN International* nebo *Questel*, ale i volně přístupné databáze národních nebo mezinárodních patentových institucí typu *Úřadu průmyslového vlastnictví*). Existují dokonce specializované softwarové analytické nástroje s vizualizačními nadstavbami, které dávají získaným patentovým dokumentům přidanou hodnotu a právě v oblasti patentových informací jsou tyto nástroje velmi nápomocny. Např. v databázovém centru *STN International* může uživatel užívat prostředků nástroj typu *Anavist*. Takových nástrojů jsou však po celém světě a v databázových systémech desítky. Velice dobře a efektivně do toho vstupují nástroje umělé inteligence, jejichž nasazení do oblasti zejména informačních zdrojů průmyslového vlastnictví je velice strategické a umožňuje nejen zjistit stav poznání (*state of the art*), ale pokoušet se i predikační záležitosti.

CI je však vždy o metodách, jejichž charakter má být vždy legální, ale také etický (řeší např. tzv. *SCIP Code of Ethics for CI Professionals*). Nelegální či eticky sporné metody proto není nutno uvažovat a neslučují se s tímto článkem, přestože jistě existují. Je pak otázkou, zda ještě spadají do oblasti competitive intelligence. Informační zdroje a služby, se kterými pracuje v CI, nesou pojmenování

veřejně přístupné informační služby a veřejně přístupné informační zdroje. Proto CI nemá zásadně nic společného např. s tzv. průmyslovou špionáží (*industry espionage*). Vytěžují se zásadně otevřené zdroje (*mining open sources*). Mj. je zde i pěkný obecnější akronym pro tuto oblast nazývaný OSINT (*open source intelligence*), kdy jde o proces sběru a analýzy informací z veřejně dostupných zdrojů. Navíc řada analytických nástrojů, vhodně zvolené databáze a digitální knihovny mohou poskytnout na výstupu lepší výsledky, než by uživatel mohl očekávat. Řada informačních nástrojů, zpracovaných studií má pak přidanou hodnotu v predikční podobě, tj. zaměřují se na budoucí vývoj, a byť je to odhadovaná záležitost, jde o žádané výstupy. Jejich příklady jsou naznačeny i dále (viz názvy některých tzv. reportů).

Jan Černý (2015, s. 24) vidí ve své disertační práci, která se věnovala především tématům *competitive technical intelligence*, funkce CI následovně:

„... o funkci CI ...:

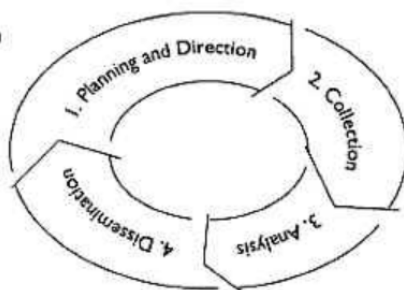
- Jedná se o proces plánování, sběru, analýzy, vyhodnocení dat, informací a znalostí v souvislostech a jejich využití pro optimální rozhodování managementu firmy.
- Základním předpokladem je zachování etického rozměru této činnosti a vyloučení jakýchkoli ilegálních praktik, kterými by firmy chtěla získat informace o konkurenci.
- CI jako nástroj pro analýzu externího prostředí firmy využívá veřejné informační zdroje. Problémem je především nevědomost o jejich existenci, případně absence znalosti jejich efektivního využití.
- Manažeři současnosti podceňují CI z pohledu přínosu pro firmu, případně čelí nedostatku expertních a znalostních pracovníků pro tuto činnost.“

3 Zpravodajský cyklus a informační cyklus

Mimo jiné je možno si všimnout významných podobností tzv. zpravodajského cyklu (*intelligence cycle*) a informačního cyklu (Papík, 2009, s. 4–9).

Fáze zpravodajského cyklu jsou spojeny se zadáním, resp. určením směru a plánováním postupu, dále se sběrem dat a informací, jejich analýzou a následným předáním, resp. rozšířením. Informační cyklus má fází mírně více, i když zpravodajský cyklus jich má v některých pojetích také více, ale je dostačující zvolit čtyřsložkové výše uvedené a zobrazené pojetí (viz obr. 1). Informační cyklus (obráz. 2) je pak na následujícím obrázku a je možno si ho porovnat se zpravodajským cyklem.

1. Planning and Direction
2. Collection
3. Analysis
4. Dissemination

The Intelligence Cycle

Obr. 1: Zpravodajský cyklus (Kahaner, 1988, s. 44)

Obr. 2: Informační cyklus (Papík, 2009, s. 4–9)

Je možné pozorovat oba obrázky a vysledovat tak nejen mnoho významných souvislostí obou cyklů, ale i určitých inspirací, a také zdůvodnění, proč jsou informační pracovníci a knihovníci dobře uplatnitelní ve sférách nejen obecných i specifických sfér tzv. zpravodajství (*intelligence*), ale právě i v činnostech *competitive intelligence* (Nelke et al. 2005; také Papík, 2001 nebo Papík 2007, s. 368–373). Tematika CI proto osnovy knihovnicko-informačních škol velice oživuje a je vhodná pro praxi nejen v tzv. *dokumentačních směrech* našeho oboru, ale i v oblasti veřejného nebo akademického (vysokoškolského) knihovnictví. Autor tohoto příspěvku si mohl odzkoušet vytvoření a zavedení předmětu pro studenty v zahraničí (School of Information and Library Science, University of North Carolina, a to v roce 1998) nebo v předmětech věnovaným rešeršním strategiím a rešeršním službám a v samostatných předmětech *Obchodní a firemní informace* nebo *Obchodní a firemní informace a competitive intelligence* od roku 1994 do současnosti). Toto téma bylo podpořeno již desítkami kvalifikačních prací typu diplomových nebo bakalářských prací a zároveň se problematika odrážela i v několika dizertačních pracích studentů. Tyto práce jsou dostupné v archívech příslušných univerzit (např. *Univerzita Karlova*, *Vysoká škola ekonomická*, *Masarykova univerzita*).

V případě zpravodajských analýz i informačních činností v pojetí knihovnicko-informačních služeb je zásadní pracovat s kvalitními informačními zdroji, databázemi a digitálními knihovnami. Celá řada informačních zdrojů zejména volně přístupných na internetu kvalitních není a je třeba informace pak ověřovat z jiných zdrojů. Výzvou je volné a v mnohém „divoké“ prostředí internetu včetně tzv. webu 2.0 a např. sociálních sítí. Jejich význam je nesporný, ale bez znalostí informačního prostředí tzv. neviditelného webu (*invisible web*, *deep web*) jde často o neúplný pohled na získané informace. Otázka tzv. temného webu (*dark web*) je pak zajímavá spíše pro jiné složky (např. bezpečnostní) a instituce oblasti *intelligence*. Informační zdroje mohou mít nejrůznější typologie a není teď účelem se zabývat zdroji pro zpravodajskou analýzu obecně, ale zdroji které jsou součástí otevřeného knihovnicko-informačního světa (a dostupné například v knihovnách) a je možno je v činnostech CI využívat.

Použití informačních zdrojů je rozmanité a jsou tedy využívány databáze všemožného univerzálního nebo oborového zaměření. V dalším textu budou nastíněny nejen určité typologie, ale rovněž příklady a případové úlohy.

4 Databáze a další elektronické informační zdroje pro CI

Informační zdroje pro účely CI mají obvykle tři formy:

- zdroje nepublikované, nezveřejněné,
- zdroje publikované, zveřejněné,
- tzv. šedá literatura („polopublikované“ informační zdroje) (Papík, 2009, s. 4–9).

Publikované nebo zveřejněné informační zdroje projdou vydavatelskou nebo nakladatelskou cestou, nebo jsou zveřejněny nebo dány do oběhu prostřednictvím nějakého informačního systému (např. knihovny, informační instituce, zveřejněním ve webovém prostředí na straně firem, poradenských organizací apod., existuje také přímá možnost objednávky od producenta zdroje, často však za úplatu).

Zajímavou oblastí jsou zdroje a dokumenty tzv. šedé literatury (*grey literature*), které se někdy nazývají tzv. polopublikovanými zdroji. Jde o dokumenty typu výzkumných zpráv, technických zpráv, speciálních analýz různých institucí a center, disertací, konferenčních materiálů atd. Dokumenty nejsou publikovány, resp. zveřejněny klasickou cestou vydavatelského domu. Může jít např. o zdroje – studie, které publikují prestižní instituce, jako jsou *Economist Intelligence Unit* – <http://www.eiu.com> nebo *Euromonitor* – <http://www.euromonitor.com> aj. Mimo jiné právě uvedené informační zdroje je možno zařadit do oblasti tzv. *country intelligence*. Typickým představitelem tohoto pojetí je informační zdroj nazývaný *CIA World Fact Book* (<https://www.cia.gov/the-world-factbook>). Je to zdroj veřejný a producentem je CIA ve smyslu služby daňovým poplatníkům a celý svět se vlastně s tímto pojetím americké informační politiky víceméně svezde. Mezi podobně zpřístupněné zdroje patří i plné texty amerických patentů a ochranných známek, které jsou zdarma a volně dostupné na adrese <http://www.uspto.gov>, tedy amerického Úřadu pro patenty a obchodní známky. Zdroje průmyslového vlastnictví jsou velice důležité pro CI a již mírně zmíněnou tzv. *competitive technical intelligence*. Výroční zprávy firem jsou také představitelem tzv. šedých dokumentů a je možno jmenovat další typy obchodních a firemních informací, které mají charakter šedé literatury.

Publikované informace nalézáme zejména v informačních zdrojích, a to buď v podobě zdrojů tištěných nebo elektronických, například v databázích, elektronických archívech a digitálních knihovnách, agregátorech typu *Dow Jones Factiva*, *EBSCO*, *ProQuest* (tyto zdroje jsou dnes již často dostupné v řadě

	 ABI/INFORM Collection (1971 - Aktuální) 	
	Business, Management and Trade - scholarly and trade journal articles, dissertations, market reports, industry reports, business cases and global and trade news Tematická oblast (oblasti): Obchod a ekonomika Zobrazit seznam publikací 	
	 ABI/INFORM Dateline (1985 - Aktuální) 	
	Local and regional business information - journal articles Tematická oblast (oblasti): Obchod a ekonomika Zobrazit seznam publikací 	
	 ABI/INFORM Global 	
	Business, Management and Trade - scholarly and trade journal articles, dissertations, SSRN working papers, business cases and global and trade news. Tematická oblast (oblasti): Obchod a ekonomika Zobrazit seznam publikací 	
	 ABI/INFORM Trade & Industry (1971 - Aktuální) 	
	Trade, Industry-focused information - journal articles, market reports, industry reports and news Tematická oblast (oblasti): Obchod a ekonomika Zobrazit seznam publikací 	

Obr. 3: Obsahová charakteristika databází rodiny ABI / INFORM

knihoven, zejména vysokoškolských nebo veřejných typu Národní knihovny ČR, Knihovny Akademie věd ČR, Národní technické knihovny, Národní lékařské knihovny nebo Moravské zemské knihovny, také celé řady krajských knihoven typu Moravskoslezské vědecké knihovny apod.).

Informační zdroje v databázových centrech jsou nejčastějším relevantním zdrojem informací pro profesionální pojetí činností CI. Proto zejména velké firmy mají vlastní akvizice informačních zdrojů nejen pro účely CI a mají k nim i informační profesionály, kteří ovládají dané systémy vědeckotechnických informací a ekonomických informací. Právě databázová centra nabízejí vysoce sofistikované nástroje vyhledávání informací umožňujících doslova provádět online výzkum / průzkum (online research) i ve více databázích najednou. Databázová centra nabízejí také třídící nástroje a služby s výstupem do tabulkových nebo dokonce grafických souvislostí. Zajímavé jsou pak i pohledy nejenom přes dokumenty obsažených v *bibliografických*, *plnotextových* nebo *faktografických databázích*, ale ve hře je i použití *informatrických*, *bibliometrických* a *scientometrických metod* v celé řadě databází (Web of Science, Scopus, INSPEC Analytics apod.), které umožňují se dívat na svět vědeckotechnického rozvoje, byznysu, transferu znalostí do praxe „čtením mezi řádky“ (*reading between lines*).

Přestože je následující dělení známé, je vhodné připomenout, že databáze mohou mít charakter:

- bibliografických databází,
- databází plných textů,
- faktografických databází numerického i textového typu,
- databází rejstříků, adresářů a katalogů firem, jejich výrobků a služeb (Papík, 2009, s. 4–9).

Příkladem bibliografické, ale značně i plnotextové databáze může být databáze ABI / INFORM, která je dostupná u více poskytovatelů, také např. v kolekci databází systému (agregátora) ProQuest (viz obr. 3).

Velmi častým případem jsou databáze faktografické nebo rejstříků a katalogů produktů nebo firem. Mezi takové databáze lze zařadit rejstříky ARES neboli *Administrativní registr ekonomických subjektů* (viz obr. 4), které jsou dostupné na adrese <http://ares.gov.cz>.

Jedním z největších producentů a poskytovatelů obchodních a firemních databází na světě a s historií až do 19. století (založena 1841) je společnost *Dun & Bradstreet* (<http://www.dnb.com>). Na obr. 5 je zobrazena základní struktura webových stránek této významné společnosti. Její produkty jsou obsaženy i v databázích, které jsou často propojené.

TATRA METALURGIE a.s.

IČO	<u>03667952</u>
Obchodní název	TATRA METALURGIE a.s.
Právní forma ROS	121 -
Právní forma	121 - Akciová společnost
Datum vzniku	23. 12. 2014
Poslední změna údajů u subjektu	4. 5. 2024
Převažující CZ-NACE	2451 - Výroba odlitků z litiny
Sídlo	Areál Tatry 1448/5, 74221 Kopřivnice 📍
Finanční úřad	013 - Specializovaný finanční úřad
ZÚJ	599565 - Kopřivnice
Okres	CZ0804 - Nový Jičín

Obr. 4: Příklad databáze typu registru firem – Registru ekonomických subjektů v rámci systému ARES

Společnosti

Malé podniky

Hledat

Kontakt

D&B D-U-N-S číslo

Přihlášení

dun&bradstreet

Řešení ▾

Proč Dun & Bradstreet ▾

Novinky a zdroje ▾

Naše společnost

Podpora obchodního výkonu pomocí pokročilých dat

Využijte nejrozsáhlejší obchodní data a poznatky na světě, která vám pomohou najít nové příležitosti.

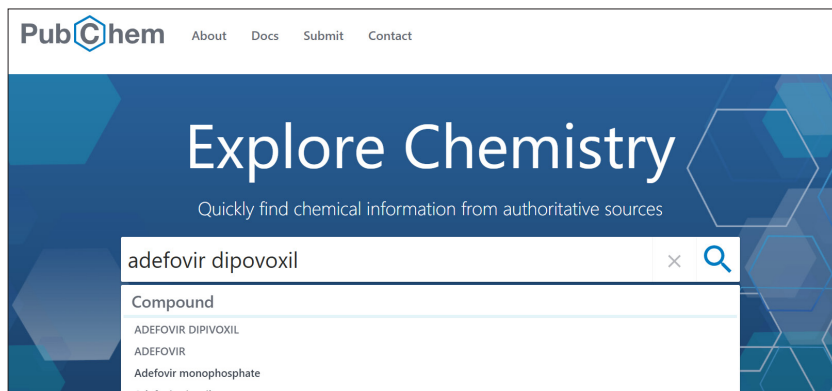
+420 274 000 800

Obr. 5: Struktura webových stránek jednoho z největších producentů

Mezi typicky plnotextové databáze je možno řadit i zpravodajské deníky a další periodika. Tisíce novin a časopisů jsou přístupny prostřednictvím databázových systémů, jako jsou ProQuest, EBSCO nebo Emerald.

- ☐ **Chicago Tribune (1985 - Aktuální)** ⓘ 📄
 Local and regional news coverage - newspaper
 Tematická oblast (oblasti): Zpravodajství a žurnalistika
[Zobrazit seznam publikací](#) 🔗
- ☐ **Los Angeles Times (1985 - Aktuální)** ⓘ 📄
 Local and regional news coverage - newspaper
 Tematická oblast (oblasti): Zpravodajství a žurnalistika
[Zobrazit seznam publikací](#) 🔗
- ☐ **New York Times (1980 - Aktuální)** ⓘ 📄
 New York newspaper
 Tematická oblast (oblasti): Zpravodajství a žurnalistika
[Zobrazit seznam publikací](#) 🔗
- ☐ **The Wall Street Journal (1984 - Aktuální)** ⓘ 📄
 Local and regional news coverage - newspaper
 Tematická oblast (oblasti): Zpravodajství a žurnalistika
[Zobrazit seznam publikací](#) 🔗
- ☐ **The Washington Post (1987 - Aktuální)** ⓘ 📄
 Local and regional news coverage - newspaper
 Tematická oblast (oblasti): Zpravodajství a žurnalistika
[Zobrazit seznam publikací](#) 🔗

Obr. 6: Ukázka nabídky několika periodik v plných textech

Obr. 7: Faktografická databáze PubChem

Příkladem databáze faktografické, která je využitelná ve vědě, výzkumu, ale i v byznysu je volně přístupná databáze PubChem, za kterou stojí *Národní lékařská knihovna Spojených států* (<https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov>).

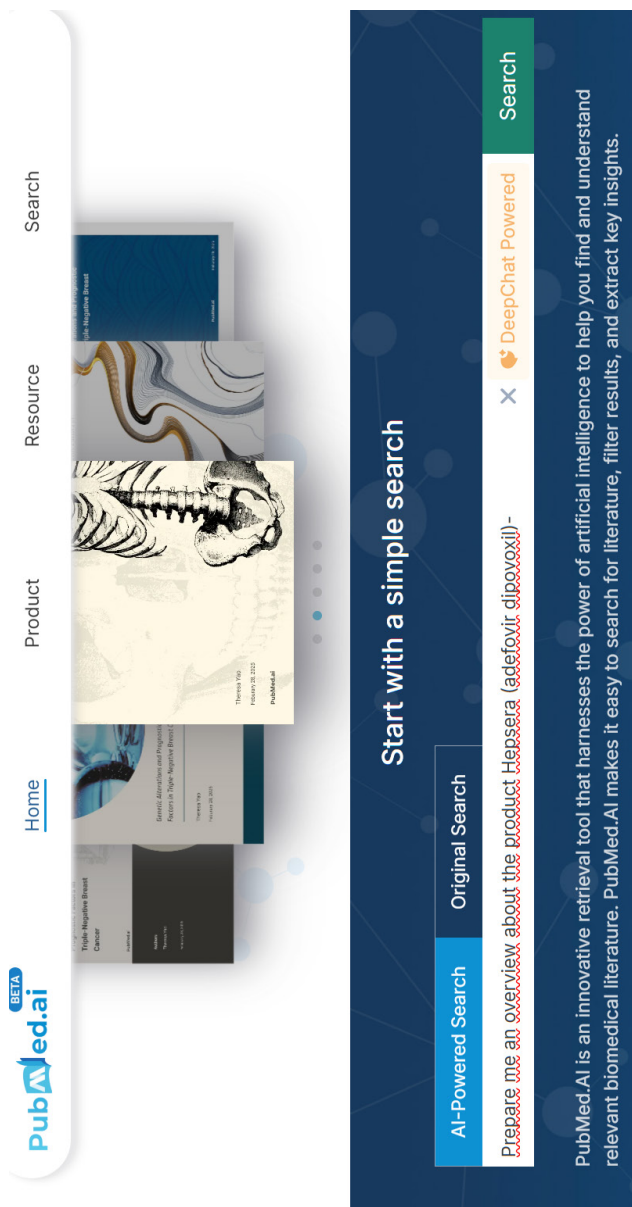
Kategorizace dialogově přístupných informací může být různorodá a pojatá z odlišných pohledů. Mohou to být následující (dnes zejména online) informační zdroje:

- finanční a kreditní informace (např. účetní uzávěrky, hodnocení firem),
- přehledy, katalogy, rejstříky firem,
- burzovní zprávy (včetně hodnocení brokerskými společnostmi),
- tiskové zprávy a další novinářské texty,
- zprávy popisující trhy a průmyslová odvětví (např. market research report, předpovědi trhů),
- informace o výrobcích,
- informace zaměřené na spotřebitele včetně výsledků testů výrobků,
- informace o osobnostech oborů,
- záležitosti duševního vlastnictví (ochranné známky a patenty, např. patenty jsou velmi výtečným zdrojem o procesech rozvoje konkurence),
- dokumenty právního a legislativního typu,
- konferenční a veletržní materiály,
- zdroje informací o tendrech,
- demografické informace,
- informace vázající se k teritoriím a poskytující charakteristiky zemí (tato oblast spadá do tzv. *country intelligence*) (Papík, 2009, s. 3–4).

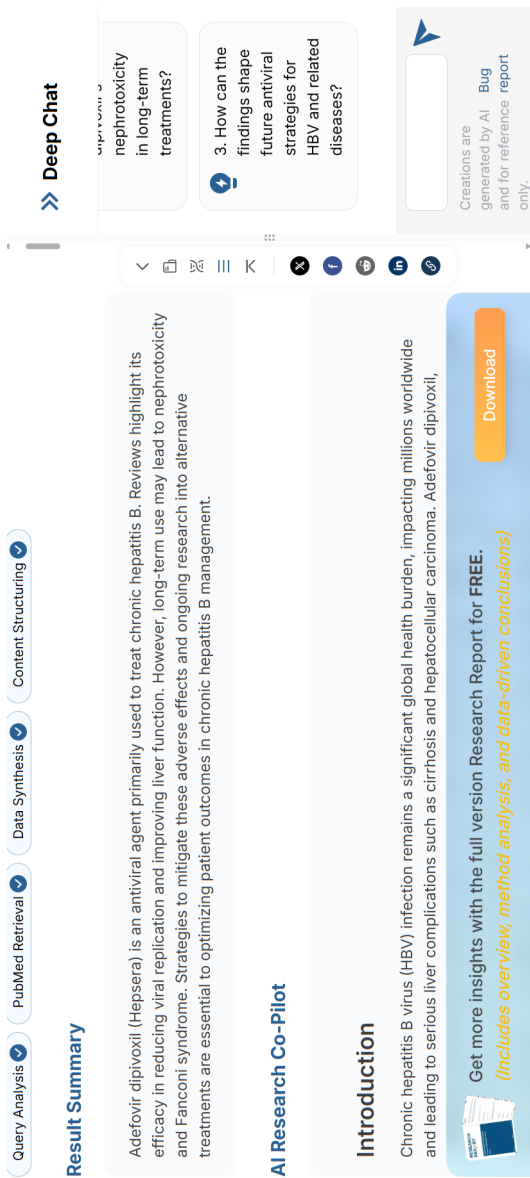
Samostatnou kapitolou mohou být podpory ze strany systémů a jazykových modelů (LLM) umělé inteligence. Pro tyto účely je možno v oblasti nazývané *pharma CI* neboli v oblasti aplikace CI ve farmaceutickém průmyslu představit podporu bibliografické databáze PubMed / MEDLINE ze strany (zatím) beta verze PubMed AI (<http://www.pubmed.ai>)

Závěr

Činnosti competitive intelligence jsou spojeny s výběrem vhodných informačních zdrojů, v kterých se pohybovat není vždy intuitivní, ale vyžaduje to používání metod analytického vyhledávání informací (analytické rešerše), které pro běžného uživatele nemusí být intuitivní a základní, ale velmi pokročilé. S informačními zdroji mohou pracovat informační specialisté a knihovníci, kteří zároveň jsou orientováni do organizace informací a znalostí a dokáží i dokumenty získat různými cestami, proto jejich uplatnění ve sférách CI je mnohdy přirozenou volbou a specializací.

Obr. 8: Zadání tzv. promptu do systému PubMed.ai

Obr. 9 Část výsledku přehledu o produktu s obchodním názvem Hepsera

Použité zdroje

BABKA, Michael (1994). *Kde a jak hledat informace o firmách*. Praha: Management Press. 176 s.

ČERNÝ, Jan (2014). *Competitive Technical Intelligence*. [Online]. Disertační práce. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. Dostupné z: <https://theses.cz/id/8sy7f5>

FULD, Leonard (1985). *Competitor intelligence: how to get it, how to use it*. New York: Wiley. xiii, 479 s.

GILAD, Benjamin (1988). *The business intelligence system: a new tool for competitive advantage*. New York: American Management Association. xi, 242 p.

KAHANER, Larry (1998). *Competitive intelligence: how to gather, analyze, and use information to move your business to the top*. New York: Touchstone. 300 s.

McGONAGLE, John J. (1990). *Outsmarting the competition: practical approaches to finding and using competitive information*. Naperville: Sourcebooks. xii, 388 s.

NELKE, Margareta, et al. (2015). *Competitive Intelligence for Information Professional*. Elsevier Science & Technology. ProQuest Ebook Central. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/techlib-ebooks/detail.action?docID=1934476>.

PAPÍK, Richard (2001). Competitive Intelligence, informační služby, Internet a informační profese. In *Ikaros* [online]. 2001, ročník 5, číslo 4 [cit. 2025-12-04]. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/10708>.

PAPÍK, Richard (2007). Reasons for Competitive Intelligence Topics in Curriculum of Information and Library Schools. In PAPIK, Richard and SIMON, Ingeborg, Eds. *Proceedings Proceedings Bobcatss 15th Symposium 2007, Marketing of Information Services*. Prague : Charles University, s. 368–373. ISBN 978-80-7308-166-9.

PAPÍK, Richard (2009). Competitive Intelligence ve vztahu k informačním disciplínám. In *ITlib: informačné technológie a knižnice*, roč. 13, č. 2, s. 4–9.

PORTER, Michael E. (1993). *Konkurenční výhoda: (jak vytvořit a udržet si nadprůměrný výkon)*. Praha: Victoria Publishing. 626 s. ISBN 80-85605-12-0.

PORTER, Michael E. (1994). *Konkurenční strategie: metody pro analýzu odvětví a konkurentů*. [Praha]: Victoria Publishing. 403 s. ISBN 80-85605-11-2.

PORTER, Michael E. (1998). *The competitive advantage of nations: with a new introduction*. Basingstoke: Macmillan. xxxi, 855 s. ISBN 0-333-73642-7.

PRIOR, Vernon (2004). *The language of business intelligence* [online]. Updated as of 18 November 2004 [cit. 2006-12-01]. 49 p.

URL: <http://www.scip.org/ci/languagebi.pdf>.

ROTSCHILD, W. E. (1984). *How to gain (and maintain) the competitive advantage in business*. New York: McGraw-Hill. ix, 227 s.

O autorech

PhDr. Mgr. Ladislav Cubr, Ph.D. – absolvoval doktorské studium *informační vědy* na Ústavu informační vědy a knihovnictví Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a magisterské studium *filosofie médií* na Fakultě humanitních studií UK. Dlouhodobě se zabývá digitálním kurátorstvím, ontologiemi pro popis kulturního dědictví a filosofií umění. V Národní knihovně ČR a Národním filmovém archivu vedl vývoj informačních systémů, například pro perzistentní identifikaci, orální historii a filmové archivnictví. Je autorem knihy *Dlouhodobá ochrana digitálních dokumentů* (2010) a spoluautorem několika metodik v oblasti paměťových institucí.

Mgr. Michaela Dombrovská, Ph.D. – je vedoucí oddělení knihovnictví na Ústavu bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Dlouhodobě se zabývá informačními politikami, knihovnickou legislativou a digitálními kompetencemi. Je mimo jiné spoluautorkou knihy *Informační detox* (Grada, 2021) a autorkou odborné publikace *Informační gramotnost jako veřejný zájem, politika a norma* (Karolinum, 2023). Věnuje se také rozvíjení informační hygieny a digitální resilience v kontextu knihovnické praxe. Společně s kolegyněmi a kolegy – pod vedením garanta oboru doc. Richarda Papíka – zkoumá aktuální trendy knihovnictví, mezi které návrat biblioterapie do knihoven bezesporu patří.

Doc. PhDr. Jan Halada, CSc. – absolvoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, obor filozofie-historie, titul PhDr. získal na FFUK v roce 1971, na téže fakultě mu byla udělena vědecká hodnost kandidáta věd v roce 1990, docenturu získal v roce 1996. O roku 1968 působil v nakladatelství Mladá fronta jako redaktor, od roku 1975 byl pak vedoucím redaktorem společenskovední redakce, od roku 1981 zástupcem šéfredaktora nebeletristického úseku nakladatelství. V roce 1974 se stal i editorem edice literatury faktu Archiv. V nakladatelství Mladá fronta působil až do března roku 1988, kdy odešel do Lidového nakladatelství, kde zastával funkci šéfredaktora nakladatelství. Od roku 1991 působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy Institutu komunikačních studií a žurnalistiky. Přednáší teorii žurnalistiky, mediální problematiku, především knihy jako média, problematiku knižního trhu, historii a současnost nakladatelského podnikání, literaturu faktu, filosofický diskurs, základy vzdělanosti. Je autorem či spoluautorem více než padesáti knižních titulů, řady článků, statí a seriálů v četných periodikách. Je například autorem *Osudy moudrých* (Albatros 1981, 1983,

Brána a Knižní klub 1996, pod názvem *Průvodce evropským myšlením*, slovensky 1998, Hart 2002, Epocha 2010, Euromedia 2018), *Osvícenství, věk rozumu* (SPN 1984), *Něžná revoluce v pražských ulicích*, Praha 1990 (Lidové nakladatelství, dvě vydání, pak i polsky, franc.), *Lexikon české šlechty*, I., II., III. díl, (1992, 1994, 1996, kompletní a doplněné vydání 1998, všechno Akropolis), *Člověk a kniha* (Karolinum 1993), *Galerie nesmrtelných*, sv. 1-5, /spoluautor/, Třebíč 1998-2001, *Encyklopedie praktické žurnalistiky* (Libri 1999, 2001, 2004, 2007, 2010 (editor a spoluautor), *Egon Erwin Kisch, známý a neznámý*, editor a autor (Karolinum 2005), *Encyklopedie českých nakladatelství 1949-2006* (Libri 2007), *Pražské jaro 1968*, *Literatura – film – média*, spoluautor (LA 2009 Slavné osobnosti v dějinách Prahy 5, 3. díly, spoluautor (Perseus 2009, 2010), *Marketingová komunikace a public relations*, editor, spoluautor (Karolinum 2015, 2016), *Jeden za všechny, všichni proti kardinálovi. Armand-Jean du Plessis de Richelieu – život a doba* (Epocha 2013), *Válečné dětství a mládí (1939–1945) v literatuře a publicistice*, stať *Čeští nakladatelé za druhé republiky a okupace* (Karolinum 2016), *Žánry a průniky literatury faktu*, editor, spoluautor (Karolinum 2018), *Albatros: 70 let na křídlech dětské literatury* (Albatros 2019), *Meziválečná česká a slovenská žurnalistika (1918–1938)*, *Čtenáři, autoři, nakladatelé a knihkupci v době covidové a postcovidové*, Praha, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum 2024.

Mgr. Klaudia Kudličková – pracuje a pôsobí v Ústrednej knižnici ČVUT v Prahe ako správca elektronických informačných zdrojov a lektor vyhľadávania odborných informácií. Aktuálne študuje doktorské štúdium na Ústave informačných štúdií a knihovníctví na Univerzite Karlovej, kde jej zameraním je vplyv užívateľských rozhraní na informačné správanie používateľa pri interakcii s informačnými systémami v kontexte vyhľadávania odborných informácií. Kladie dôraz na medziodborové prepojenie a spoluprácu a dôležitosť základného porozumenia fungovaniu informačných systémov.

Mgr. Tereza Lysoňková – je absolventkou oboru *knihovníctví* ve specializaci *veřejné knihovny komunitního typu* na Ústavu bohemistiky a knihovníctví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. V diplomové práci obhájené v únoru 2025, z níž vychází její příspěvek v tomto svazku, se věnovala *biblioterapii* a její aplikaci pro různé cílové skupiny. V rámci svého výzkumu navrhla a pod odbornou supervizí vedla *biblioterapeutická setkání* v Psychiatrické nemocnici v Opavě, v Domově pro seniory v Luhačovicích a na Základní škole Zlín, Mostní. Vytvořila metodiku pro praktické uplatnění biblioterapie pro zmíněné cílové skupiny. Během přípravy metodiky absolvovala poradenský výcvik pod vedením MUDr. Petra Mílka a kurz *pohádkoterapie* u Wandy

Matras-Mastalerz v Krakově (Instytut Nauk o Informacji). V současné době pracuje v Knihovně Bedřicha Beneše Buchlovana v Uherském Hradišti.

Doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D. – vystudoval obor Vědecké informace a knihovnictví na Univerzitě Karlově. Od roku 2013 působí na Ústavu bohemistiky a knihovnictví FPF Slezské univerzity v Opavě a je garantem studijního programu Knihovnictví. Částečným úvazkem působí v lékařské knihovně a oddělení vědeckých informací Institutu postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví. Od října 2015 do února 2019 působil v částečném úvazku v Ústřední knihovně Univerzity Karlovy. V letech 1994 až 2015 byl pedagogem Ústavu informačních studií a knihovnictví FF Univerzity Karlovy. V roce 1996 působil v univerzitní knihovně na Longwood University ve Virginii a v roce 1998 semestrálně vyučoval tematiku rešerší a informačních zdrojů v oblasti competitive intelligence na University of North Carolina a její School of Information and Library Science. Osobní práce s informacemi a metody racionálního (rychlého) čtení jsou jeho již více než čtyřicetiletým koníčkem.

PhDr. Irena Prázová, Ph.D. – vystudovala mediální studia na Institutu komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde i v současnosti působí. Dlouhodobě se věnuje výzkumům z oblasti sociálních věd, především se zaměřuje na problematiku čtenářství, knižní kultury a médií. Metodologii výzkumů a práci s informacemi vyučuje na katedře žurnalistiky IKSŽ. V současnosti vede Centrum vědeckých informací Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, kde se primárně věnuje informační gramotnosti a zabývá se rovněž analýzou uživatelských potřeb v informačních institucích. Je členkou Centra mediálních studií IKSŽ FSV UK, kde se věnuje analytické a metodické činnosti. Je spoluautorkou několika oborových publikací a výzkumných zpráv, např. *České děti jako čtenáři* (2014) – společně s K. Homolovou, H. Landovou a V. Richterem, *České děti a mládež jako čtenáři 2017* (2018) – společně s H. Friedlaenderovou, H. Landovou a V. Richterem, *České děti a mládež jako čtenáři v době pandemie 2021* (2021) – společně s H. Friedlaenderovou, P. Mazáčovou a V. Richterem, *Čtenáři, autoři, nakladatelé a knihkupci v době covidové a postcovidové: obavy a naděje aneb boj o přežití* (2024) – společně s J. Haladou, K. Turkovou a A. Fejfarovou. Publikuje také v oborových časopisech (*Čtenář: měsíčník pro knihovny*, *Knihovna – knihovnická revue*).

PhDr. Bc. Zuzana Šidlichovská, Ph.D. – je členkou vedení společnosti JABLOTRON SECURITY a.s., kde odpovídá za oblast personálního řízení a kvalitu služeb. Působí rovněž jako lektorka manažerských dovedností a vyučující na

vysokých školách. Jako členka katedry řízení lidských zdrojů Škoda Auto Vysoká škola rozvíjí svou dlouholetou specializaci v HR managementu a v posledních letech se intenzivně věnuje digitální transformaci podnikových procesů v praxi. Věřící v jednoduché a funkční systémy, které nám poskytují pevné základy a zároveň dostatek svobody i prostoru pro rozvoj. Své dlouhodobé záliby propojuje v projektu Jóga pro běžce, kterému se věnuje ve volném čase.

Mgr. Marek Timko, Ph.D. – vystudoval učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů v aprobaci filozofie – slovenský jazyk a literatura na Prešovské univerzitě (2004). V roce 2009 obhájil na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity svoji disertační práci s názvem *Evoluce – informace – skutečnost* a získal doktorský titul. Od roku 2010 působí jako interní odborný asistent na Ústavu bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Od roku 2005 působí jako externí pedagog na Katedře informačních studií a knihovnictví FF MU v Brně. Od roku 2022 pracuje v Moravskoslezské vědecké knihovně v Ostravě na pozici katalogizátora. Mezi jeho odborné zájmy patří zejména evoluční ontologie, filosofie informace, informační etika, literární komunikace a čtenářologie. Kromě toho, že editoval tento svazek, byl také editorem svazku předchozího – *Kompendia knihovnictví 3*.

**Kompendium
knihovnictví
4**

Kompendium knihovnictví 4

sestavil Marek Timko

Autoři:

Jan Halada, Irena Prázová, Marek Timko, Tereza Lysoňková,
Michaela Dombrovská, Zuzana Šidlichovská, Ladislav Cubr,
Klaudia Kudličková, Richard Papík

Vydala Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě.

Jazyková úprava: Marek Timko

Grafický návrh a sazba: Jakub Klimek Maruš

Tisk: FINIDR, s. r. o.

První vydání, Ostrava 2025

ISBN 978-80-7054-359-7 (brožovaná)

ISBN 978-80-7054-358-0 (online PDF)

